

พระพุทธศาสนา คือ บ่อแห่งมหาสมบัติสารพัดอย่างในไตรภพ แดนมนุษย์เป็นสถานที่สถิตแห่งศาสนธรรมอันล้ำค่า ผู้ประสงค์สมบัติจากศาสนธรรมจึงไม่ควรปล่อยโอกาสที่มีอยู่ให้ผ่านพ้นไป จะเสียใจในภายหลัง เพราะการเกิดมาเป็นมนุษย์ที่บริสุทธิ์เต็มภูมิอย่างเราๆ ท่านๆ นี้มิได้เป็นของหาได้อย่างง่ายดาย ในธรรมท่านบอกไว้ว่า “กิลฺโล” คือของหายากมาดั้งเดิม ผู้ไม่มีภูมิควรแก่ความเป็นมนุษย์แต่จะโผล่มาผุดมาเกิดเป็นมนุษย์เอาเลยนั้นย่อมผิดวิสัย เป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน แม้ฝันมาเกิดก็จะเป็นทำนองสัตว์นรกตนหนึ่งที่ยังไม่พ้นโทษ แต่ขโมยเกิดเป็นมนุษย์ และมาบวชเป็นสามเณรในศาสนา ฟานักอาศัยอยู่ในวัดที่มีชื่อเสียงของพระมหาเถระรูปหนึ่ง ซึ่งมีพระเถระเป็นจำนวนมาก

ในคืนวันหนึ่งมหาเถระผู้ทรงคุณวุฒิ และเป็นที่เคารพนับถือของพระเถระและประชาชนทุกชั้นเป็นจำนวนมาก ท่านนิมิตฝันไปว่า มีนายยมบาลมีรูปร่างใหญ่และสูงเสมอภูเขาสองชั้นที่ท่านพักอยู่ ทั้งรูปร่างและลักษณะท่าทางน่ากลัวมาก เข้ามาหาท่านแล้วถามหาตัวบวชผู้ชื่อนายสม ผู้มีกรรมเบาบางบ้างแล้วจวนจะพ้นโทษจากรก เธอได้รับความผ่อนผันจากการควบคุม เช่นเดียวกับนักโทษในเมืองมนุษย์ที่จวนพ้นโทษได้รับการผ่อนผันพอประมาณฉะนั้น แต่พอสัตว์นรกตนนั้นได้ช่องเป็นโอกาสอันดี ก็คิดเป็นขโมยสองชั้น คือเมื่อชาติเป็นมนุษย์เธอก็เคยขโมยเขาเก่งจนถึงได้ไปตกนรกเพราะกรรมนั้น ครั้นพอไปอยู่ในนรกพอได้โอกาสจากการผ่อนผัน เธอก็ขโมยจากรกกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ทราบว่าเธอมาบวชเป็นเณรอยู่ในวัดของท่านใช้ใหม่ และเณรชื่อสมอยู่ในวัดนี้มีหรือเปล่า

ฝ่ายพระมหาเถระก็แปลกใจและบอกด้วยความจริงว่า มีสามเณรชื่อดังกล่าวมาบวชและอยู่ในวัดอาตมาจริง แต่ท่านจะมาเที่ยวตามหาเธอไปทำไม เวลานี้เธอกำลังบวชประพฤติศีลธรรมอยู่ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ควรจะให้โทษเธอบ้างมิได้หรือ นายยมบาลบอกว่าไม่ได้ท่าน จะต้องเอาตัวเธอกลับไปนรกเพราะยังไม่พ้นโทษ เธอต้องกลับไปเสวยกรรมซึ่งเป็นสิ่งที่เธอสร้างไว้เสียก่อน เมื่อพ้นจากโทษนั้นแล้วจะมาบวชอีกหรือจะไปที่ไหนทางนรกมิได้สนใจเกี่ยวข้อง แต่เวลานี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำตัวเธอกลับไปนรก

ทางฝ่ายพระมหาเถระก็พูดขอร้องความผ่อนผันอีกว่า เวลานี้เณรก็กำลังบวชปฏิบัติบำเพ็ญด้วยความตั้งอกตั้งใจ ทั้งไม่รู้เนื้อรู้ตัวว่าแต่ก่อนตนได้เคยทำอะไรไม่ดีไว้บ้าง จึงนำสงสารและเห็นใจอย่างยิ่ง ไม่อยากให้เธอต้องพลัดพรากจากเพศเณรอันเป็นเพศที่เย็นตาเย็นใจเลื่อมใสของมวลมนุษย์ผู้รู้จักบุญบาปอยู่บ้าง แล้วกลับไปเป็นเพศสัตว์นรกทนทุกข์ทรมานเช่นนั้นอีก อาตมาขอขโมยบาปเณรไว้ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป

กรรมที่ยังเหลือเล็กน้อยนั้นก็ขอได้เป็นโหลไปเสีย อย่าต้องมาทำลายเพศและความดีของเณรให้เสียไปเลย ขอท่านจงเห็นใจและอนุญาตให้เณรได้มีโอกาสทรงเพศนี้ต่อไป จนสุดความสามารถแห่งศรัทธาของเธอ จะพอฟ่อนผันให้ได้หรืออย่างไร

ฝ่ายยมบาลก็พูดขึ้นคำว่าไม่ได้ท่าน ไม่ว่าท่านไม่ว่าผมและไม่ว่าใครๆ จะขอร้องทั้งนั้นเพราะเป็นเรื่องสุดวิสัย ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้ว ไม่ว่ากรรมดีหรือกรรมไม่ดี ล้วนเป็นสิ่งที่มิอำนาจมากเหนือการขอร้องการบังคับและการวิงวอนใดๆ ทั้งนั้น ถ้าเป็นการพ่อนผันได้บ้างตัวผมเองก็ไม่มาตามหาเณรให้ลำบากและเสียเวลา ผมยอมให้การพ่อนผันไปแล้วแต่นี้มิใช่เรื่องของผมซึ่งพอพูดกันได้ หากเป็นเรื่องของกรรมซึ่งมิใช่ฐานะจะพอเป็นไปตามคำขอร้องของใครๆ แม้ผมมานี้ก็มาในนามของกรรมเณรเอง มิใช่ตัวผมเองเป็นผู้มา แต่เป็นตัวกรรมต่างหากเป็นผู้มา จึงไม่มีอคติแก่ผู้ใด ต้องเป็นไปตามกรรมเท่านั้น พระมหาเถระเกิดสงสัยถามว่า มิใช่ตัวผมอย่างไร อาตมาไม่เข้าใจเลย เพราะก็เห็นท่านเดินเข้ามาหาอาตมาและถามหาเณรสมอยู่เดี๋ยวนี้อย่างสดๆ ร้อนๆ ถ้าไม่เป็นท่านแล้วจะเป็นใครที่ไหนกันอีก

นายยมบาลพูดกับท่านว่า เป็นผมจริงในร่างยมบาล แต่มิใช่ผมในรูปแห่งกรรมและอำนาจแห่งกรรม ทั้งสองนั้นเป็นเรื่องกรรมของเณร มิใช่เรื่องของผม พอจะพูดขอความพ่อนผันกันได้ แม้เณรเองถ้าทราบว่าจะถูกตามหาตัว เธอก็จะเสียใจเอาอย่างมาและอาจสลบหรือตายไปในขณะนั้นก็ได้ เธอเองก็ไม่ปรารถนา แต่ก็ได้ทำกรรมนั้นมาเสียแล้ว จึงสุดวิสัยที่จะแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้ นอกจากต้องยอมให้เป็นไปตามหลักกรรมอันเป็นหลักตายตัวเท่านั้น ไม่มีทางหลบหลีกเอาเลยท่าน เพราะคำว่ากรรมชั่วนี้ใครจะเป็นผู้ทำขึ้นก็ตาม ต้องเป็นไปในทำนองนี้ทั้งนั้น

เมื่อต่างฝ่ายต่างร้องขอต่อรองกันไม่เกิดผลแล้ว พระมหาเถระจึงถามยมบาลว่า เณรนี้ขโมยมาจากนรกนานเท่าไรถึงได้ตามมา เขาบอกว่ามาได้ครู่เดียวเท่านั้นก็ตามมาทำไมถึงได้ทันมาเกิดเป็นมนุษย์มนาและบวชเป็นเณรเร็วนักหนา เวลาของเมืองมนุษย์นี้นับว่าเร็วเสียจริงๆ แล้วเวลานี้อายุเณรได้เท่าไรแล้วท่าน มหาเถระตอบว่า ได้ ๑๖ ปีแล้ว เขาอุทานว่า โอโฮตายจริง น่าสงสารเณร กรรมนี้เหลือประมาณ ไม่ยอมลดหย่อนพ่อนผันพอให้เณรได้ประพฤติพรหมจรรย์สืบพระศาสนาต่อไปบ้างเลย เขาพูดอย่างอ่อนใจประหนึ่งเป็นเชิงเห็นใจเณรที่ไม่รู้อะไรกับเรื่องนี้เลยในขณะนั้น มัวแต่นอนหลับนอนฝันเพลินไปตามภาษาของคนไม่รู้ แม้สิ่งที่ตนทำแล้วกลับมาเป็นภัยแก่ตนที่เรียกว่ากรรมตามทัน

เวลาเขามาหาพระมหาเถระเป็นยามตึกสัจด์ และพูดเป็นเชิงสงสารมหาเถระผู้เป็นอาจารย์ซึ่งเณรเคารพเลื่อมใสมาก และกำลังจะหลุดมือจากอ้อมอกอันอบอุ่นไปใน

วันรุ่งขึ้นอยู่แล้ว ตามคำที่ยมบาลบอกกับท่านว่าราว ๓ ทุ่มของวันรุ่งขึ้นจะมารับเนรไป พอนายยมบาลลาจากไปแล้วท่านก็เริ่มรู้สึกตัวตื่นขึ้น เกิดความสะดุ้งตกใจและเสียใจเป็นกำลัง แสบสลับไปในเวลานั้น เพราะท่านเคยฝันแม่นยามากตลอดมา ทั้งองค์ท่านเองก็เป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาพุทธภูมิ ท่านเคยปรารถความมุ่งมั่นต่อโพธิญาณของตนให้ใครต่อใครฟังอย่างออกหน้าออกตาไม่มีความสะทกสะท้านเลย พอรุ่งขึ้นก็ให้เนรไปนิมนต์พระที่ท่านสนิทและไว้วางใจมา และเล่ากระซิบเรื่องนิมิตให้ฟังพร้อมกับกำชับไม่ให้พูดให้เนรสมรู้ และไม่ให้ใครๆ รู้ด้วยแม้นิมิตนั้นจะเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม เพราะกลัวจะเป็นภัยแก่เนรเองและเป็นเรื่องอื้อฉาวไปไปในที่ต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่ดีไม่งาม

พระมหาเถระกับพระที่ทราบเรื่องเนรแล้วต่างก็รู้กันเป็นการภายใน และรอดูเหตุการณ์ตามวันเวลาที่นายยมบาลบอกไว้ นับแต่เช้าถึงเย็นวันนั้น มหาเถระมีความกังวลุ่นวายอยู่กับนิมิตและเนรที่เป็นต้นเหตุตลอดเวลา จนไม่เป็นอันขบฉันและพักผ่อนร่างกายและจิตใจ ตลอดการงานและการปฏิสังขรณ์ต้อนรับประชาชนพระเถระที่มาเกี่ยวข้องก็ระงับไปทั้งวัน เก็บตัวอยู่ลำพังภายในห้องกุฏิและพิจารณาใคร่ครวญเฉพาะเรื่องนิมิตอย่างเดียวด้วยความประหลาดใจและสงสารเนรเป็นล้นพ้น ที่สุดวิสัยจะช่วยให้เพราะนิมิตประเภทที่แปลกประหลาดดังที่ปรากฏคืนนี้ไม่เคยมีมาก่อน แม้ผู้ที่ปรากฏให้เป็นเรื่องในนิมิต ก็เป็นบุคคลที่แปลกเหลือที่จะประมาณดู

ทั้งรูปร่างก็ใหญ่กว่ามนุษย์ธรรมดาเอามาก ทั้งความสูงก็สูงเสมอภูตีสองชั้นที่ท่านพักอยู่ ซึ่งนับว่าเกินประมาณที่มนุษย์ในโลกจะเป็นได้ ลักษณะท่าทางก็น่ากลัวมาก คำพูดที่เขาพูดกับท่านผู้ทรงศีลและมีอำนาจทางธรรมภายในใจ ก็เป็นคำพูดที่เฉียบขาดบาดใจ แม้จะเป็นคำพูดกันอย่างสามัญธรรมดา มิได้เป็นคำกระแทกแตกตั้นก็ยังคงเป็นคำพูดที่เต็มไปด้วยอำนาจราชศักดิ์อยู่นั่นเอง เป็นที่น่ากลัวและเกรงขามหาผู้เสมอมิได้ในแดนมนุษย์

ในวันนั้นทั้งวันพระมหาเถระภาวนา และใคร่ครวญกับนิมิตอย่างไม่ยอมขยับเขยื้อนไปมาในทิศทางใด มีความสนใจและเศร้าใจในเหตุการณ์เป็นอันมาก ประหนึ่งนั่งดูเปลวไฟนรกกำลังเผาผลาญสัตว์โลกอยู่ในขณะนั้นอย่างน่าใจหาย ทั้งรอเวลาที่เหตุการณ์นั้นจะมาถึงตามกำหนดเวลาที่ทราบไว้ในคำฝัน

กรรมช่างรู้ชอกแซก ไปจนกระทั่งเวลานาทีของนาฬิกาในเมืองมนุษย์ตีบอกเวลาอะไรเช่นนั้น พอเวลา ๓ ทุ่มเศษชนิด ก็เห็นพระองค์ที่ทราบเหตุการณ์ด้วยกันวิ่งตะลึงตะลันขึ้นมากุฏิที่ท่านพระมหาเถระ พร้อมกับเรียนขึ้นด้วยเสียงสั่นเครือแทบจะไม่เป็นเสียงมนุษย์ว่า เนรสมเจ็บท้องถ่ายออกมาเป็นเลือดสดๆ มีอุจจาระติดออกมาเล็กน้อยและเริ่มไปส้วมได้สองครั้งแล้วกระผมก็รับมานี้ อากาการเป็นที่น่าวิตกมาก และการ

ถ้ายันห่างระยะกันเพียง ๕ นาทีเท่านั้น จึงน่าวิตกมาก พระมหาเถระถามว่าเธอเริ่มเป็น เวลาเท่าไร เริ่มเวลา ๓ ทุ่มตามเวลาที่นิมิตบอกไว้ไม่มีผิดเลย พระเรียนท่าน พอจบ ประโยคคำพูดทั้งพระมหาเถระและพระที่มาตาม ก็รีบวิ่งลงไปกุฏิเณรสมและถามอาการ เณรก็เล่าถวายว่าเห็นจะไม่พ้นคืนวันนี้แน่ เพราะความรู้สึกที่เคยมีต่อโลกปรากฏว่าเริ่ม ขาดความสืบทอดกันหมดแล้ว ความหวังที่จะได้อยู่ในโลกอีกต่อไปไม่มีความรู้สึกเลย มีความจากไปเท่านั้นที่เต็มอยู่ในธาตุขันธ์และจิตใจ

ท่านก็เตือนเณรเพื่อมีสติในเวลาดับขันธ์ ด้วยอุบายที่เข้าใจไว้ก่อนแล้วว่าจะไป ไม่รอดตั้งนิมิตบอก อุบายที่ท่านสอนเณรก็พอเหมาะสมกับเหตุการณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่ อย่างเร่งรีบประหนึ่งแทบจะหายใจไม่ทัน ต้องสวมบอยที่เต็มไปด้วยเลือดสดทั้งนั้น การ จับปืนป่วนอยู่ภายในนั้น เหมือนมีเครื่องจักรเครื่องยนต์ตั้งโรงงานและทำงานอยู่ภายใน ด้วยเครื่องจักรชนิดต่างๆ ที่หมุนไม่มีการหยุดยั้ง ประหนึ่งอวัยวะภายในจะขาดออกมา เป็นจุดวิจุกต่อหน้าต่อตาจะนั้น

มหาเถระก็รับให้อโวกาทอย่างกะทัดรัดถือ เอาแต่ใจความซึ่งพอจะนำมาเขียนไว้ เท่าที่จำได้ว่า โรคชนิดที่เณรเป็นนี้เราเองก็ไม่เคยพบเคยเห็นมาก่อน คงจะเป็นโรครกรรม ตามทันกระมัง ที่อยู่ๆ ก็เป็นขึ้นมาอย่างปุบปับเช่นนี้ การถ่ายแทนที่จะเป็นเหมือน ธรรมดาที่โลกเคยเป็นกัน แต่แล้วก็กลายเป็นเลือดสดๆ ร้อนๆ ออกมาโดยไม่พึงเสียด หยุกยาอะไรเลยเช่นนี้ ก็น่าแปลกใจและน่าวิตกอยู่มาก เพื่อความไม่ประมาทและความ ไม่พลาดท่าเสียที หากถึงคราวจำเป็นจริงๆ เณรจงตั้งสติให้ดีและทูลอาราธนาพระพุทธ เจ้าองค์ประเสริฐสุดเข้ามาไว้ที่ดวงใจ โดยบริกรรมว่า “พุทโธๆ ” อย่าให้เพลอ เพื่อตาย ก็ขอให้ตายกับท่านที่เป็นองค์สรณะของใจและยึดไว้จนสิ้นลม นี้จะช่วยเณรได้ อย่างอื่นเรามองไม่เห็น นอกจากพระธรรมดวงเอกนี้เท่านั้น

แม้จิตเณรจะหมดความหวังที่จะอยู่กับโลกต่อไปก็ตาม แต่จิตอย่าให้หมดความหวังพึ่งพุทโธ และให้ตายกับพุทโธนี้เท่านั้น เณรอย่าเสียใจเพราะการตายนี้ โลกทั้งโลกจะ ต้องตายเหมือนเณรนี้ทั้งนั้น จะต่างกันอยู่บ้างก็เพียงก่อนและหลัง แม้เราเองผู้กำลังสอน เณรอยู่ขณะนี้ก็ต้องตายเช่นเดียวกับเณร และเราก็กำลังเตรียมตัวก่อนตายด้วยความไม่ ประมาทในการบำเพ็ญภาวนาและความดีอย่างอื่นที่เราสามารถอยู่แล้ว

เณรประนมมือรับอโวกาทของท่านด้วยท่าทางอันสงบขีมีแย้ม และบริกรรม ภาวนาด้วยท่าทางองอาจกล้าหาญ ไม่สะทกสะท้านต่อโรคและมรณภัย ซึ่งเป็นที่น่าสงสาร เหลือประมาณอย่างพูดไม่ออกบอกไม่ถูก ถึงกับน้ำตาพระมหาเถระและพระที่รู้เหตุ การณ์ด้วยร่วงพรั่งลงในขณะนั้น ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับขณะที่เณรจะสิ้นลมด้วยท่าอัน สงบตลอดมา นับแต่ขณะที่ได้รับอโวกาทจากมหาเถระเป็นต้นมา ในเวลาประมาณ ๔ ทุ่ม

พอดี ธรรมสังเวชได้เกิดแก่พระมหาเถระและพระเณร ตลอดประชาชนที่ไปเยี่ยมอาการของเณรสุดวิสัยที่จะอดกลั้นไว้ได้ในเวลานั้น เพราะความสงสารสุดจะกล่าว เฉพาะมหาเถระเกิดความสลัดใจต่อกรรม ซึ่งเป็นสิ่งลึกลับเหลือวิสัยที่คนธรรมดาสามัญจะทราบได้ แม้จะเป็นทางนิमितฝัน แต่ก็ช่างตรงตามคำบอกและเวลาอะไรเช่นนั้น ทั้งที่เคยเชื่อกรรมอย่างฝังใจมาก่อนอยู่แล้ว ยิ่งมาเห็นเรื่องเณรเป็นประจักษ์พยาน ก็ยิ่งทำให้ซึ่งต่อกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจิตใจของมวลมนุษย์ว่า เป็นเหมือนผักปลาเครื่องสังเวทต่อกรรมไม่มีทางหลีกเลี่ยง และไม่มีสิ่งใดในตัวมนุษย์ปุถุชนจะฉลาดรู้และแผลงฤทธิ์ ว่าตัวมีอำนาจเหนือกรรมผู้ครองไตรภพแต่ผู้เดียว

ท่านได้ยึดเหตุการณ์ที่ประสบนั้น เป็นเทวทูตหรือธรรมทูตเครื่องเตือนสติอันยอดเยี่ยมประจำใจตลอดมา ชีวิตร่างกายจิตใจทั้งมวลอันเป็นสมบัติประจำองค์ท่าน ได้อุทิศต่อความเชื่อกรรมโดยสิ้นเชิง ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้เพื่อการหลบหลีกปลีกตัวแต่อย่างใด แต่เป็นความเชื่อและมั่นใจอย่างมั่นคงว่า ถึงอย่างไรก็ขอให้ได้บำเพ็ญความดีอย่างสมใจเสียก่อน ก่อนยมบาลหรือพระยากรรมจะมาเอาตัวไป จะไม่ต้องเสียใจภายหลังว่าเรายังขาดอะไรบ้างบรรดาความดีที่ควรทำในชีวิตที่ลมหายใจยังครองตัวอยู่ เพื่อเวลาสิ้นลมจะได้สิ้นเรื่องกังวลไปพร้อมๆ กัน เท่าที่ชีวิตได้รับความผ่องแผ้วจากเหตุการณ์ที่น่าสลดสังเวชใจเหลือประมาณมา และได้มีโอกาสบำเพ็ญพรหมจรรย์ตามหน้าที่ของนักบวชมาจนถึงวันนี้ นับว่าเป็นผู้มีบุญวาสนาพอจะรอดตัวเองได้ว่า มิใช่ผู้ชโยมกรรมอันลามกที่ตนสร้างไว้มาเกิดโดยไม่ยอมรับโทษให้สิ้นกรรมก่อน แต่เป็นผู้มีกรรมพามาพอยู่ และพาไป เหมือนโลกที่มีกรรมทั่วๆ ไป

นี่เป็นคำรำพึงรำพันของพระมหาเถระที่ได้รับจากเหตุการณ์ของเณร แล้วนำมาพร่ำสอนตน ซึ่งเป็นอุบายที่น่าจับใจไพเราะอย่างยิ่ง ยากจะได้พบบุคคลและอุบายทำนองนี้ แม้ผู้เขียนเองก็อดจะวาดภาพไปตามด้วยความสลดสังเวชมิได้ และยังรู้สึกประทับใจตลอดมาทั้งๆ ที่เชื่อกรรมอยู่แล้วตามศรัทธาอำนาจ

ตามหลักคติธรรมตา คนเราเมื่อยังช่วยตัวเองไม่ได้ก็จำต้องพึ่งพิงผู้อื่น เช่นเด็กพึ่งผู้ใหญ่เป็นต้น ถ้ายิ่งเชื่อตัวเองไม่ได้ก็ควรแสวงหาผู้ที่ควรเชื่อถือได้เป็นที่ยึดเหนี่ยวเกี่ยวเกาะ จะหาญทำไปโดยลำพังคนเดียวทั้งที่ไม่แน่ใจ ย่อมเป็นความไม่ปลอดภัย หากเสียไปไม่ว่าจะเสียไปน้อยมากเพียงไร ย่อมทำความเสียหายและบกพร่องแก่ตนและผู้อื่นน้อยมาก เท่าจำนวนหรือขนาดที่เสียไปนั้นๆ ฉะนั้นคำว่าเสียไป ไม่ว่าจะสมบัติหรือสิ่งของใดๆ เสียไป หรือตัวเสียไป ใครเสียไป หรืออะไรๆ เสียไป ไม่ใช่ของดีที่ควรปรารถนาทั้งโลกถือว่าเป็นสิ่งไม่ควรทั้งนั้น จึงควรทำความสนใจเป็นพิเศษในคำว่าเสียไป

สมมุติว่าสมบัติเงินทองของเราเสียไป สัตว์สาราสิงสำหรับใช้การใช้งานเพื่อค้า
 ประกันชีวิตของเราเสียไป รถราราคาแพงๆ เสียไป ลูกหญิงลูกชายเสียไป ภริยาหรือสามี
 คู่ชีวิตของเราเสียไป พ่อแม่เสียไป ญาติมิตรที่สนิทไว้วางใจเสียไป การงานของเราเสียไป
 รายได้ของเราเสียไป สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในกรรมสิทธิ์หรืออยู่ในความรับผิดชอบของเราเสีย
 ไปเหล่านี้ ไม่ว่าจะสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะสูญหายไปน้อยมาก และไม่ว่าจะเสียไปด้วยกรณีใดๆ เรา
 ต้องเสียไปพร้อมกับสิ่งเหล่านั้น คือเราต้องเสียใจเป็นทุกข์ไปด้วยตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
 เพียงสมมุติขึ้นเป็นตัวอย่างเทียบเคียงความเสียไปเท่านั้น ก็จะมองเห็นภาพของสิ่งที่เสีย
 ไป และมองเห็นใจเราผู้เป็นเจ้าของที่รับผิดชอบว่าเป็นภาพที่ไม่พึงปรารถนา แล้วยังจะ
 เปิดช่องให้ภาพสมมุติขึ้นนั้นกลายเป็นความจริงขึ้นมา แล้วใจของเราจะเป็นเช่นไรบ้าง
 ซึ่งพอจะเดาได้อย่างไม่ผิด

คนเรากล้าเดาอย่างนี้เรียกว่าเดาไม่ผิด เพราะเดามีเหตุผลที่เรียกว่าปัญญาความ
 คาดการณ์ล่วงหน้า เพื่อป้องกันความผิดพลาดเสียหาย จัดว่าเป็นความฉลาดรอบตัวและ
 กิจการที่ทำตลอดสิ่งที่ตนเกี่ยวข้องทั่วไป ปัญญาแลที่ทางพุทธศาสนาชมเชยอย่างยิ่ง
 และถือเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับบุกเบิกอุปสรรคเครื่องกีดขวางต่างๆ ทั้งภายนอกและ
 ภายในให้เตียนราบไปได้ และปัญญานี้แลเป็นผู้เพิกถอนกรรมที่ไม่พึงปรารถนาทั้งหลาย
 ให้หมดสิ้นไปจากใจ ความเกิดไม่หยุด ความตายไม่ยอมลดระดับและมีปริมาณเพิ่มขึ้น
 เป็นลำดับตามจำนวนความเกิดซึ่งเป็นผู้เปิดทาง ตลอดความทุกข์ไม่มีประมาณที่เกิดตาม
 และทำลายสุขภาพทางกายทางใจของสัตว์ ก็เพราะความรกรุงรังของกิเลสอาสวะเป็นผู้บัง
 การและฝังเชื้ออยู่ภายในใจ สนุกปลุกบ้านสร้างเรือน สร้างโรงหนังโรงลิเกละครและโรง
 ละครร้อยแปดบนหัวใจ ก็เพราะมิได้นำปัญญาเข้าไปขับไล่กวาดต้อนทำลายเสียบ้างให้
 เบาบางลงพอมีความสุขทางกายทางใจ ไม่ตื่นระแวกว้างเหมือนกัณฑ์ถูกลมพัด ทั่วๆ
 ที่มีสิ่งบำรุงเพื่อความอยู่สบายเท่าที่ควรบ้าง

บางท่านเกิดความสงสัยในการเกิดตายหนักๆ เข้า จนกลายเป็นความเห็นดิ่งลง
 ว่า “ตายแล้วสูญ ไม่มีทางเกิดเป็นอะไรได้อีก” ก็มี โดยให้เหตุผลว่า เพราะเวลาคนตาย
 แล้วอะไรก็ถูกไฟเผาเป็นจุณวิจุณไปหมดดังนี้ ผู้เขียนได้ยินและซักถามเอง แต่ก็ไม่
 ปรากฏมีเหตุผลอะไรนักเลย ฟังแล้วน่าสงสารมากที่ท่านผู้นั้นยังมีหวังอะไรๆ กับโลกเขา
 อยู่อย่างมนุษย์ทั่วๆ ไป ทั้งนี้อาจจะมียึดเอาภาพของคนตายแล้วปราศจากความรู้สึกโดย
 ประการทั้งปวง แม้ถูกไฟเผาก็กลายเป็นเถ้าทิ้งที่เห็นว่าตายแล้วสูญ ความเห็นเช่นนี้อาจ
 จะยึดเอาภาพของคนตายแล้วปราศจากความรู้สึกโดยประการทั้งปวง และเวลาถูกไฟเผา
 ใหม่ไปแล้ว อวัยวะกลายเป็นเถ้าถ่านไปหมด ไม่ปรากฏมีอะไรเหลือตลอดไปเกิดได้อีกพอ
 จะเชื่อได้ว่าคนตายแล้วไม่สูญ

ทิวทัศน์เห็นผืนนี้สำคัญมาก ทำคนให้เสียไปอย่างสด ๆ ร้อน ๆ มากมาย จุดไม่ได้ ไหลไม่จน แต่เวลาจะจนก็มาจนกับตัวเองอย่างหาทางออกไม่ได้ จนต่อความทุกข์ซึ่งเป็นสาเหตุมาจากความเห็นผิดที่มีกิเลสเป็นผู้บงการให้ทำ ซึ่งไม่มีมนุษย์และสัตว์ตัวใดต้องการ แต่ก็จำต้องรับผลนั้น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งคือใจที่เกิดความทุกข์เพราะความรัก ความชิง ความโกรธ ความเกลียด ความกลัวเป็นสาเหตุ แต่ไม่สามารถละหรือตัดสาเหตุเหล่านั้นออกจากใจได้ด้วยวิธีที่ถูก ตลอดสิ่งที่กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำต่าง ๆ ทั้งที่เห็นว่าจะไม่ถูกไม่ควร ล้วนเป็นสิ่งที่จำต้องยอมให้สิ่งนั้น ๆ ผลิตผลเป็นทุกข์อย่างอิสระโดยไม่ถูกจำกัดปิดเป่าเสียบ้างเลย และเป็นอันยอมรับไปในตัวทั้งที่ไม่ปรารถนา นี้แลคือความจนต่อเรื่องของตัว

การตาย จะสูญหรือไม่สูญตามความสำคัญของใจที่ไม่มีขอบเขตเป็นผู้คิดและผลิตขึ้น ย่อมเป็นภาระจำต้องยอมรับผลของมันโดยที่เจ้าตัวไม่รู้ว่า ตนสร้างกรรมหรือไม่จากความคิดผืนนั้น ๆ ความคิดเห็นและความสำคัญต่อสิ่งต่าง ๆ นั้นเป็นการสร้างกรรมอยู่โดยดี ผลจะสูญสิ้นไปไม่ได้ แม้จะเข้าใจว่าตายแล้วสูญอยู่วันยังค่ำ ก็ยังถือว่าเป็นการสร้างกรรมเพื่อตัวเองอยู่วันยังค่ำอยู่นั่นเอง ความจริงเราเป็นผู้รับผิดชอบตัวเราเองทุกกรณี จึงควรทราบวิธีปฏิบัติต่อตัวเอง เฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติต่อใจซึ่งเป็นหลักใหญ่ ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นผู้จะดำรงตัวต่อไปโดยไม่มีกำหนดว่าเท่านั้นกับเท่านั้นกัลป์ เนื่องจากใจมิได้อยู่ในกฎเกณฑ์ของขอบเขตแห่งสถานที่กาลเวลา แต่เป็นอวกาศ โดยลำพังตนเองตามธรรมชาติ

ดังนั้นการที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะเข้าไปจับจองยึดครองเอาตามอำนาจ ด้วยความสำคัญใด ๆ ที่ปราศจากเหตุผล มีความสำคัญว่า “ตายแล้วสูญ” เป็นต้น จึงอดไม่สบายใจด้วยไม่ได้ ทั้งนี้เพราะไม่เห็นความสำคัญของใจตลอดมาพอสมควร ทั้งด้านความผาดโผนโลดเต้น ทั้งด้านความสงบสุขอันเกี่ยวกับสิ่งเกี่ยวข้องพาให้เป็นไป ว่าเป็นธรรมชาติที่สามารถแสดงฤทธิ์ได้อย่างมหัศจรรย์เกินความคาดหมายใด ๆ

เราพอทราบฤทธิ์เดชของใจได้จากการฝึกอบรม ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยวิธีต่าง ๆ ด้วยความสนใจ โดยเริ่มสังเกตแต่ต้นที่ใจยังไม่เคยได้รับการอบรมศึกษามาเลย กิริยาที่แสดงออกด้วยกำลังความผลึกตันของฤทธิ์เดชฝ่ายต่ำที่มีภายใน รู้สึกว่ารุนแรงมากมายแทบทุกอารมณ์ที่ใจต้องการ โดยมีได้คำนึงว่าผิดหรือถูก ต้องแสดงความบกพร่องต้องการออกมา ทั้งวิธีผูกมัดก่อกวนต่าง ๆ ทั้งวิธีทำลายตัวเองให้เสียหายย่อยยับแบบไม่รู้จักยับยั้งซึ่งดวงบ้างเลย ทั้งจะเอาให้ได้สมใจโดยไม่คำนึงว่าควรหรือไม่แม้เพียงใด พยายามเขย่าก่อกวนด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีประมาณ จนเป็นที่น่ารำคาญมาก แทบตั้งตัวไม่ติดในบางครั้ง ฉะนั้นคนเราจึงมีทางเสียได้เพราะความผาดโผนรุนแรง

ของอารมณ์ภายในใจดวงพยศ เขย้อย่างไม่ปราณีปราศรัยหรือโอนอ่อนผ่อนเบาต่อใคร ๆ เลย

พอได้รับการอบรมฝึกฝนด้วยธรรมโดยวิธีต่าง ๆ โดยมีการอนุโลมตามบ้างไม่หักล้างจนเกินไป เป็นเพียงสอดส่องดูด้วยเหตุผลเพื่อไม่ให้เสีย มีการหักห้ามด้วยเหตุผล ไม่ปล่อยตามใจบ้าง มีการหักห้ามบังคับกันอย่างรุนแรงด้วยเหตุผลแบบเอาตายเข้าเป็นประกันบ้าง ในบางครั้งจิตยอมจำนน และทำตามคำสั่งที่ต้องด้วยเหตุผลไม่ตื้อตึงฝ่าฝืนตามใจชอบ ในบางกาลจิตพาลหาเรื่องว่า เราจะทรمانให้เขาตายโดยไม่เกิดประโยชน์ และแสดงการต่อสู้ ถ้าเขาชนะเราด้วยพลการก็จำต้องผ่อนไปบ้าง เพราะกำลังสติปัญญา ยังมีไม่พอ ต้องยอมทนทุกข์เสียใจไปบ้าง และคิดมูมานะผูกอาฆาตไว้แบบนักธรรมว่า คราวนี้เรายอมให้เขาไป แต่คราวหน้าต้องปราบให้อยู่มือ แบบให้เข็ดหลาบด้วย แบบยอมจำนนด้วย

ฝืนกันไปสักันมา ผลัดกันรุกผลัดกันรับ ผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ ไปทำนองนั้นด้วยความเพียรพยายามไม่ลดละ นานไปใจก็ค่อยยอมรับธรรมเข้าสู่ตน โดยการยอมรับเหตุผลไปวันละเล็กละน้อย นานไปความฝ่าฝืนตื้อตึงก็เบาลง เพราะเหตุผลพาให้เป็นไป และหายพยศลดทิฐิมานะความคิดเห็นที่ขั้วลงไปทุกวันคืนเดือนปี ความเคยชินต่อการฝึกฝนอบรม ต่อการสำรวมระวังตนด้วยธรรม ต่อความอดกลั้นขันติ ต่อความพากเพียร และต่อสิ่งเกี่ยวข้องที่เห็นว่าเคยเป็นพิษเป็นภัย ย่อมซึมซาบเข้าสู่จิตใจทุกวันเวลา และนับวันกลายเป็นใจที่มีธรรมและอ่อนโยนนุ่มนวลต่อตนเองและผู้อื่นไปเป็นลำดับ

ใจไม่ชอบก่อกรรมก่อเวรกับผู้อื่น ไม่ชอบเบียดเบียน ไม่ชอบเอาไรต์เอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ตลอดสัตว์ที่อยู่ร่วมโลก ทั้งที่เคยเป็นมาในทางไม่ดีจนจิตใจไม่นึกว่าจะกลับตัวได้ แต่ใจที่ได้รับกระแสธรรมเข้าสู่ตนโดยสม่ำเสมอด้วยการอบรมฝึกฝน ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนความคิดเห็นที่เป็นฝ่ายชั่วมาเป็นฝ่ายดีโดยลำดับ มีความสงบสุขเป็นเพื่อนอยู่ร่วมใจ มีความเมตตาสงสาร มีความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ตลอดสัตว์ทั้งหลายเป็นธรรมคู่ใจ มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ฟุ้งเพื่อผลอดตัวกับสิ่งที่เคยผลอและเคยเสียเปรียบมาแล้ว ไม่ชอบทำในสิ่งไม่มีเหตุผลในทางไม่เกิดประโยชน์ ไม่ชอบเพ่งเล็งโทษคนอื่นมากกว่าเพ่งเล็งโทษของตัวเอง ไม่ชอบมองคนอื่นในแง่ร้ายแต่ชอบมองในแง่เหตุผล ทั้งที่เคยชอบเพ่งเล็งในแง่ตรงข้ามเสมอมา ตามนิสัยของคนมีกิเลสที่ชอบเข้าข้างตัวเองเสมอมา แต่ธรรมเป็นมัชฌิมา มีความเป็นกลาง มีความสม่ำเสมอเป็นที่ดำรง

ผู้บำเพ็ญธรรมจนเห็นผลประจักษ์ใจขึ้นโดยลำดับ ย่อมเปลี่ยนแปลงจิตใจให้กลับกลายเป็นไปตามธรรมวันละเล็กน้อยเท่าที่ธรรมเข้าสู่ใจเพียงไร จนกลายเป็นผู้มีความรู้ความเห็นตรงตามธรรมคือหลักความจริงไม่เอนเอียง เป็นผู้สม่ำเสมอไม่ลำเอียง

ทั้งต่อตัวและต่อสิ่งภายนอก โดยเห็นเป็นสิ่งที่เสมอกันตามหลักธรรมชาติ การมองดูตัวด้วยธรรมกับสิ่งเกี่ยวข้องดีชั่วที่พัวพันไม่มีวันลดละ จนกลายเป็นคนไม่มีเวลาลดละความเพียรทั้งกลางวันกลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน ก็เลิสความลามกโสมมมีมากน้อยภายในใจ ย่อมทราบได้จากการสังเกตสอดรู้ด้วยสติปัญญาไม่ลดละล่าถอย และถอดถอนขึ้นเป็นระยะๆ แม้ความสำคัญว่า “ตายแล้วสูญ” ที่เป็นการสกรปรกโสมมของกิเลสประเภทหนึ่งซึ่งแอบมาตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่ภายในใจ ก็ถูกขับไล่ไสส่งออกจนหายซากไปจากใจ สุดท้ายแทนที่ใจจะสูญสิ้นไปไม่มีเหลือ แต่กลับเป็นฝ่ายกิเลสตัวกล้าหาญอาจเอื้อมกล่าวได้ว่า “ตายแล้วสูญ” นั้นสูญสิ้นไปจากใจเสียเอง ใจที่เคยถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้สูญสิ้นเลยกลับเป็นใจที่บริสุทธิ์วิมุตติพุทโธขึ้นมาทั้งดวง

พุทโธดวงนี้แลที่ทำพระสิทธัตถะให้เป็นศาสดาสอนธรรมแก่โลก ธรรมที่โลกได้กราบไว้บูชา ผากเป็นผากตายตลอดมาจนถึงพวกเรา ก็สถิตอยู่กับพระทัยดวงวิมุตติพุทโธของพระพุทธเจ้านั้นแล พระองค์ทรงอาราธนาออกมาประกาศเป็นธรรมสอนโลก พระสาวกและชาวเราจึงได้สดับตรับฟังและปฏิบัติตาม จนเกิดความรู้ความเห็นไปตามสติปัญญาของตนๆ ตลอดปัจจุบันนี้ ส่วนกิเลสโสมมประเภทหลอกลวงว่าตายแล้วสูญนั้นไม่ปรากฏว่า ได้สำเร็จเป็นความบริสุทธิ์พุทโธขึ้นมาและสั่งสอนโลกให้ได้กราบไหว้บ้างเหมือนใจดวงที่ถูกกล่าวหาว่า “สูญ” แต่กลับหายซากไปแบบสูญสิ้นจากใจดวงสำเร็จเป็นพุทโธ ไม่มีวันกลับมาครองอำนาจหลอกลวงได้อีกแล้ว

สรุปแล้วก็คือสิ่งหลอกลวงนี้แลเป็นสิ่งที่สูญสิ้นไป จิตใจจะสูญสิ้นไปไม่ได้ แม้ยังไม่บริสุทธิ์ก็ต้องท่องเที่ยวไปตามกรรมอันเป็นสิ่งเกี่ยวข้อง ดังที่โลกให้นามว่าเกิดตายนั้นแล ใจมีการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกได้ตามสิ่งที่เข้าไปแทรกซึม ถ้ากิเลสอาสวะเข้าไปแทรกซึม ใจก็เป็นอาการของกิเลสหรือเป็นกิเลสไป ตามแต่กิเลสประเภทนั้นๆ ชอบแสดงอาการอย่างใดใจก็แสดงอาการอย่างนั้น ถ้าธรรมเข้าไปแทรกซึมใจ ใจก็เป็นอาการของธรรมหรือเป็นธรรมขึ้นมา ดังที่ได้อธิบายมาเป็นลำดับเกี่ยวกับใจที่ยังไม่เคยได้รับการอบรม และได้รับการอบรมมาเป็นขั้นๆ ตลอดจนได้รับการอบรมอย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้ว ใจย่อมแสดงการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกไปตามธรรมเป็นลำดับจนถึงขั้นตายตัวคือ แก่นใจ แก่นธรรม แก่นคน ยอดใจ ยอดธรรม ยอดคน ถ้าเป็นหญิงก็คือยอดหญิง เป็นชายก็คือยอดชาย เป็นพระก็คือยอดพระ เป็นเณรก็คือยอดเณร ผิดกับยอดใดๆ ในไตรภพ ท่านผู้ประสงค์อยากเป็นยอดคนก็กรุณาสนใจปฏิบัติต่อใจให้ถูกต้อง

ผลที่เกิดจากการอบรมฝึกฝนตนด้วยธรรมไม่ลดละความพยายาม ย่อมทำให้คนชั่วกลายเป็นคนดี ใจชั่วกลายเป็นใจดี และทำให้ผู้มีธรรมอยู่แล้วกลายเป็นคนดีขึ้นไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกลายเป็นคนอัครรรย ใจอัครรรย ลือกระฉ่อนทั่วโลกธาตุ ดังพระพุทธ

เจ้าและพระสาวกอรหันต์เป็นตัวอย่าง อย่างน้อยใจมีเหตุผลเพียงอย่างเดียว ภาระที่เกี่ยวข้องกับตัวน้อยมากซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของใจเป็นผู้ดำเนินงาน ย่อมกลายเป็นสิ่งที่มีเหตุผลและสะดวกราบรื่นไปตามเราผู้เป็นเจ้าของ ครอบครัว ผัวเมีย ลูกเต้าเหล่ากอในครอบครัวอยู่ร่วมกันด้วยธรรมคือเหตุผลเป็นเครื่องปกครองเชื่อมโยง ย่อมมีความผาสุกเย็นใจ

สามีก็มีเหตุผลเป็นสมบัติเครื่องดำเนิน ภริยาก็มียุทธผลเป็นสมบัติเครื่องดำเนิน ลูกๆ ต่างก็มีเหตุผลเป็นสมบัติเครื่องดำเนิน ไม่นำยาพิษคือความอยากแบบน้ำล้นฝั่งมาทำลายกัน ไม่นำความปล่อยตามใจชอบแบบไม่มีฝั่งมีฝายเข้ามาทำลายกัน ครอบครัวผัวเมียพ่อแม่ลูกเต้าเหล่ากอในครัวเรือนนั้นๆ ย่อมมีความผาสุกเย็นใจ สมกับมีสามีไว้เพื่อความอบอุ่นพูนผลเป็นต้นสกุลในครอบครัว มีภริยาไว้เพื่อความปลอบโยนรบเร้าในคราวมีทุกข์ให้เกิดความผาสุกเย็นใจ มีบุตรธิดาไว้เพื่อระบายคลายทุกข์มีความผาสุกและอบอุ่นในครอบครัว และสมกับทุกคนมิได้มุ่งปรารถนาที่จะหาสามีมาทำลายหัวใจ และสังหารทรัพย์สินที่มีอยู่ให้บอบช้ำและล่มจมไป และหาภริยามาทำโทษโกรธกริ้วหัวกระเป่าสมบัติที่สามีหามาได้วิ่งตามชายชู้เพื่อเป็นหญิงบำเรอ จนสามีไม่มีเงินทองเหลือติดตัวพอได้เป็นค่าเสียบยงเลี้ยงลูก ๆ แม้เพียงบาทเดียว ลูกก็มีได้เป็นลูกกวอดวายทำลายทรัพย์สินของพ่อแม่ให้ล่มจมฉิบหาย

ต่างฝ่ายต่างมีสมบัติคือธรรมในใจ เป็นเครื่องบำรุงส่งเสริมน้ำใจซึ่งกันและกัน ครอบครัวผัวเมียและลูกเต้าเหล่ากอครัวเรือนนั้นๆ แสนสบายหายกังวลห่วงใย เพราะไม่มีไฟภายในเกิดขึ้นเผาผลาญกัน ต่างคนต่างมีความสุขความสำราญ ปราศจากความรำคาญเครื่องก่อกวนต่างๆ ต่างคนต่างประกอบภารงานตามหน้าที่ของตน ต่างคนต่างแสวงหารายได้มาค้ำจุนอุดหนุนครอบครัว สมบัติไม่มีทางรั่วไหลเข้าปากแรงปากกา การจ่ายจ่ายไปน้อยมากเพียงใด ผลที่เกิดจากการจ่ายก็กระจายความสุขไปตลอดครอบครัว เมื่อต่างคนต่างมีธรรมเครื่องดำเนินทางความประพฤติ ไม่ปิ่นเกลียวไปจากเหตุผลคือความถูกต้อง เรื่องทะเลาะวิวาทกันก็ไม่มี ความอยู่ดีกินดีก็มีทางดำเนินไปโดยสะดวก

ผู้อุตสาหุ่อบรมตนด้วยธรรมทางความประพฤติได้เพียงเท่านี้ ก็เห็นเป็นสุข อัยมกทันตา สามีก็ไม่กริ้ว ภริยาก็ไม่โกรธ ต่างไม่แสวงหาโทษมาทั้บถมโจมตีกันด้วยเรื่องต่างๆ นี่คือนิสรณ์ในครอบครัวแห่งเมืองมนุษย์เรา ท่านผู้ไม่เคยเห็นสวรรค์วิมานบนสวรรค์ ก็โปรดสนใจปฏิบัติตัวให้ถูกต้องตามคลองธรรมที่เหมาะสมกับฐานะของตน ท่านจะได้ชมสวรรค์วิมานในครัวเรือนของท่านเอง ที่เต็มไปด้วยเทวบุตรผู้มีใจเป็นธรรม เทวธิดาผู้มีใจเป็นทิพย์ คือ สามีภรรยาที่มีความรักสงวนกันเทิดทูนน้ำใจกัน เห็นออกเห็นใจกันว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าเพชรนิลจินดา มอบความเป็นใหญ่ให้ครองด้วยความภูมิใจ

ตามหน้าที่ของแต่ละฝ่ายจะดำเนินไปตามหน้าที่ที่ขอบธรรมของตน ลูก ๆ ก็บอกนอน
สอนง่ายไม่ต้องดึงฝ้ายฝืน นี่แหละคือแดนสวรรค์ในเมืองมนุษย์

แม้จะอยู่ในโลกเดียวกันกับสัตว์ผู้ไม่รู้จักบุญ บาป ดี ชั่วก็แตกต่างกันราวฟ้ากับ
ดิน เพราะมนุษย์เรามีคุณค่าอยู่ที่ความประพฤติทางกาย วาจา ใจ ที่โลกถือว่าเป็นสิ่ง
สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด แม้เทวดาบุตรเทวดาอินทร์พรหมอยู่บนสวรรค์ ก็ต้องกราบไหว้ทำน
ผู้มีศีลธรรม ดังมีในตำราว่า ชาวเทพฯ เป็นหมื่น ๆ แสน ๆ พวกนี้เหาะลอยลงจากสวรรค์
ชั้นต่าง ๆ มากกราบพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านในราตรียามดึกสงัด ปราศจากกลิ่น
อายมนุษย์ผู้เหม็นสาบไปด้วยความประพฤติน่ารังเกียจ ไม่ว่าจะแต่เทวดาเท่านั้น แม้
มนุษย์ผู้มีศีลธรรมยังต้องรังเกียจ เมื่อทราบไว้อย่างนี้แล้ว เราเองจะได้สำนึกตัวว่า ถ้าเกิด
เป็นเรากลายเป็นคนที่น่ารังเกียจทางความประพฤติต่อสังคมขึ้นมา ก็เท่ากับเราทำตัวเป็น
กองมูตรกองคูถเพื่อสร้างความไม่สบายใจแก่เพื่อนมนุษย์ จัดว่าเราทำบาปกรรมหนัก
ต่อหมู่ชน ซึ่งเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง แล้วจะได้ทำความพยายามลดละกรรมประเภท
นั้นไม่ทำต่อไป เรื่องชั่วก็ยุติลงเอง ไม่กำเริบ

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สั่งสอนโลกมานาน และรู้สึกจะเป็นศาสนาที่มีเหตุ
ผลและทนต่อการพิสูจน์ในทุกแง่ได้ดี พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศสอนธรรมแก่ปวงชน
ทรงแสดงทั้งส่วนวัตถุที่ติดแนบอยู่กับตัวคนและสัตว์ ตลอดจนสิ่งเกี่ยวข้องต่างๆ ที่อยู่ใน
ความรับผิดชอบ และเป็นส่วนกลางคือทั่วไป ซึ่งเป็นวัตถุที่พอมองเห็นได้ด้วยตา เช่น
แสดงว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นต้น และทรงแสดงส่วนนามธรรม
ซึ่งมีอยู่กับตัวเช่นเดียวกัน คือเวทนา ความสุข ทุกข์ อุเบกขา สัญญาความจำได้หมายรู้
สังขารความคิดปรุงดีชั่วและกลางๆ ที่เกิดอยู่ภายในใจทุกๆ ขณะ และวิญญานความรับ
ทราบสิ่งที่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น เหมือนด้านวัตถุ

นอกจากแสดงวัตถุและนามธรรมเหล่านี้โดยละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ยังแสดง
นามธรรม อันเป็นตัวการสำคัญซึ่งเป็นที่เกิดและรับรู้สิ่งทั้งหลายไว้อย่างละเอียดอีกด้วย
และทรงแสดงด้วยความรู้ความเห็นจริงจากพระทัยที่บริสุทธิ์ที่สุดส่วน ไม่มีการคาดคะเน
หรือเดาแฝงอยู่ในพระโอวาทเลยแม้แต่น้อย ผู้เคยได้ยินได้ฟังมานานพอสมควรดังพวก
เรา จึงไม่น่าสงสัยและเกิดปัญหาเรื้อรังอยู่ในตลอดมา ทั้งผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติตาม
อย่างใกล้ชิด แต่ก็อดจะนำความสงสัยและเรื่องปลอมแปลงของตนๆ เข้าไปแทรกธรรม
ของจริงให้กลายเป็นธรรมปลอมไปไม่ได้ คือความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ที่แฝงธรรมชอบ
ปลอมขึ้นเสมอ ความสำคัญชอบปลอมขึ้นเสมอ ความประพฤติทาง กาย วาจา ใจ ชอบ
ปลอมขึ้นเสมอ ตลอดจนสิ่งเกี่ยวข้องกับตัวก็เลยกลายเป็นของปลอมแปลงไปตามๆ กันจน
ไม่สิ้นสุด

โดยอาศัยจิตดวงเดียวที่มีความรู้ความเห็นปนเกลียวกันกับธรรม โดยเจ้าตัวไม่รู้ ลึกบ้าง โดยรู้อยู่เป็นบางส่วนบ้าง และโดยเป็นความรู้ความเห็นที่ขัดแย้งกับธรรมจริง ๆ บ้าง ดังที่ท่านพระอาจารย์มั่นแสดงไว้ในหนังสือ มุตโตทัยว่า ธรรมของพระอรีย์เจ้าเมื่อเข้าไปสถิตอยู่ในใจของปุถุชน ย่อมกลายเป็นธรรมปลอมไป เป็นต้น ทั้งนี้ท่านแสดงไว้รวม ๆ กัน มิได้แยกประเภทแห่งธรรมและประเภทแห่งบุคคลผู้ทรงธรรมออกเป็นประเภท ๆ พอให้เข้าใจง่ายขึ้น เหมือนเวลาท่านอธิบายให้พระฟัง จึงขอแยกประเภทแห่งธรรมและประเภทแห่งบุคคลบ้างเท่าที่จำได้ หากผิดพลาดก็ขอภัยด้วย

คือท่านว่าปุถุชนจดจำได้ในบทแห่งธรรม ด้วยการศึกษาท่องบ่นหรือได้ยินได้ฟัง มาจากที่ต่าง ๆ แต่ยังมีได้สนใจจะปฏิบัติตาม ดังที่เคยเรียกกันว่า “นั่งกอดคัมภีร์” ธรรมเหล่านั้นยังไม่อาจอำนวยประโยชน์อะไรแก่ผู้นั้น แต่ผู้สนใจปฏิบัติตามบ้าง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติได้ก็เป็นสมบัติอันแท้จริงของผู้นั้น ที่ยังไม่สามารถทิ้งที่รู้ก็ยอมให้ผ่านไปก่อนจนกว่าจะสามารถ ผู้นี้ก็มีความจริงแฝงอยู่ในใจบ้างไม่ปลอมไปเสียหมด กับพระอรีย์ชั้นพระโสดาท่านตั้งอยู่ในภูมิธรรมที่ท่านได้บรรลุแล้ว ธรรมนั้นก็เป็นอย่างจริงสำหรับท่าน ส่วนธรรมที่สูงกว่านั้นแม้ท่านจะรู้ด้วยการศึกษาหรือการได้ยินได้ฟังมา แต่ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ ท่านก็ยอมรับว่าธรรมเหล่านั้นยังไม่เป็นของจริงสำหรับท่าน เพียงเป็นของจริงอยู่เฉพาะธรรมเท่านั้น

สรุปแล้วพระโสดายังปลอมในธรรมชั้นสกิทาคา อนาคา และอรหัตต์ พระสกิทาคายังปลอมในชั้นอนาคาและอรหัตต์ พระอนาคายังปลอมในชั้นพระอรหัตต์ ส่วนพระอรหัตต์และธรรมของพระอรหัตต์เป็นความบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงไม่มีอะไรปลอม ใจก็จริง ธรรมก็จริง ใจก็บริสุทธิ์ ธรรมก็บริสุทธิ์ เหมือนอาหารที่ควรแก่การรับประทาน ธาตุชั้นนี้ ก็ควรแก่อาหารทุกประเภท ทั้งสองฝ่ายเข้ากันได้อย่างสนิทไม่มีอะไรขัดแย้งกัน

ที่ท่านแสดงไว้ว่า ธรรมที่บริสุทธิ์สถิตอยู่กับปุถุชนย่อมกลายเป็นของปลอมนั้น ท่านเทียบกับอาหารที่ดีมีคุณค่าควรแก่การรับประทาน แต่อาหารนั้นได้พลัดตกจากภาชนะที่สะอาดลงไปคลุกเคล้ากับสิ่งที่สกปรกทั้งหลาย อาหารจึงกลายเป็นของไม่น่ารับประทานไป แม้จะเรียกว่าอาหารได้ก็กลายเป็นของปลอมไปจากสิ่งที่ควรแก่การรับประทานก็ไม่น่าจะผิด ที่ผิดก็เพียงคำพูดซึ่งนิยมใช้กันหรือไม่เท่านั้น ความจริงก็คืออาหารที่น่าเสียดายได้กลายเป็นของรับประทานไม่ได้นั่นเอง ฉะนั้น ใจจึงมีคุณสมบัติที่ควรแก่ธรรมต่างกัน ดังใจของพระอรีย์เจ้าชั้นนั้น ๆ กับธรรมชั้นนั้น ๆ ย่อมต่างกันกับใจและธรรมของปุถุชนอยู่มาก

อะไรก็ตามถ้ามีของปลอมเข้าแทรกซึมแล้ว ของจริงทั้งหลายจะเป็นของจริงตามสมมุตินิยมหรือจริงปรมัตถ์ก็ตาม ต้องมีส่วนเสียไปด้วยตามส่วนแห่งการแทรกซึมของสิ่ง

ที่ปลอมมีมากน้อย เช่น ธนบัตรปลอม อาหารปลอม เครื่องใช้สอยต่างๆ ปลอม ลายมือปลอม ตลอดคนปลอม ล้วนเป็นสิ่งที่จะบั่นทอน และทำลายของจริงหรือของดีให้ลดคุณภาพลงและเสียไปโดยลำดับ ยิ่งอะไรๆ ก็กลายเป็นของปลอมไปเสียหมด โลกก็หมดความหมาย สิ่งทั้งหมดความหมายก็คือสิ่งที่ไร้คุณค่าโดยประการทั้งปวงแล้วนั่นเอง เช่น คนตายเป็นต้น ซึ่งทั้งโลกไม่มีใครปรารถนาอีก นอกจากปลาตายและสัตว์อื่น ๆ ตายเพื่อเป็นอาหารของมนุษย์เท่านั้น

สัตว์เหล่านั้นมนุษย์ผู้ทำลายและผู้ไม่คิดถึงชีวิตเขา ย่อมถือเป็นของมีค่าจากเลือดเนื้อและชีวิตเขาเพื่อการครองชีพของตน แต่ตัวผู้ถูกฆ่าจะมีความรู้สึกอย่างไร ข้อนี้ใครตอบก็คงไม่ผิด กระทั่งเด็กก็ตอบได้ ส่วนใจเราก็กังฝืนความจริงไปตามความชอบใจของตนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น ท่านจึงว่าจิตปลอมธรรมปลอมในตัวคน คือปลอมทั้งรู้ๆ เห็นๆ กันอยู่นี้แล ถ้าหากคิดเทียบเคียงทบทวนส่วนย่อยส่วนใหญ่ทั้งภายในภายนอก ทั้งท่านทั้งเราทั้งสัตว์ชนิดต่างๆ ไม่มีประมาณเข้าหากันว่า ต่างมีความรู้สึกเช่นเดียวกันบ้างแล้ว ย่อมจะมีทางรู้สึกตัว สิ่งที่เป็นภัยแก่ตนและผู้อื่นก็จะบรรเทาลงไป โลกที่อาศัยกันอยู่เป็นจำนวนมากทั้งสัตว์ทั้งมนุษย์ ต่างจะอยู่ด้วยความผาสุก ทั้งยังจะได้เห็นคุณค่าแห่งธรรมที่ท่านผู้บริสุทธิ์และมีเมตตาแก่โลกสั่งสอนไว้ เพื่อสิ่งสำคัญคือใจดวงเดียวในโลกนี้เท่านั้น

ท่านผู้สั่งสอนหมู่ชนคือพระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้ฉลาดพอไม่มีทางตำหนิ ทรงทราบจุดซึ่งเป็นที่สถิตอยู่แห่งความดีและชั่วทั้งหมดคือใจ จึงประกาศสอนธรรมลงที่จุดนี้ เพราะใจเป็นบ่อหรือต้นเหตุแห่งการทำดีทำชั่วทั้งปวง ส่วนกายกับวาจาเป็นเพียงเครื่องมือที่จะคอยทำตามคำสั่งของใจเท่านั้น เมื่อใจคิดและสั่งงานออกมาทางใด ดีหรือชั่ว กายวาจาจำต้องทำตามทุกกรณี ไม่ฝ่าฝืน ดังนั้นใจจึงควรได้รับการฝึกอบรมในทางที่ดีมีศีลธรรมเป็นหลักใจ จะได้เห็นความสุขเย็นใจปรากฏขึ้นกับตัวบ้าง สมกับต่างพยายามแสวงหาความสุขกันทั่วโลกตลอดมา แต่พอพูดถึงการแสวงหาความสุขจากธรรมแล้ว ไม่ว่าจะท่านว่าเราใจชักถอยๆ ชอบกล ไม่ค่อยมีมานะบึกบึนเหมือนทางอื่นแม้ไม่ถูกทาง

ทั้งนี้เพราะจิตเคยเดินทางนี้มานาน จึงชอบจะไปตามทางที่เคยเดิน พยายามเท่าไรก็รู้สึกถอยๆ และคอยแต่จะให้เราเปลืองพรมีทางออกจนได้ พอเปลืองไปนิดเท่านั้นเป็นได้การทันที ที่นี้ตามหาตัวเท่าไรก็ไม่เจอ กว่าเจอก็เป็นเวลาเขาไปเที่ยวหาดีมีอารมณ์จนอิ่มแล้ว ที่เหลือเศษเดนเขาเอามาทิ้งให้เราก็คือกองทุกข์ ซึ่งเกิดจากร้อยกี่ยี่สิบเรื่อง ในระยะชั่วกะพริบตาเดียวเท่านั้นที่เขาขโมยไป จิตเป็นสิ่งที่รวดเร็วมากทั้งๆ ที่มีสิ่งเหนือกว่าอยู่ สิ่งเหนือเขานั้น โดยมากก็เป็นสิ่งที่ถูกประณามจากท่านผู้มีอำนาจเหนือเขาแล้วได้แก่ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน นอกนั้นไม่ค่อยมีใครจะเห็นว่าเขาไม่ดีและควร

จะขับไล่ไสส่งออกไปจากใจ ยิ่งผู้เขียนด้วยแล้วไม่อยากจะเรียนไปมากอายท่านผู้อ่าน ซึ่งต่างกำลังแสวงหาความดีจากธรรม

บางท่านก็จะเกิดความอึดหนาระอาใจและปลงความสังเวชว่า ไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น แต่เรื่องก็เคยได้เป็นมาแล้วแทบจะตั้งตัวไม่ติด เวลามันหักโหมเราจริงๆ บางครั้งถึงกับจะถลกหนังเชือดเนื้อสดๆ ร้อนๆ ไปกินจนได้ แต่ก็อาศัยความพยายามเสริมกำลังด้วยความพากเพียรไปที่ละเล็กละน้อย พอรอดตัวมาได้บ้างเป็นวันๆ จึงพอทราบเรื่องของมันได้พอควร ที่น่าเรื่องไม่ดีของตัวมาประจານนี้ก็เพราะทนอายุตัวเองคนเดียวไม่ไหว จึงได้นำลงให้ท่านผู้อ่านช่วยตำหนิอย่างหนักๆ บ้าง จะได้ขีดทลอบและเห็นโทษของตัวต่อไป และเพื่อท่านที่มีความรักสงวนตัว จะได้มีทางเตรียมพร้อมไว้แต่ต้นมือ ไม่นอนใจว่ามันเป็นมิตรชนิดเกลี้ยกล่อมให้หลับสนิทได้ตลอดไป จนพอมีสติเห็นโทษและแบ่งให้มันพอประมาณ ไม่ยอมยกให้หมดทีเดียว

เพราะปกติเราชอบเห็นใจที่ควรแก่ธรรมทุกชั้นความดีทุกประเภท เป็นของไม่สำคัญเท่าความอยาก อันเป็นฝ่ายกิเลสที่ท่วมท้นอยู่ภายใน ซึ่งคอยบงการเพื่อความเดือดร้อนฉิบหายแก่ตนและผู้อื่นอยู่ตลอดเวลาไปเสีย จึงมักจะพบกับความไม่สมหวังเสมอมา การปล่อยใจไปสู่ทางต่ำทรามโดยไม่มีการหักห้ามไว้บ้าง จึงเป็นเหมือนนำของที่สะอาดไปคละเคล้ากับของสกปรกทั้งหลาย ให้กลายเป็นของไม่น่าดูมากขึ้น ผิดกับการนำไปชำระล้างด้วยน้ำที่สะอาดเป็นไหนๆ ใจตามปกติชอบความสะอาดสวยงามและความสงบสุข แต่เจ้าของผู้รับผิดชอบหากชอบพาไปลงหลุมลงบ่อลงตมลงโคลนเสียเรื่อย ไม่มีวันเวลานำขึ้นบนบกและเก็บรักษาไว้ในที่ปลอดภัย คือศีลธรรมบ้างเลย อย่างน้อยพอเป็นกาลเป็นเวลาที่ยังดีกว่าการนำไปปล่อยแช่ไว้...เสียเลยซึ่งเป็นการไม่สมควรสำหรับตัว ซึ่งยังหวังความสุขความเจริญจากใจดวงพร้อมที่จะทรงคุณค่าอย่างมหาศาลอยู่ทุกขณะที่พาไปถูกทาง

ธรรมท่านสอนไว้แทบทุกบททุกบาททุกคัมภีร์ที่เกี่ยวกับใจ ว่าทราบใดที่ใจยังปล่อยตัวไปตามกระแสความอยาก อันเป็นทางเสื่อมโทรมทางสุขภาพและโรคทรัพย์ ไม่มีการหักห้ามต้านทานบ้าง ยังจะไม่เจอความสุขความเจริญตั้งใจหมายอยู่ตรงนั้น เพราะนั้นมิใช่ทางส่งเสริมตัวในทางดีมีความสุข แต่เป็นทางเหยียบย่ำทำลายตัวเองในทุกประโยคที่คล้อยตาม ผู้ต้องการทราบวิธีการทำลายตนอย่างสุขุมลุ่มลึกของความอยากไม่มีเวลาอ้อมพอนในทุกสิ่งที่เป็นอยู่ภายในใจ ก็พอจะทราบได้จากการปล่อยใจปล่อยตัวให้เป็นไปตามกระแสของมัน และพอมีทางปฏิบัติจัดการกับมันได้ ด้วยอุบายวิธีของผู้สังเกตตัวเอง เพื่อการยื้อแย่งแบ่งส่วนจากมันมาเป็นส่วนความดีของตนบ้าง ไม่ปล่อยให้มันเอาไปขยี้ทำลายให้ฉิบหายปนปี้ไปเสียหมดตลอดวันเวลาหนึ่งๆ ที่ผ่านไป

แต่ควรแน่ใจว่า ไม่ว่าจะเป็ความไม่ตีประเภทใดที่เกิดขึ้นกับตน ธรรมเป็นเครื่องกำจัดปิดเป่าหรือทำลายได้เป็นอย่างดี ถ้านำมาปฏิบัติรักษาตนเท่าที่ควร หรือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ก็ยังมีความอบอุ่นและมั่นคงต่อตัวเองอย่างไม่มีประมาณทั้งปัจจุบันและอนาคต คำว่าธรรมคือสายญาติสายมิตรความสนิทที่ไว้วางใจได้ ไม่ปลิ้นปล้อนหลอกลวงให้ผู้เชื่อถือและปฏิบัติตามชาตุนและลุ่มจม ไม่ว่าธรรมชั้นใดล้วนมีความสัตย์ซื่อเที่ยงตรงต่อผู้นับถือไม่มีการฉุดการลาก ไม่ทำให้ลำบากรำคาญใจ ไม่มีการหลอกลวงต้มตุ๋น มีแต่การอดทนหุนค้ำชู เวลาอยู่ก็สบาย เวลาตายก็เป็นสุขตลอดสาย ไม่เลือกที่อยู่และที่ไป

จะอยู่ที่ใด จะไปที่ใด ธรรมเป็นทั้งแว่นดวงใจคอยส่องทาง เป็นทั้งเครื่องป้องกัน และเป็นทั้งโอฆารสที่ปรากฏอยู่กับใจ จะอยู่จะไปไม่ลำบากทรมาณ มีแต่ความสุขความหาจหาญและสำราญบานใจไปตามภพชาติที่ตนอุบัติและอยู่อาศัย สมบัติปัจจัยเครื่องเสวยหากเกิดมีมาเองตามวิบากกรรมดีที่สร้างไว้ ผู้สร้างไว้มากก็มีบุญมากต่างหลาไกลมา เป็นผู้มัวสนาดีบารมีแก่กล้า เวลาขึ้นสวรรค์ชั้นฟ้าก็มีได้ชั้นแบบเสี่ยงได้เสี่ยงเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายและเสี่ยงต่อความฉิบหายลุ่มจมใด ๆ ไม่เหมือนพวกนักอวกาศที่เอาชีวิตเข้าไปเสี่ยงเวลาขึ้นไปบนพระจันทร์ เสี่ยงต่อการเหยียบย่ำตรวจตราบนผิวพระจันทร์ และเสี่ยงลงสู่โลกมนุษย์ ซึ่งถ้าลงผิดช่องแห่งความปลอดภัยก็มีหวังเป็นอวกาศไปตาม ๆ กันทั้งชีวิตร่างกาย ทั้งยานอวกาศทุกชั้นไม่มีสิ่งใดจะยังเหลือลงมา ให้ชาวโลกมนุษย์แทบทั่วโลกผู้รอคอยชมบารมีอยู่อย่างกระหาย ได้ชมพอเป็นขวัญตาขวัญใจบ้างเลย แต่สิ่งที่ใคร ๆ ไม่คาดฝันและไม่พึงปรารถนาขึ้นคือความโศกศัลย์กันแสงอันสุดจะอดกลั้นนั้นแล จะสะเทือนไปทุกมุมโลก อันเป็นความเศร้าโศกเสี่ยงใจตามท่านผู้ประสบบัทยมหาวินาศ เพราะความเอาตนและยานผ่านพ้นความเสี่ยงภัยไปไม่ได้ ทั้งจะกลายเป็นประวัติศาสตร์อันไม่พึงปรารถนาขึ้นมา ให้ทิ่มแทงจิตใจของชาวโลกไปตลอดกาล

แต่ที่เป็นประวัติศาสตร์อันงดงาม นำความปลาบปลื้มชื่นใจมาให้ชาวโลกได้ชมด้วยความรื่นเร้งโดยทั่วกัน ก็เพราะความรอบคอบรอบด้านของนักอวกาศเหล่านั้นเอง ดังนั้นความรอบคอบรอบรู้สิ่งทั้งหลายทั้งเร้งของตนและเร้งของผู้อื่น ทั้งภายในและภายนอก ทั้งใกล้และไกล ทั้งปัจจุบันและอนาคต จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนาขึ้น ก็ความรอบคอบรอบรู้ในสภาวะทั้งหลายนั้น เป็นความประสงค์ของหลักศาสนาที่สอนไว้ ผู้มีธรรมเหล่านี้ประดับตน ย่อมไม่ผิดพลาดต่อตนและสิ่งเกี่ยวข้องทั้งภายในภายนอก ทั้งไกลและใกล้ ไม่เป็นผู้ตกอยู่ในความเสี่ยงภัยเสี่ยงเวร แต่เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมบทว่า สุขโต อยู่ก็ดีมีความสุขเย็นใจ ไปก็ไม่มีทุกข์คอยลุ่มรุมให้เกิดความกลัดกลุ้มทรมาณ

ท่านผู้บำเพ็ญตนตามหลักธรรมจนได้รับความสุขเป็นที่พึงพอใจ ก็คือท่านผู้เป็นต้นเหตุของพระพุทธศาสนา ได้แก่พระพุทธเจ้า พระองค์วัดผลจากพระทัยที่ได้รับจากพระธรรมในหลักธรรมชาติว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องถึงงามสุดส่วนแล้ว ก็ทรงนำออกประกาศสั่งสอน หมู่ชนที่ได้รับรสพระสัทธรรมของจริงจากพระองค์จนเกิดความเชื่อเลื่อมใสและเห็นผลขึ้นมาต่อหน้าต่อตาเป็นชั้นๆ จนถึงขั้นสุดยอด สามารถกำจัดความมืดบอดออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง กลายเป็นองค์พยานของพระศาสดาขึ้นมาก็มีเป็นลำดับธรรมที่ประกาศสอนจึงกลายเป็นเนติแบบฉบับสืบๆ มา โลกได้นับถือเป็นสรณะคือหลักยึดของกายวาจาใจตลอดมา โดยคำว่า พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ดังนี้ ทั่วแดนแห่งพุทธบริษัทผู้นับถือพุทธธรรม ท่านผู้นับถือคุณธรรมทั้งนี้ โปรดพยายามบริกรรมภาวนาจนคุณธรรมทั้งสามรัตนะนี้เข้าถึงใจสักครั้งหนึ่งเท่านั้นก่อน ท่านจะได้เห็นความอัศจรรย์ของคุณธรรมเหล่านี้สถิตอยู่ที่ใจท่านเอง ต่อไปใจท่านกับคุณธรรมนี้จะไม่อยู่ห่างจากกัน

ใจผู้สงบเย็นอยู่ที่ไหน จะทราบว่าคุณธรรมอยู่ในที่แห่งเดียวกันนั้น จนสามารถทำใจกับคุณธรรมนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อยู่ที่ใดไปที่ใดจะปรากฏในใจว่า ท่านได้ไปและอยู่ด้วยคุณธรรมนั้นตลอดเวลากาลิโก ข้อนี้ถ้าพูดตามความจริง เราถือเป็นการเหมาะสมแล้ว ก็อยากจะเรียนว่าผู้ปฏิบัติจิตตภาวนาทั้งหลาย ทั้งนักบวชและฆราวาสหญิงชาย ย่อมได้เต็มรสแห่งธรรมจากการทำจริงของตน อย่างน้อยก็มีความสงบเย็นใจในเวลาทำ มากกว่านั้นก็มึนรากฐานแห่งความสงบประจำใจ ตัดเครื่องกังวลใจได้ และยิ่งปฏิบัติได้สูงขึ้นไปตามลำดับแห่งธรรม ความสงบสุขก็ยิ่งละเอียด

ทั้งฝึกซ้อมทางสมาธิความสงบ ทั้งฝึกหัดคิดอ่านทางปัญญา ไตร่ตรองดูความเป็นอยู่ของชีวิตธาตุชั้นธำลึงวังชา และความแปรสภาพของสิ่งต่างๆ ในร่างกาย และพิจารณากระจายออกไปหาสิ่งภายนอก แล้วย้อนพิจารณาประสานเข้ามาหาสิ่งภายในที่มีอยู่กับตน จนเป็นที่เข้าใจในความจริงที่แสดงอยู่ทุกขณะตามหน้าที่ของเขาแต่ละสิ่ง ใจย่อมทรงตัวได้ด้วยความสงบสุขที่ไม่มีอะไรเหมือน ความสว่างแพรวพราวที่เรียกว่ากระแสของปัญญา ก็เริ่มปรากฏขึ้นกับใจดวงคอยสอดส่องตรวจตราเรื่องของตนอยู่เสมอ จนกลายเป็นใจที่ทั้งสงบเยือกเย็น ทั้งฉลาดทันกิริยาที่แสดงออกดีชั่วของตัวเอง

คำว่าพุทฺธะ ธรรมะ สังฆะ ที่เคยโน้มเข้ามาสู่ใจเพื่อเป็นเครื่องระลึก ก็ค่อยๆ ไกลต่อความเป็นพุทฺธะ ธรรมะ สังฆะ อันแท้จริงประจักษ์ขึ้นมาที่ใจ และใกล้เข้ามาจนใจกับรัตนะทั้งสามกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีกาลสถานที่ตลอดเรื่องทั้งมวลเข้ามาเกี่ยวข้อง มีแต่ธรรมล้วนๆ ภายในใจ คำว่ากาลนั้นจิตเศร้าหมอง เวลานี้จิตผ่องใส อยู่สถานที่นั้นจิตเป็นอย่างนั้น มาอยู่สถานที่นี้จิตเป็นอย่างนี้ เวลานั้นมีอารมณ์ดีชั่วมาทวนใจ เวลานี้ไม่มี เหล่านี้จะไม่มายุ่งกับจิตดวงเป็นธรรมล้วนๆ อีกต่อไป จึงสมนามว่า จิต

เป็นอภาลิโก ท่านแสดงไว้ในธรรมคุณว่าอภาลิโกนั้นเป็นได้ทั้งฝ่ายเหตุและฝ่ายผล ฝ่ายเหตุเราบำเพ็ญเมื่อไรก็เป็นธรรมอยู่อย่างนั้นมิได้เป็นอื่น ฝ่ายผลเมื่อปรากฏกับใจโดยสมบูรณ์แล้ว ก็เป็นอภาลิทธิธรรมประจำใจอยู่อย่างนั้น ไม่มีอะไรเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้อีก ไม่เหมือนจิตสามัญชนหรือจิตพระอริยเจ้าชั้นเสขบุคคล เพราะจิตชั้นนั้นเป็นธรรมแห่งเดียวที่เรียกว่าอภาลิจิต อภาลิทธิธรรมเป็นอเสขจิต อเสขบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษาหาความรู้ความฉลาดมาแก้หรือถอดถอนกิเลสชนิดใด ๆ อีกแล้ว เพราะไม่มีกิเลสอยู่ในใจดังที่เคยเป็นมา

จิตที่เสร็จกิจไม่ต้องบำเพ็ญเพื่ออะไรต่อไปอีกก็คือ อเสขจิตที่หล่อหลอมตัวจนเป็นธรรมแห่งเดียวแล้วนั้นแล คำว่าเสร็จกิจแม้แต่ทางโลกยังถือเป็นความเบาใจ เช่นทำงานต่าง ๆ เสร็จ เป็นต้น ย่อมถือเป็นความสบายหายห่วงไประยะหนึ่ง คำว่าเสร็จจรูระของจิตยิ่งเป็นการทำงานเสร็จอย่างประเสริฐเลิศโลก ไม่มีความเสร็จสิ้นใด ๆ จะเสมอเหมือน พุดมาถึงตอนนี้อัดคิดถึงพวกเราผู้มีกิเลสประเภทไม่ยอมเสร็จสิ้นไม่ได้ นอกจากจะพยายามหามาเพิ่มขึ้นเรื่อย บ่นเรื่อยจากผลที่หามาเพิ่มแล้วเท่านั้น ยิ่งผู้เขียนด้วยแล้วต้องลือนามทางความขยันหามาเพิ่ม เพิ่มจนจะยกไม่ไหวไปไม่รอดในบางคราว ถ้าหนักมาก ๆ เข้าก็บ่นว่าทุกข์เสียพักหนึ่ง เสร็จแล้วก็หามาเพิ่มอีกทำนองนั้น

ขณะที่เขียนก็นึกละเอียดตัวเองอยู่เหมือนกัน แต่ก็ยังต้องเขียนเพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นกิเลสของพระเสียบ้างว่ามีใช้จะดีไปเสียทุกอย่าง ดังนั้นคำว่าหนักจึงถือเป็นเรื่องของภาระแต่ละอย่าง การปล่อยวางภาระโลกถือกันว่าสบาย ส่วนการปล่อยภาระทางจิตแม้จะไม่เข้าใจและถือว่าสบาย แต่ก็เป็นการผ่อนคลายไปตามธรรมชาติของใจที่เป็นอิสระอย่างเต็มภูมิ ผู้เช่นนี้แลคือผู้ไม่มีกาลเวลาจะมาแยกใจจากธรรม และธรรมไม่แยกจากใจ

ผู้หมดความวิตกกังวลในภาระและความเป็นอยู่และความสลายไปแห่งชั้นนี้ เห็นความเป็นอยู่และความสลายไปน้ำหนึ่งเสมอกัน เพราะจิตหมดความเกี่ยวข้องกังวล นอกจากจะคิดเพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่นเท่านั้น ความเป็นอยู่ก็เวลาพอจะมีน้ำหนักขึ้นกว่าความสลายไป ดังพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก เป็นต้น นอกนั้นท่านไม่มีปัญหาในตัวเอง ไม่วิตกว่าตนจะไปเป็นสัตว์หรือเป็นมนุษย์ ตนจะไปตกนรกขึ้นสวรรค์นิพพาน ไม่วิตกกับโลกไหน ๆ และกาลใด ๆ ว่าตนจะไปเกี่ยวข้อง ไม่วิตกว่าพระพุทธเจ้าและสาวกนิพพานไปก่อนแล้ว เมื่อไรเราถึงจะได้ตามเสด็จ วัน เดือน ปี สถานที่ และกาลใดถึงจะเป็นเรื่องของเรา ไม่วิตกว่าพระพุทธเจ้าอันแท้จริงทั้งหลายนั้นมีพระรูปลักษณะสูง ต่ำ ดำ ขาว ประการใดบ้าง ท่านนิพพาน ณ ที่ใด ที่นั่นเป็นลักษณะเช่นไร วัน เดือน ปี อันเป็นเวลาท่านนิพพานนั้นเป็นฤกษ์ยามยามดีอากาศปลอดโปร่งประการใดบ้าง แต่ท่าน

แนวโน้มธรรมที่ประจำใจท่านว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต” นี้แลเป็นหลักประกันความสงสัยของท่าน แต่ความเคารพในพระกายอันเป็นเรือนร่างของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และสิ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามีกาลสถานที่เป็นต้นนั้น ท่านเคารพอย่างถึงใจมิได้ประมาททั้งด้านสมมุติและวิมุตติของพระองค์ทั้งหลาย

นับแต่เริ่มเขียนมาก็เป็นเวลาหลายเดือน แต่ตอนที่ผ่านมานี้ได้แผ่นผยองเกินภูมิไปบ้าง หวังว่าท่านผู้อ่านคงให้อภัยพระปาซึ่งไม่ค่อยสันตจิตเจตนาในสังคมและค่านิยมในเนื้อหาของธรรมเท่าที่ควร พอคว้าได้ก็นำมาลงไปตามนิสัย และคิดว่ายังอาจจะมีอยู่พอนามาแทรกให้ท่านผู้อ่านรำคาญและขัดจังหวะไปเรื่อย ๆ เรื่องผยองพองตัวเกินภูมิทำนองนี้เกิดจากฤทธิ์ปาที่ทำได้ดกถึงนั้นกึ่งนี้อยู่เรื่อย ๆ ทั้งนี้ความมุ่งหมายก็หวังให้ท่านผู้สนใจในธรรมหลายชั้นได้อ่านหลายรสหลายชาติ อาจจะเหมาะกับวัยวุฒิคุณวุฒิที่มีต่างกันตลอดความรู้ลึกในแง่ธรรมชั้นต่าง ๆ อาจจะเกิดประโยชน์แก่บางท่าน จึงได้เขียนลงไว้ทั้งที่ไม่ค่อยสะดวกใจนัก ความจริงการปฏิบัติธรรมด้วยความตั้งใจผลควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะทางอำนวยผลของธรรมทุกชั้นก็คือการปฏิบัติบำเพ็ญ

ไม่ว่าจะบำเพ็ญในทางใด ทางทาน ทางศีล ทางภาวนา หรือความประพฤติดีอย่างอื่น ๆ ล้วนเป็นทางอำนวยผลให้ผู้เป็นเจ้าของได้รับเป็นที่พึงพอใจด้วยกัน ฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของศาสนาจึงทรงสั่งสอนเน้นหนักลงที่การทำ คือสั่งก็สั่งให้ละชั่วทำดี สอนก็สอนให้ละชั่วทำดี ที่เรียกว่าทำเป็นหลักใหญ่ อันมีเจ้าของคือกายวาจาใจเป็นต้นเหตุแห่งดีชั่วทั้งหลาย เพราะสิ่งสำเร็จรูปขึ้นมาให้เราได้อาศัยทุกอย่าง ล้วนเป็นขึ้นจากการทำมิได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ เช่น สถานที่บ้านเรือน อาหารเครื่องบำรุงชีวิตให้เป็นอยู่ตลอดเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้สอยอื่น ๆ ล้วนมีการทำเป็นหลักประกัน แม้เราจะมีได้ทำขึ้นเองแต่ก็มีผู้ใดผู้หนึ่งทำขึ้นอยู่นั่นเอง เช่น บิดามารดาเป็นต้น

การก่อร่างสร้างรูปสร้างนามขึ้นมา เป็นรูปเป็นกายชายหญิงตลอดสัตว์ชนิดต่าง ๆ ย่อมเป็นขึ้นมาในขอบเขตของการสร้างตัวที่เรียกว่าทำของแต่ละราย โดยไม่ขึ้นอยู่กับคำว่า “ตายด้าน” โดยปราศจากเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอุดหนุน แต่เป็นสิ่งวิวัฒนาการขึ้นด้วยเหตุปัจจัยที่มีอยู่กับตัวเอง เหล่านี้เป็นเครื่องสื่อแสดงถึงความต้องการเป็นคนดีมีความสุขเป็นเรือนอาศัย จำต้องสร้างตัวสร้างใจให้เป็นไปตามแบบแปลนแผนผัง สิ่งสำเร็จรูปขึ้นมาจะเป็นไปตามแปลนคือความมุ่งหมาย ไม่ปล่อยให้ความอยากवादภาพเอาเอง แต่แล้วพาทำนอกแปลนคือนอกลุ่มนอกทาง ซึ่งถ้าเป็นบ้านเรือนก็เป็นบ้านเรือนนอกแปลน เป็นความสุขความทุกข์ก็เป็นประเภทนอกแปลน คือสุขประเภทก่อทุกข์ขึ้นในลำดับ ทุกข์ก็เป็นประเภทหนุนทุกข์ให้เจริญขึ้นเป็นลำดับ ทำนองเข้าไปนอนหลับเพลินอยู่ในถ้ำเสือ และเอาตัวเข้าไปเป็นอาหารเสือซึ่งไร้ความมุ่งหมายทั้งสองวิธี

การทำควมดีใส่ตัวเป็นสิ่งที่อยากมาแต่กาลไหน ๆ มิใช่จะอยากเฉพาะวันนี้ และอยากเฉพาะเราคนเดียว แต่ทำอยากมาทุกยุคทุกสมัยและอยากมาด้วยกันทุกคน ยกแทบทุกกรณีที่เราเห็นว่า เป็นกิจที่ดีมีประโยชน์ แต่จะอยากหรือง่ายเพียงไรในกรณีเช่นไรก็ตาม ต้องขึ้นอยู่กับใจผู้สมัครรักชอบเป็นสำคัญ ถ้าใจรักชอบในทางใด ทางนั้นจะดีหรือชั่วอยากหรือง่ายประการใด ก็อยู่ในวิสัยแห่งความพอใจที่จะทำ แม้จะเป็นของยากก็ยอมกลายเป็นของง่ายและสะดวกไปได้อย่างไม่มีปัญหา ในข้อนี้เพื่อเป็นการเตือนตนที่เข้าใจว่ามีความยุ่งยากลำบาก และฝืนใจยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งหลายพอมือชองเดินได้ไม่ปิดทางตัวเอง คือลองคิดถึงพระธรรมาที่ของพระพุทธเจ้าที่ทรงฝืน เริ่มแรกที่จะเสด็จออกทรงผนวชบวชเป็นนักพรต ซึ่งปรากฏเป็นกิจที่ยากลำบากและฝืนใจไม่มีใครกล้าทำกันในครั้งนั้น เพราะเป็นการสละทุกสิ่งทุกอย่างบรรดาที่โลกมีความรักหวงแหนกัน

คือลูกก็เป็นที่รัก ภรรยา ก็เป็นที่รัก สมบัติเงินทองมากน้อยก็เป็นที่รัก เพื่อนฝูง บริษัทบริวารก็เป็นที่รักสงวนทั้งสิ้น เกียรติยศชื่อเสียงก็เป็นที่รักของหัวใจคนที่มีกิเลสซึ่งถือว่าเป็นความสุขและมีเกียรติ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องเซ็ดหน้าชูตาและจิตใจ แต่พระองค์ทรงตัดพระทัยจากความรักในสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาลเหล่านั้น อย่างฝืนพระทัยแทบสลบไสลอยู่แล้วแต่ขณะที่จะเสด็จออก เพราะการจากพระราชวังของกษัตริย์ทั้งองค์ การจากลูกรักที่เป็นพระโอรสของกษัตริย์ทั้งองค์ การจากเมียที่แสนรักอันเป็นพระชายาของกษัตริย์ทั้งองค์ และการจากพระตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ทั้งพระองค์ออกไปเป็นมนุษย์อนาถาหมดคุณค่าภายในตัวที่ยังไม่ตาย

เพียงสามสี่ตำแหน่งเท่านั้น ถ้าเป็นอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ แล้วใครบ้างจะกล้าตัดได้ อย่างได้ก็คงจะออกไปสลบและนอนสิ้นลมหายใจตาย อยู่ข้างพระตำหนักบริเวณพระราชวังนั่นเอง เพราะความรักความเป็นห่วงมหาศาลสุดที่จะอดกลั้นทนทานชีวิตไว้ได้ คงมิได้มีลมหายใจสืบทอดกันไปถึงแม่น้ำเนรัญชรา อันเป็นสถานที่ทรงผนวชเหมือนพระองค์ท่านแน่ ๆ แต่ทรงสละปล่อยวางโดยสิ้นเชิงทั้งที่มีพระทัยครองพระชนม์ชีพอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป

ม้าที่เป็นพระพาหนะตามส่งเสด็จออกทรงผนวช ซึ่งเป็นเพียงสัตว์เดียรัจฉานตัวหนึ่งเท่านั้น ยังมีความรักในเจ้าของมากและอดกลั้นในความอาลัยรักในเจ้าของไม่ได้ ต้องทอดอาลัยในชีวิตตาย ในขณะที่ก้าวผ่านคลองพระจักขุเจ้าของออกมาไม่ก็ก้าวเลย ความรักความอาลัยในเจ้าของมีมากกว่าความอาลัยในชีวิตของตัวเอง ถึงกับต้องยอมพลีชีพอยู่ในสถานที่ที่ทรงผนวช ไม่ยอมกลับคืนสู่พระราชฐานบ้านเรือน นับว่าเป็นมัตว์อย่างที่มีความรักภักดีต่อเจ้าของมากมาย ถึงกับมีประวัติเป็นคู่เคียงของพระพุทธเจ้ามาในพุทธประวัติ ไม่มีท่านผู้ใดกล้าตัดออก เพราะเป็นเรื่องเพิ่มความสำคัญของพระพุทธประวัติ

และเป็นความสำคัญของมัจฉานุกะ ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีความจงรักภักดีต่อพระพุทธองค์อย่างมาก

เมื่อทรงตัดความอาลัยอาวรณ์นั้นขึ้นโลกธาตุหวั่นไหว ประหนึ่งพระหฤทัยจะขาดกระเด็นออกมาในขณะนั้นได้แล้วโดยการเสด็จออกทรงผนวช แม้ขณะที่ทรงบำเพ็ญอยู่ในป่าพระองค์เดียวนั้น ก็มีได้ประทับอยู่สบายในพระอิริยาบถต่างๆ แต่ทรงรบบรรันกลิ่นพระทัยกับความอาลัยรัก ซึ่งเป็นอารมณ์ในอดีตผสมกับอารมณ์ปัจจุบันอันเป็นอารมณ์ประเภทเดียวกัน อย่างเปลอพระองค์ไม่ได้ ระหว่างความรักความอาลัยและความห่วงใยในพระโอรส พระชายา กษัตริย์ สมบัติบริวาร กับความมุ่งหวังเป็นพระพุทธเจ้า ต้องแย่งบัลลังก์กันไม่มีวันมีคืน ยืน เดิน นั่ง นอน และพระอาการแสดงออกใดๆ พอเป็นที่สะดวพระกายสบายพระทัยบ้างเลย แต่ล้วนเป็นพระอาการที่อยู่ในสนามรบ ซึ่งเต็มไปด้วยความคิดห่วงใย และความไตร่ตรองเพื่อความหลุดพ้นจากสิ่งพัวพันในพระทัยอย่างไม่มีวันเวลาลดหย่อนผ่อนคลายบ้างเลย

ที่ประทับอยู่อาศัยหลับนอนในขณะนั้น ถ้าเทียบกับปราสาทของกษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์แล้วก็เท่ากับโลงผีดิบ อาหารก็เทียบกับอาหารสัตว์นรก เพราะทรงได้รับการขอรทานของชาวบ้าน ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีศาสนาพอคนจะรู้เรื่องการให้ทาน สิ่งที่ได้มาเสวยจึงเป็นเหมือนอาหารของสัตว์นรกเราตีๆ นี้เอง ทุกสิ่งที่เป็นเครื่องทรงอาศัยไม่มีอะไรเหมือนเครื่องทรงของกษัตริย์ในพระราชวังแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ถ้าจะให้เป็นการความสะดวกแบบทางโลกแล้ว พระองค์จะทรงได้รับมาจากอะไรที่ไหนอย่างไร ก็คือผู้ตกนรกทั้งเป็นเราตีๆ นี้เอง ที่ทรงมีความทุกข์ทรมานอยู่ในลักษณะนั้น นับแต่เริ่มเสด็จออกจนถึงวันตรัสรู้ก็เป็นเวลา ๖ ปี ขนาดเป็นพระมหากษัตริย์ที่เลื่องลือระบือทั่วพระราชอาณาจักรที่ทรงปกครอง ต้องฝืนพระทัยเสด็จออกออกปราสาทซึ่งเทียบกับแดนสวรรค์ หันพระพักตร์เข้าสู่ป่าอันเป็นเหมือนแดนนรก ตกอยู่ในมหันตทุกข์ถึง ๖ ปี จะไม่ทรงมีความทุกข์ความลำบากและฝืนพระทัยแล้ว จะเห็นว่าใครเป็นผู้มีความสามารถเผชิญกับทุกข์ความทรมานทางกายและฝืนทุกข์ความทรมานทางใจยิ่งกว่าพระพุทธองค์บ้าง

เท่าที่พบมาในวงพระศาสนายังไม่เคยปรากฏว่า มีท่านผู้ใดสามารถฝ่าฝืนความทุกข์ทรมานทางกายและทางใจได้เหมือนพระองค์เลย อย่างมากก็พอมองเห็นร่องรอยที่ทรงเหยียบย่ำกรำทุกข์ในเวลาทรงบำเพ็ญบ้าง พอเป็นเครื่องหมายว่าเป็นลูกศิษย์มีครูสอนและทรงพาดำเนิน ก็ยังนับว่ามีบุญมากอยู่แล้ว ใครจะเก่งกว่าครูคือศาสตายังมองไม่เห็น นับแต่ครั้งโน้นมาถึงบัดนี้ จึงควรกราบไหว้พระองค์ผู้ทรงเป็นตัวอย่างแก่สัตว์โลกอย่างถึงใจ แม้จะยังไม่สามารถในสิ่งที่ควรแก่ฐานะของตน ก็พอเป็นอุปนิสัยปัจจัยสืบเนื่องในอนาคต ไม่ขาดทุนสูญเสียตกไปเสียทีเดียว นี่แลการทำความดีเพื่อเป็นหลักยึดแก่

ตัวเอง ไม่ว่าสมัยใด ท่านผู้ใดและกรณีใด เคยเป็นกิจที่ยากลำบากทุกประโยคที่ทำอย่างนี้เอง

ทางเดินเพื่อความดีก็มีทางเดียวเท่านั้น คือจะยากหรือง่ายหวังพึ่งตัวเองเพื่อเป็นหลักยึดที่มั่นคง ก็จำต้องฝึกนิสัยความผลัดถิ่นลงทางต่ำของตน ไม่มีทางปลีกแหวะเป็นอย่างอื่นโดยไม่ฝืน อีกประการหนึ่ง พวกเรายังเป็นช่างทำหลังคอดำเนินตามเสด็จพระพุทธเจ้า ที่ทรงอุทิศสำหรับบุกเบิกหนทางโลกันตะที่มีดแปดด้าน พอมีช่องร่องรอยลูปคลำไปได้ ถึงจะลำบากก็มีทางให้เดิน มิได้เป็นแบบปิดตันเหมือนพระองค์ผู้ดำเนินไปก่อน ทางก็มี เท้าก็มี กำลังกี่มี สติปัญญา ก็มี เหมือนมนุษย์ในครั้งโน้น ไม่มีอะไรบกพร่องพอคนสมัยนี้กับคนสมัยนั้นและศาสนาพุทธองค์เดียวกัน ในสมัยนี้กับสมัยนั้นจะเข้ากันไม่ได้เมื่อทุกอย่างก็มีสมบูรณ์ หากไม่ยอมเดิน แต่ต้องการถึงที่มุ่งหมายอย่างนี้ยอมเป็นไปไม่ได้แต่ไหนแต่ไรมา และขัดกับหลักศาสนาที่มีเหตุผล นอกจากนั้นยังขัดต่อความมุ่งหมายและเป็นอุปสรรคแก่ตนไปตลอดกาลอีกด้วย

ความหวังของคนเรามีอยู่มากที่สิ่งอยู่ภายในอย่างลึกลับ จนไม่สามารถนำมาแสดงให้ทั่วถึงได้ คือความสุขความสมหวังเป็นต้นเหตุ จะเกิดในภพใดชาติใดความหวังย่อมออกหน้าเสมอไม่เคยล้าหลัง คือขอให้เกิดในภพชาติที่สมหวังตั้งใจหมาย สิ่งใดที่มาเกี่ยวข้องกับตน สิ่งนั้นขอให้อยู่ในข่ายแห่งความหวัง สิ่งใดที่เป็นของดีสิ่งนั้นขอให้เป็นสมบัติของตนมากกว่าจะเป็นสมบัติของคนอื่น สุขใดที่เป็นสุขล้ำเลิศประเสริฐสุดในโลก สุขนั้นจงเป็นสุขในห้วงแห่งความหวังของตนอย่าได้ผ่านไป สมบัติในไตรภพแม้อ่างเท้าโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่ ขอให้ตนได้เป็นเจ้าของก่อนใครๆ อำนาจราชศักดิ์อันยิ่งใหญ่ในไตรภพ ขอให้ตนได้เข้ายึดครองเป็นส่วนใหญ่แต่ผู้เดียว

ความขัดสนจนทรัพย์อัปสติปัญญาจงผ่านไป แต่ความเฉลียวฉลาดปราดเปรื่องเลื่อนลือระบือทั่วขอบเขตจักรวาลจะบันดาลผ่านเข้ามาเป็นของตน เกิดในภพใดชาติใด ขอให้ให้มีฤทธิ์เดชกล้าสามารถอาจบันดาลได้ตั้งใจ ในทุกที่ทุกสถานตลอดกาลทุกเมื่อ อย่าได้เบื่อได้เมาเศร้าโศกด้วยน้ำตา ขอให้เต็มไปด้วยความรื่นเริงพระราชที่ไหลมาเทมา ความทุกข์อย่าได้พบ ความสยดสยองอย่าได้เห็น ความมีเคราะห์มีเข็ญอย่าได้ประสบ หลับตื่นลืมตาขอให้ประจวบสิ่งที่เจริญหูเจริญตา อันเป็นที่ไหลมาแห่งความสุขที่พึงปรารถนา ขอให้มีความสามารถมีแก่กล้าสามารถกล้ากิเลสตาย คลายกิเลสหลุด ถึงวิมุตติพระนิพพานในอนาคตกาลเบื้องหน้าอันใกล้ อย่าได้พลาดหวังเกิด

เหล่านี้ล้วนเป็นความปรารถนาของมนุษย์เราซึ่งอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ รู้สึกว่าพิสดารกว่าสัตว์ชนิดใดๆ ในโลก แต่การกระทำบาปเพ็ญไม่เป็นไปตามร่องรอย ผู้ผิดหวังก็คือผู้ปรารถนานั่นเอง เพื่อความมั่นใจควรท่องปรารถนาไปด้วยบาปเพ็ญตนด้วยความ

อุตสาหุ่พยายามไม่ลดละป็นเกลียวกับความปรารถนาด้วย ผลที่พึงหวังทั้งมวลจะเป็นของ ผู้มีความเพียรตามความปรารถนาแต่ผู้เดียว ไม่มีใครมายื้อแย่งแบ่งส่วนไปได้ นีคือหลัก ประกันให้เกิดความสำเร็จผลดังใจหมาย ไม่เสื่อมคลายสลายตัวไปเป็นอื่นแน่นอน ท่านที่ ประสบความประเสริฐเลิศโลกทั้งมวล ล้วนแต่บำเพ็ญตามธรรมเหล่านี้ทั้งนั้น จึงควรมั่น ใจกับวิธีนี้และตั้งหน้าบำเพ็ญตนเพื่อเป็นคนดียั้ง ๆ ขึ้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ต้นเหตุที่ดีจะผลิตผลกำไรเป็นทวีคูณ ยิ่งกว่าดอกเบ็ญในธนาคารโลกเป็นไหน ๆ โปรตมอบความไว้วางใจไว้กับธรรมบทว่า วิริเยณ ทุกขมจฺเจติ นี้ ซึ่งแปลว่า คนล่วงทุกข์ ได้เพราะความเพียร คือเพียรในทางที่ดีที่ชอบ เพียรประกอบประพฤติตนในธรรมบทนี้ อยู่เสมอจนเกิดความชินในใจ เพียรอย่างมีเหตุผล อย่าเพียรแบบดั้นเดา จะทำจะพูดจะ คิดอะไรให้มีการทดสอบแนบไปด้วย อย่าปล่อยให้การคิดการพูดการทำเป็นไปโดยลำพัง ตนเอง จะพาเราเข้ารุกเข้าพงหาทางออกไม่ได้ กลายเป็นคนหลงป่าหลงดงไปเสียทั้งที่อยู่ ในบ้านในเมืองในกิจการในชุมชน

เป็นเด็กหญิงเด็กชายก็เพียรพยายามปรับตัวให้เป็นเด็กดี เชื่อฟังคำว่กล่าวสั่ง สอนของพ่อแม่ผู้ปกครองทั้งทางบ้านและทางโรงเรียน ไม่เกลไกลเร่ร้อนบ่นทำลายตน และทรัพย์สิน ถ้านิสัยได้เสียไปแล้วแก้ยาก คนเราไม่เหมือนสัตว์โลกถือกัน ดีก็ถือกัน ชั่ว ก็ถือกัน แม้เรื่องผ่านไปแล้วโลกยังถือกันว่าไม่ได้อยู่ นั่นเอง เหมือนคนมีบาดแผลแต่ได้ หายไปแล้ว รอยแผลเป็นยังทำให้สะดุดตาสะดุดใจแก่ตัวและผู้อื่นอยู่ ไม่มีวันหายได้ อย่างง่าย ๆ เมื่ออยู่ในฐานะวัยและกาลที่ยังรู้สึกผิดชอบชั่วดีได้อยู่ จึงควรระวังตัวไว้แต่ ต้นมือที่เรียกว่ากันตึกว่าแก้ และตึกว่าที่คิดว่าแม่ทำชั่วแล้วกลับตัวที่หลังก็ยั้งได้ นั้นเป็น ความคิดผิด จะทำให้หลวมตัว ท่านองว่าตายแล้วเกิดมาที่หลังกลับตัวก็ยั้งได้ โดยลืมนึก ว่าการตายและการเกิดใหม่ไม่ใช่เรื่องตึกตาพอจะปั่นเอาใหม่ได้ตามใจเมื่อแตกแล้ว

คนเราถ้าไม่รีบกลับตัวเสียแต่เวลาที่รู้สึกว่ทำผิด ก็ยากที่จะมีอะไรมาบันดาลให้ ความผิตนั้น ๆ หลุดไปเอง โดยไม่พยายามหาทางแก้ไข ยิ่งปัจจุบันนี้เป็นสมัยที่เราทุก ท่านมิได้นอนใจที่จะเผชิญเหตุการณ์ซึ่งเป็นไปอยู่และคิดว่วันวันวุ่นวายขึ้นเป็นลำดับ มี อยู่ทุกถิ่นทุกสถาน ทุกบ้านทุกเมือง และแทบทุกครัวเรือน ต่างก็คงอดกระทบประสาท ทางใดทางหนึ่งไปไม่ได้ เพราะสิ่งที่จะให้กระทบมีอยู่ทั่วไป จำต้องพยายามรวบรวมความ รู้วิชาที่ศึกษามาและความรู้ความฉลาดที่มีอยู่มาใช้เพื่อยับยั้งต้านทาน และเพื่อบุกเบิก ทางแห่งความสวัสดิปลอดภัยให้แก่ตนและลูกหลานสื่อต่อไปพอเป็นที่น่าดูน่าชม สมกับ เมืองไทยเราเป็นเมืองทองและเมืองแดนพระพุทธรศาสนา อันเป็นสถาบันใหญ่ที่สมบูรณ์ ด้วยขนบธรรมเนียมและศีลธรรมอันดีงามทุกชั้น ไม่แพ้ใครแต่ไหนแต่ไรมา มีหน้าชาว ต่างประเทศที่เจริญเต็มที่แล้วทางด้านวัตถุและวิชาการ ยังอุตสาหุ่ดั้นด้นเข้ามาล้อมใส่

และนับถือพระพุทธศาสนาอย่างถึงใจ พร้อมทั้งการสละเพศฆราวาสออกบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนานับจำนวนไม่น้อย

ถ้าไม่เป็นการยกเกียรติของวัด ของเมืองไทย และของพระพุทธศาสนาเกินไปก็อยากจะเรียนว่า ทุกวันนี้ตามวัดต่างๆ ในเมืองไทย ทั้งสำนักปริยัติและสำนักปฏิบัติรู้สึกจะมีชาวต่างประเทศเข้ามาบรรพชาอุปสมบทและอาศัยบำเพ็ญอยู่ไม่น้อย บางสำนักจำเป็นต้องกันไว้บ้างเกรงจะมากเกินไป พระไทยที่เป็นหัวใจของประเทศและชาวไทยจะไม่มีที่פקศึกษาอบรมเพื่อตนและเพื่อประชาชนชาวไทยทั้งชาติ หากปล่อยให้ชาวต่างชาติเข้าไปจับจองเสียหมด เฉพาะผู้เขียนได้เห็นพระฝรั่งชาติต่างๆ เป็นประจำแทบพูดได้ว่าทุกวันจึงได้เรียนตามที่ได้ประสบมา และได้นำมาลงเพื่อพี่น้องชาวไทยที่ยังไม่ค่อยทราบก็อาจมิได้ทราบบ้างว่า พระพุทธศาสนามีได้สำคัญอยู่เพียงชาวไทยเราเท่านั้น ยังสำคัญในคนชาติต่างๆ อีกไม่น้อย

ทั้งนี้เรียนตามความเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนา ที่โลกมีความสนใจเคารพนับถือกันมาตามยุคนี้ๆ แต่ตามหลักธรรมชาติของธรรมในวงพระศาสนาแล้วย่อมเป็นความจริงและสำคัญมาดั้งเดิม จึงน่าภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่พี่น้องชาวไทยเรามีวาสนาบารมีมาก ได้มาอุปบัติในท่ามกลางขุมอริยทรัพย์คือพระพุทธศาสนา ทั้งได้ศึกษาและได้ปฏิบัติตามเสมอมา นับแต่ปู่ย่าตายายจนถึงปัจจุบัน โปรดพากันรักษาองมหาสมบัตินี้ไว้อย่าให้อันตรธานไปเสีย

คิดกันอย่างง่ายๆ ฟังกันอย่างสบาย ก็ว่าศาสนาเครื่องป้องกันตัวเราดีๆ นี้เอง เพียงคิดดูเฉพาะตัวเราผู้เคยนับถือพุทธศาสนาอย่างฝังใจมาแล้ว ก็พอทราบได้เกี่ยวกับความปลอดภัยหรือไม่ มากน้อยเพียงไร คือกาลใดที่เราห่างเหินจากศีลธรรมเพราะการงานปีบริดตัวหาเวลาว่างไม่ค่อยได้ หรือเพราะเหตุอื่นบังคับ ไม่ค่อยได้สนใจกับศีลธรรมเท่าที่ควร กาลนั้นความเคลื่อนไหวของเราทั้งภายในภายนอกรู้สึกแปลกหูแปลกตา และแปลกใจตัวเอง ความโลภก็เริ่มไหวตัวไปทุกทิศทุกทาง ตลอดจนคาดเดาหาก็ชอบจะหาเศษหาเลยทั้งที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ค่อยๆ แดกแขนงออกไปเรื่อยๆ และเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว

ถ้าตัวนี้ได้เจริญแล้วไม่ค่อยจะเสื่อมลงเองง่ายๆ ด้วย ทั้งที่ทุกสิ่งในโลกเขามีความเจริญขึ้นและเสื่อมลงเป็นของคู่กัน แต่เจ้าตัวนี้ไม่ชอบเป็นคู่กับความเสื่อม มีแต่ชอบเจริญขึ้นอย่างโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ความโทโสโมโหก็ไหวตัวขึ้นเร็วกว่าปกติ เวลาตัวนี้เจริญขึ้นที่ใจใครทำอะไรไม่ค่อยถูกใจเองง่ายๆ ค่อยแต่จะโกรธจะเกลียด แม้ระหว่างสามีภรรยา ลูกเล็กเด็กอ่อนก็ค่อยแต่จะทะเลาะวิวาทกัน ทำกิจการอะไรก็ผิดๆ พลาดๆ ไม่ค่อยมีเหตุมีผลคอยกำกับ อยู่โดยลำพังตัวเองก็ร้อนสุมอยู่ด้วยอารมณ์ความไม่สบายใจ

จะทำพุดคิดอะไรไม่ค่อยมีเหตุผลหลักเกณฑ์ ชอบเป็นไปตามแบบของผู้ไม่มีเครื่องป้องกันรักษาความเสียหายของตัวและกิจการที่ทำ ความเสียหายจึงชอบเกิดในระยะไม่มีศีลธรรมความระมัดระวังตัวมากกว่าระยะอื่น

แต่กาลใดที่ได้มีเวลาอ่านธรรมะธัมโม และได้สวดมนต์ภาวนาระลึกถึงพุทโธ ธัมโม สังโฆ บ้าง กาลนั้นความประพฤติกุศลด้านตลอดจิตใจก็เข้าสู่สภาพปกติ ไม่ค่อยมีความฉุนเฉียว ยิ่งเวลาทำภาวนาจิตใจเกิดสงบเย็นใจในขณะที่ทำด้วยแล้ว วันนั้นทั้งวันใจเย็นสบาย จะเกิดความหิวกระหายหรือทำงานหนักไม่ได้พักผ่อน ตลอดมีใครมาพุดให้ขัดใจ แทนที่จะเอาความโมโหโทโสออกต้อนรับ แต่กลับเอาเหตุผลอันดีงามออกแสดงด้วยอารมณ์เย็นสบายไปได้ หิวก็รู้ว่าหิว ระบายก็รู้ว่าระบาย แต่ใจกลับเป็นความสบายไปอีกทางหนึ่ง เพราะมีอาหารคือสันติธรรมความสงบเป็นเครื่องอยู่อาศัย

จึงพอได้ความว่า กาลใดศาสนาคือศีลธรรมเสื่อมจากใจ กาลนั้นย่อมได้รับความทุกข์ทางใจไม่ค่อยมีหน้าเบิกบาน ถ้าเสื่อมมากสุขภาพทางกายก็พลอยเสียไปด้วย ใครเข้าไปเกี่ยวข้องต้องระวัง ไม่เช่นนั้นอาจโดนยาพิษ อย่างน้อยก็ลึงสกปรกอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาจนได้ แต่กาลใดศาสนาคือศีลธรรมเจริญในใจ กาลนั้นมีความสุข จิตใจชุ่มเย็น หน้าตาเบิกบาน ถ้าเจริญมากก็ยิ่งมีความสุขมาก ความเมตตาสงสารมาก ตลอดความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและสัตว์อื่นก็พลอยมากไปตามๆ กัน อะไรมาเกี่ยวข้องได้สะดวกไม่เป็นภัย แต่กลับเย็นสบายไปด้วย

ฉะนั้นธรรมมีอยู่ในผู้ใดผู้นั้นจึงเป็นผู้ร่วมเย็นนำเข้าใกล้ชิด นำสนิทสนมนำเคารพนับถือ ท่านจึงสอนให้พากันสร้างเรือนใจดังที่เคยอธิบายผ่านมาบ้างแล้ว ซึ่งเป็นเรือนสำคัญ คือเรือนธรรมเพื่อใจ เรือนไม้เพื่อกาย ได้อยู่สบายด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่โปรดอย่าลืมว่า ถ้าใจมีเรือนหลังเย็นสบายคือสันติธรรมเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว เรือนกายจะเป็นเรือนชนิดใด เป็นกระท่อมกระท้อบนเรือนไม้ไผ่มาจากแอมด้วยฟางพอกันแดนกันฝนได้ก็สบายพอได้ตามหลักธรรมชาติ ถ้าไม่ชอบหุงหยาเกินกว่าเหตุจนเกิดความวุ่นวาย ไม่มีเวลาสงบกายสบายใจได้ตลอดกาล ซึ่งเป็นการทรมานตนจนหาทางลดหย่อนผ่อนเบาไม่ได้เท่านั้น

ความสำคัญถ้าขาดเรือนใจเพียงอย่างเดียว จะสร้างเรือนกายประเภทต่างๆ ด้วยวัตถุเครื่องก่อสร้างมากมาย สักก็สืบทึบก็ร้อยชั้น ก็สืบทึบหลังก็ร้อยหลัง มีเครื่องปรับเครื่องประกอบชนิดต่างๆ มันคงและสวยงามเพียงไร แต่ความทุกข์ความเดือดร้อนใจนั้นมิได้เปลี่ยนแปลงตัวเองไปด้วยเลย คงเป็นความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่ตามเดิม การกล่าวทั้งนี้มิได้สอนให้ด้อยทางพัฒนาต่อกิจการบ้านเรือน และประเทศชาติบ้านเมือง แต่สอนให้รู้วิธีหาความสบายใส่ตัวมนุษย์เรา ซึ่งเป็นชาติที่ฉลาด ให้เหมาะสมและเพียงพอ

กับความต้อการ ถ้าได้พยายามสร้างเรือนกายเรือนใจและสิ่งอื่น ๆ ที่จำเป็นให้เป็นการพัฒนาควบคู่กันไป ก็ยังจะได้รับความสบายผิตกับที่เคยพัฒนาเพียงอย่างเดียวมาเป็นไหน ๆ

ท่านที่สนใจในความสุกกายสุขใจตลอดมา กรุณานำไปไตร่ตรองและปฏิบัติดู จะเห็นผล ออัยมกทันตา โดยไม่ต้องกังวลสงสัย ไปเที่ยวแสวงหาความสุกนอกกายนอใจ และสวรรคตนิพพานด้วยมโนภาพ อันเป็นเพียงสัญญาความคาดหมายป็นไปเปล่า ๆ มากกว่าจะเป็นความจริงตามพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แต่จะเห็นสวรรคตและนิพพานสด ๆ ร้อน ๆ ขึ้นที่ใจแต่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อร่างกายผ่านไป สวรรคตสมบัติ และนิพพานสมบัติจะพ้นมือผู้กำลังรู้้อยู่อย่างเต็มใจไปไม่ได้ หลักคำสั่งสอนที่แม่นยำตายตัวท่านสอนลงที่ต้นเหตุคือกายกับใจก่อนอื่น นอกนั้นเป็นผลที่เกิดจากเหตุซึ่งอบรมไว้ดีแล้วเท่านั้น ทางโลกเขายังมีเหตุผลสอดคล้องกันกับทางธรรม เช่น นักกีฬา เป็นต้น เขายังรู้จักคัดเลือกคนที่ควรเข้าแข่งขันตามความเหมาะสม มิได้ส่งเข้าไปแข่งสู้มั่ว ๆ เพื่อชัยชนะมาสู่วงคณะ

ผู้ต้อการเป็นคนดีและมีมนุษยสมบัติ สวรรคตสมบัติ และนิพพานสมบัติเป็นเครื่องประดับและประกันตัวทั้งปัจจุบันและอนาคต ก็จำต้อฝึกอบรมบ่มนิสัยไปตามคลองธรรม และรู้จักคัดเลือกสิ่งที่เป็นคุณและเป็นโทษที่มีอยู่กับตัวออกได้เท่าที่เห็นควร ไม่ปล่อยยให้คละเคล้าและฝังจมอยู่ตลอดไป ทั้งที่มุ่งของดีมีคุณค่าอยู่อย่างเต็มใจ การเลือกเฟ้นจัดสรรความประพฤติทางกายวาจาใจ ให้เข้าระดับที่ต้งามไปเป็นลำดับ จึงนับว่าเป็นวิธีที่ดีและฉลาดของผู้นับถือพระศาสนา ที่สอนให้ใช้ความใคร่ครวญในทุกกรณี

เรานั่งอยู่ในบ้านหรือเดินไปตามสถานที่ต่าง ๆ จะพบกับสภาพที่สะดุดตาสะดุดใจน่าสลดสังเวชน่าขะแยะซึ่งมีอยู่ทั่วไป ถ้ามิได้สนใจนึกเอาสิ่งนั้น ๆ มาเทียบกับตัวเองที่อยู่ในฐานะพอทรงตัวมีกินมีใช้หรือฐานะดีมีความสุขและเกียรติยศชื่อเสียง ว่ามีความแปลกต่างกันอย่างไรบ้าง ก็จะเป็นของธรรมดาไปทั้งเขาทั้งเรา แต่ถ้านำมาเทียบกันบ้าง ก็อาจได้ข้อคิดขึ้นมาพอเป็นเครื่องเตือนใจมิให้ลืมไม่มากก็น้อย เช่น เราไปเจอคนพิการง่อยเปลี้ยเสียอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นต้นว่า คนหูหนวก ตาบอด แขนหัก ขาด้วน มือด้วน ตามร่างกายเย็บไปด้วยโรคชนิดต่าง ๆ อยู่ตามข้างถนนหนทาง หากจะปกปิดความอายก็แทบไม่มี ถ้ามีก็ดูแล้วอดขะแยะมิได้ นั่งหรือเที่ยวขอทานไปตามตึกตามร้านตามตลาดตรอกซอยต่าง ๆ คนที่ทั้งน่าสลดสังเวช ทั้งน่าเอ็นดูสงสาร ทั้งน่าเกลียดน่ากลัว ทั้งน่าเบื่อหน่ายน่าขะแยะเต็มประดา เหล่านี้มีหลายประเภทและมีอยู่ทั่วไป

นอกจากคนแล้วยังมีสัตว์ชนิดต่าง ๆ ซึ่งมากกว่ามนุษย์ในแผ่นดิน ที่ถูกเบียดเบียนทรมาน ถูกทำลายจากเหตุต่าง ๆ จนเหลือหูเหลือตาที่จะดูจะฟัง เจอเข้าแต่ละรายก็พอเป็นอารมณ์ให้ครุ่นคิดไปได้หลายวัน ถ้าไม่ลืมตัวมั่วสุมอยู่ในความเยอหยิ่งว่าตัวเป็น

มนุษย์ที่สูงศักดิ์กว่าเพื่อนเกิดแก่ตายเหล่านั้นเท่านั้น ขณะที่ไปเจอเข้าจะด้วยความบังเอิญหรือด้วยกรณีใด ๆ ก็ตาม หากมิได้ตั้งใจคิดให้เป็นนรรธเป็นธรรม ก็ลองคิดแบบสนุก ๆ ดูสักชั่วขณะหนึ่งก็ยิ่งดี อาจรู้สึกตัวขึ้นกว่าความรู้ความฉลาดที่มีอยู่ดั้งเดิมแยะ โดยคิดเอาสภาพของคนและสัตว์ที่ตกอยู่ในฐานะจนมุมนั้น ๆ จะยึดเอาคนแขนหัก ขาด้าน โรคผิวหนังพุพองเปื่อยไปหมดทั้งตัว คนตาบอดมองอะไรไม่เห็น คนหูตึงฟังไม่รู้เรื่อง คนที่ปราศจากเครื่องปกปิดกายนอนบนแดดบนฝนบนร้อนบนหนาวนอนอยู่ตามที่ต่าง ๆ คนท้องว่างกายว่างไม่มีสมบัติติดตัวไม่มีอาหาร จรท่องเที่ยวขอทานตามแต่ใครจะเมตตาสงสาร

คนหมดหวังไร้ญาติขาดมิตร คนไม่มีสติเดินโซซัดโซเซไปตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่มีจุดมีหมาย ไม่มีอาคารบ้านเรือน มีแต่กายกับลมหายใจแฉ่ม ๆ ปราศจากสิ่งบำรุงรักษา คนหมดความหมายในตัวเองเพียงหายใจสับไปชั่วขณะ ๆ คนถูกคุมขัง ถูกจองจำ ไม่มีอิสระ คนถูกประหารชีวิต หรือจะยึดเอาสัตว์ประเภทต่าง ๆ ซึ่งตกอยู่ในลักษณะเดียวกันกับมนุษย์จำพวกกล่าวมา เช่น สัตว์เดียรัจฉาน สัตว์ที่ถูกทรมาน สัตว์ที่ถูกข่มเหงคะเนงร้ายต่าง ๆ สัตว์ที่ถูกเขฆ่าเขาตีจนขาหักอวัยวะพิการ สัตว์ที่ถูกฟันแทงเลือดไหลสาตออกมาจากปากแผลยังไม่ตาย สัตว์ที่ถูกเขยิงกำลังเจ็บปวดทรมานหนัก สัตว์ที่ถูกเขนำไปขังไว้ห่อในไหจะถูกนำไปฆ่าและต้มแกงในตอนบ่าย ตอนเย็น หรือวันรุ่งขึ้น สัตว์ที่เขาผูกมัดไว้รวม ๆ กันจะนำไปฆ่าในวันต่อไป

สัตว์ที่ถูกฆ่าด้วยวิธีต่าง ๆ อันเป็นสิ่งสุดวิสัยที่จะหลีกเลี่ยงได้เหล่านี้ โดยเลือกยึดเอาชนิดใดชนิดหนึ่งหรือทั้งหมดมาเทียบกับตัวเราว่า ขณะนี้เรากำลังตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น คือกำลังเป็นคนแขนขาอยู่บ้าง กำลังเป็นคนขาดนิ้วอยู่บ้าง หรือกำลังเป็นสัตว์ที่ถูกฟันบ้างแทงบ้าง กำลังถูกเขาจูงไปฆ่าบ้างเป็นต้น ถ้าไม่นำมาเทียบมากก็เทียบแต่น้อย ไม่เทียบในระยะยาวก็เทียบในระยะสั้น ว่าเมื่อเราเกิดไปเป็นเช่นนั้นเข้าบ้าง แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่นั้นจะมีความรู้สึกอย่างไรที่เป็นอยู่ขณะนี้ได้หรืออย่างไร เข้าใจว่าคงจะเป็นปัญหาใหญ่โตสำหรับตัวเองในขณะนั้น แทบจะลืมหายใจไปก็ได้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับตัวเองบ้างดังที่ว่านี้ คนเราเป็นมนุษย์ชาติที่สมบูรณ์แบบ ไม่เป็นคนไข้บ้าเสียจริตต้องมีความรู้สึกคล้ายคลึงกัน และต้องเกิดความรู้สึกชนิดที่ไม่เคยคิดและคาดฝันขึ้นมาในขณะนั้นจนได้

ที่กล่าวมาเหล่านี้ มิได้กล่าวเพื่อความเสียหายแก่ผู้เขียนและท่านผู้อ่านแต่อย่างใด แต่กล่าวเพื่อช่วยอุบายวิธีฟื้นฟูสติปัญญาที่อาจไม่ได้สนใจคิดและมองดูตัวให้เกิดประโยชน์จากเครื่องเตือนชนิดต่าง ๆ จะได้รู้สึกบ้าง หากไม่เผยอเยอหยิ่งจนไม่มีอะไรจะสามารถแก้ได้ ปกติใจคนเราไม่ชอบสอดส่องใคร่ครวญดูตัวเองเท่าที่ควร จึงมีทางหละ

หญิงและผิตพลาดหลวมตัวอยู่เสมอ เมื่อได้ยินได้ฟังอุบายต่างๆ จากธรรมบ่อยครั้งเข้า ย่อมมีทางรู้สึกตัวและหาทางแก้ไขไปตามโอกาสและสติปัญญาของตน ไม่ยอมนอนทอดอาลัยคอยบุญคอยบาปอยู่เฉยๆ อันเป็นทางหากรรมใส่ตัวให้หนักเข้าทุกที

ที่ยกเรื่องต่างๆ มาเป็นข้อเทียบเคียงทั้งนี้โปรดทราบว่าเป็นเรื่องสื่อถึงกรรมที่มีประจำตัวทั่วหน้ากัน โดยไม่มีการยกเว้นว่าสัตว์บุคคล ถึงคราวกรรมอำนาจผล แม้ไม่ยอมเป็นก็เป็นขึ้นมาจนได้ ดังสภาพที่กล่าวผ่านมานั้น ไม่มีท่านผู้ใดสวดไตรปิฎกประสงค์อยากเป็น แต่ก็หนีไม่พ้นจำต้องยอมรับเมื่อถึงคราว หากเป็นไปตามความคิดความมุ่งหมายแล้ว สภาพที่น่าสังเวชดังกล่าว ก็ไม่ควรจะมีค้ำโลกให้ชาวมนุษย์รำคาญรำคาญใจต่อไป แต่ก็มีเคลื่อนเต็มแผ่นดินให้รำคาญจนได้ จึงเป็นเรื่องที่ผู้มีความหวังใยตัวเอง จะควรคิดคำนึงให้มาก ไม่เช่นนั้นอาจเจอได้ทั้งที่ไม่อยากเจอ ทั้งนี้เพราะสัตว์โลกทั้งมวล ล้วนตกอยู่ในอำนาจแห่งกรรมดีชั่วของตัวที่เคยทำมาซ้ำๆ ซากๆ หลายภพหลายชาติติดต่อกัน พอพ้นกรรมเก่านี้ไปได้ แต่กรรมใหม่ก็เข้ามาแทนที่ชดเชยกันไป ไม่มีเวลาว่างจากการเสวยกรรม ทั้งดีทั้งชั่วที่มีมากมายและสลับซับซ้อนยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้เบียดเบียนต่อความชั่วชากของวิฏานที่พาสัตว์ให้หมุนเวียนไปมา ทั้งภพกำเนิดทั้งกรรมที่ติดตาม กับจิตซึ่งเป็นผู้สร้างและเก็บสั่งสมกรรม ทั้งการเสวยความสุขทุกข์ที่ติดอยู่กับตัว การที่ทรงสั่งสอนให้ละกรรมชั่วและสร้างกรรมดี ก็เพื่อให้เก็บขนและชะล้างกรรมชั่วออก และเก็บสั่งสมกรรมดีเข้าบรรจุไว้ในใจ พอเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์มีความสุขในบางกาล ไม่เดือดร้อนรำคาญไปเสียทุกชาติทุกสถานที่เกิดและที่อยู่อาศัย หากเชื้อแห่งภพยังมีอยู่ เวลาเคลื่อนย้ายไปสู่ภพนั้นๆ ก็พอมีความสุขความสบายบ้าง

หากเพียรสั่งสมให้ได้มากที่เรียกว่าวาสนาบารมีแก่กล้า พอบ่ายหน้าไปสู่ภพใดก็เจอแต่บุญ ยืนอยู่ก็ยืนกับบุญ เดินกับบุญ นั่งกับบุญ นอนกับบุญ เวลาตายก็ตายกับบุญ เกิดกับบุญ และเสวยบุญคือความสุขกายสุขใจในที่ทุกสถาน เมื่อสั่งสมเต็มที่แล้วท่านเรียกว่าวาสนาบารมีสมบูรณ์ ใจก็กลายเป็นใจที่สมบูรณ์เต็มที่ ไม่ต้องอาศัยอะไรเป็นเครื่องส่งเสริมและกดถ่วงอีกต่อไป เป็นใจที่มีอิสระเต็มที่ นี้แลคือผู้หลุดพ้นจากทุกข์ทางใจ รู้เห็นสอุปาทิเสสนิพพานที่ใจดวงบริสุทธิ์

ถ้าเป็นบ้านก็หลังที่หมดกังวล ไม่ต้องมีการปิดกวาดเช็ดถูทำความสะอาดอีกต่อไป เพราะสะอาดพอตัวแล้ว ไม่ต้องคอยปิดเปิดประตูหน้าต่างคือระวิงทวารทั้ง ๖ จะทำพิษเหมือนแต่ก่อน ไม่ต้องมีแขกยามมานั่งหลับอยู่หน้าบ้านคือสติลัมคลุกคลาน ไม่ต้องเลี้ยงสุนัขดูไว้รักษาบ้านคือการส่งเสริมสติปัญญา ไม่ต้องมีเครื่องปรับเครื่องปรุคือพิธีรีตองให้ยุ่งยากเกินสมควร ไม่ต้องมีที่นอนหมอนมุ้งและเครื่องอุปกรณ์ประจำบ้านหลัง

ไกลกังวล เพราะมีสมบุรณ์อยู่ในตัวพร้อมแล้ว นี่คือเรือนใจหลังเอกไม่มีสองพอจะเป็นคู่แข่งกัน ท่านผู้ใดพยายามปลุกสำเร็จแล้ว ท่านผู้นั้นได้อยู่บ้านไกลกังวลตลอดอนันตกาล ไม่มีวิตกกังวลกับการอยู่การไปการเกิดการตาย ไม่มีวิตกกับบาปกับบุญกับนรกสวรรค์นิพพาน เพราะเป็นบ้านหลังเพียงพอกุอย่างแล้ว นี่ท่านเรียกว่าเรือนใจชั้นเยี่ยมยอด และมีอยู่ในปัจจุบัน คือใจไม่มีอยู่ที่นั่นกาลโน้น โปรดดูที่ใจนี้

มีบางท่านมาปรับทุกข์เกี่ยวกับประชาชนคนไทยและพระศาสนา กลัวจะล่มจมฉิบหายสูญชาติศาสนาไปเสีย ทั้งที่กำลังรักสงวนอยู่อย่างสุดจิตสุดใจ ไม่อยากให้เป็นไปดังที่คิด ซึ่งเวลานี้กำลังอยู่ในหน้าลี้วหน้าขวานร้อยแปดพันประการที่ทิ่มแทงตาหูจมูกลิ้นกายใจอยู่แทบทุกขณะก็ว่าได้ นอกจากนั้นยังอดนำไปคิดไปตรองไม่ได้ว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเทศชาติศาสนาที่จะล่มจมไปด้วยมากน้อยเพียงไร ถ้าสภาพการณ์ยังคงเป็นไปอยู่อย่างนี้ จะทำอย่างไรประชาชนคนไทยและพระศาสนา จึงจะอยู่ในความสงบสุขดังที่เคยเป็นมา ที่วิตกมากก็เนื่องจากเห็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของคนไทยเรากระทั้งเด็ก ๆ เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว เหมือนกังหันที่ถูกพายุพัดอย่างแรง กลัวว่าจิตใจและสิ่งที่รักสงวนทั้งหลาย จะขาดปลิวไปตามอารมณ์เครื่องยั่วชวนเสียหายหมด ไม่มีสารคุณตกค้างอยู่บ้างพอให้กุศลบุตรได้ชมเป็นขวัญใจต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเป็นไปอยู่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งหญิงและชาย ทั้งในเมืองและนอกเมืองทุกทิศทุกทาง โดยมากเป็นความเปลี่ยนแปลงทางความประพฤตินิสัยที่พัดผันปั่นป่วนให้ต่ำลงโดยลำดับ ซึ่งเป็นความผันแปรที่น่าวิตกเป็นอย่างมาก จึงขอความกรุณาท่านได้ช่วยพิจารณาเล็งญาณวิถีตรวจตราดูบ้าง คนไทยและประเทศไทยเราซึ่งกำลังอยู่ในข่ายที่น่าวิตกนั้น จะพอมีทางได้สติยับยั้งและรื้อฟื้นตนให้ดำรงทรงตัวอยู่ด้วยความสงบสุขต่อไปได้ หรือจะค่อย ๆ จมดิ่งลงใต้ก้นทะเลด้วยอำนาจแรงพัดผันแห่งพายุไปเสียดังนี้

ปัญหาที่น่ามาปรึกษาไต่ถาม รู้สึกผ่านมาเหนือความสามารถของผู้รับฟังจะอาจเอื้อมอธิบายและปฏิบัติตามได้ นอกจากนั้นยังขอให้เล็งญาณวิถีตรวจตราดูโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วอีกด้วย ข้อนี้ยิ่งทำให้แอบอายขายหน้าตัวเองมากกว่าจะละอายท่านผู้มาขอความช่วยเหลือ และท่านผู้อ่านทั่ว ๆ ไปมากมาย

ความจริงการเปลี่ยนแปลงของโลกสมมุติ ย่อมเป็นไปตามธรรมชาติและเหตุการณ์บังคับตลอดมา ไม่เคยพักผ่อนหย่อนตัวว่าเมื่อหรืออ่อนเพลียเหมือนคนเราทำงานเลย แต่เปลี่ยนแปลงตัวเองไปอยู่อย่างนั้นเรื่อยมา ไม่เคยสนใจกับอะไรแต่ไหนแต่ไรมา จะมีดีหรือแจ่ม จะเป็นหน้าแล้งหรือหน้าฝน จะฝนตกหรือแดดออก ก็เห็นความเปลี่ยนแปลงดำเนินไปตามหน้าที่ของตนอยู่ท่านองนั้นอย่างไม่ลดละ สิ่งใดที่ปรากฏตัวขึ้น

มาเป็นสมมุติเหมือนโลกทั้งหลาย สิ่งนั้นย่อมดำเนินไปตามโลกที่เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงแปรปรวน จะให้เดินแหวกแนวไปโดยลำพังตนเองย่อมเป็นไปไม่ได้

มนุษย์หญิง ชาย หนุ่ม สาว เต่าแก่ต่างก็มีหัวใจและอยู่ในโลกสมมุติที่เปลี่ยนแปลงด้วยกัน ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เห็นเขาเปล็ดเปล็นรื่นเร็นเร็นก็มีความสุข ตนก็คิดอยากเปล็ดเปล็นกับเขาบ้าง เห็นเขามีแฟนหนุ่มแฟนสาวน่ามีความสุข ตนก็คิดอยากมีกับเขาบ้าง เห็นเขาไปเที่ยวที่นั่นโรงนี้ นึกว่าจะมีความสุขสำราญตน ก็คิดอยากเข้าไปเปล็ดเปล็นกับเขาบ้าง เวลากลับมาบ้านมาเรื้อน ถ้ามีแฟนเตรียมทำอยู่ทางบ้านคอยชู้เชียวคำรามและดุด่าเคี่ยวเชียวต่าง ๆ แม้จะเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา เพราะไม่ทำให้เกิดความสุขความเปล็ดเปล็นเหมือนที่ตนไปเที่ยวแสวงหาเอง ก็อดทนเอาบ้าง เพราะตนทำผิดอุตรจิตเหี้ยมขี้ยาทำลายครอบครัวและคุ้มครองด้วยความนึกรสูก ไม่เข้าเรื่องเข้าราว

เห็นเขาเที่ยวตีมสุราบาร์เบียร์สนุกสนานนึกว่าจะมีความสุข ก็คิดอยากตีกับเขาบ้าง แม้จะจนแสนจนแต่หัวใจและความรักสนุกรื่นเร็น ก็ยังมีเหมือนเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งควรผ่อนผันสั้นยาวบ้างเป็นบางสมัย เห็นเขาแต่งตัวหรูหราโก้ได้ด้วยเครื่องประดับประดาต่าง ๆ อันสวยงามราคาแพง ๆ นึกว่าโก้และสนุกดี ก็นึกอยากจะเป็นอย่างเขาบ้าง เพราะโลกเขาเป็นกันอย่างนั้น เราก็เป็นคนหนึ่งในโลกจึงควรอนุวัตตามเขา สังคมพาดี้ก็ตีตาม สังคมพาชั่วก็ชั่วตาม สังคมพาเปล็นก็เปล็ดเปล็นตาม สังคมพาเศร้าโศกก็เศร้าโศกตาม จะมัวยิ้มอยู่คนเดียวเขาก็จะหาว่าบ้า เพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์หมู่สัตว์พวก มิใช่สัตว์ตัวเดียวที่จะอยู่กับใครไม่ได้ ความมีหมู่มีพวกก็ต้องเกี่ยวข้องกับหมู่กับพวกที่เรียกว่าสังคม เมื่อเป็นเช่นนั้นสังคมนั้นสังคมนั้นอย่างไรก็ต้องหมุนไปตาม สังคมพายุก็จำเป็นต้องได้ยู่ สังคมพาไปก็จำเป็นต้องไป สังคมพาเป็นก็จำเป็นต้องเป็น สังคมพาทายก็จำเป็นต้องตาย เหล่านี้ล้วนเป็นความเปลี่ยนแปลงของโลกทั้งสิ้น จะให้คงที่ติงามอยู่ตลอดไปย่อมไม่ได้

ความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยก็เป็นเงาเทียมตนโดยแยกจากกันไม่ได้ จะให้มีแต่ความสงบสุขปราศจากทุกข์ทั้งมวลไม่มีอะไรมารบกวนตลอดไปนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ อยู่เอง ชาติศาสนาเป็นของคู่กัน ถ้าชาติไม่เสื่อมเพราะคนไทยมีเหตุผลดำรงตนอยู่ด้วยศีลธรรม ศาสนาก็ไม่ทรุดโทรม เพราะศาสนากับคนอยู่ด้วยกัน คนประพฤติดีดีศาสนาก็เจริญ ถ้าคนประพฤติเหลวแหลกแหวกแนวศาสนาก็ล่มจมในคน ๆ นั้น ส่วนคนอื่น ๆ ที่ปฏิบัติดีดีอยู่ศาสนาก็ไปเจริญอยู่กับผู้นั้น การวิตกถึงคนไทยและศาสนา ความวิตกนั้นถูกต้อง เพราะความรักสงวนของมีค่ามหาศาลนี้ ย่อมเป็นอยู่ในส่วนลึกของหัวใจของคนไทยด้วยกันแทบทั้งนั้น ชื่อนั้นเห็นใจ แม้อาจารย์ก็มีความรู้ลึกอย่างนั้นมานานจนกระทั่ง

บัดนี้ถอนไม้ขึ้น แต่ก็พูดไม่ออกในสิ่งที่เห็นว่าสุตวิสัยที่แก้ไขไม่ได้ จำต้องปล่อยวางไปตามเหตุการณ์

อันดับต่อไปกรุณาระลึกถึงตัวซึ่งเป็นคนไทย การวิตกถึงคนอื่นโดยลืมนึกถึงตัว ในทางดัดแปลงแก้ไขจึงยังไม่ถูกกับจุดที่ศาสนาต้องการ ที่ถูกควรนึกถึงความผิดถูกดีชั่ว ของตนที่ควรแก้ไขและส่งเสริมให้มากกว่าจะคิดถึงและแก้ไขคนอื่น อันนับว่าถูกต้องตามทางนักปราชญ์ท่านดำเนินมาก่อนมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะไม่มีทางนำดำเนินตัวเองได้ การคิดแก้ไขดัดแปลงคนทั่วโลกให้เป็นไปตามความคิดเห็นของตนเพียงคนเดียวนั้น เป็นวิธีคิดกันน้ำมหาสมุทรทะเลด้วยฝ่ามือ จึงยากที่จะเป็นไปได้ ท่านเรียกว่า อฐานะ ไม่ควรฝืนคิด หากฝืนไปผลก็คงไม่สำเร็จและออกแตกตายเปล่า ที่เรียกว่าความคิดเข้าเนื้อตัวเองชนิดฉิบหายล่มจม

โลกต่างก็มีหมู่มีตามีความรู้วิชา ที่ควรจะมีความคิดอ่านไตร่ตรองเพื่อหาทางรอดพ้นจากความหายนะเฉพะหน้าเป็นวันๆ ไป ไม่ว่าจะเป็ความหายนะในทางใด การศึกษาอบรมวิชาความรู้แขนงต่างๆ ก็เพื่อการอยู่รอดปลอดภัย มิได้เพื่อความล่มจมฉิบหาย เด็กที่เกิดมาแต่ละคนทั่วเขตแดนไทย ก็ล้วนมีพ่อแม่และผู้เกี่ยวข้องคอยเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนตลอดมา พอเติบโตควรเข้าโรงเรียนได้ก็ส่งเข้าโรงเรียน ให้ครูหรืออาจารย์ช่วยอบรมสั่งสอน แม้ครูหรืออาจารย์ที่ให้ความรู้แขนงต่างๆ แก่เด็กก็ล้วนได้รับการศึกษาอบรมมาจากพ่อแม่และครูอาจารย์ด้วยดี ซึ่งพอจะให้ความรู้วิชาและคตินิสัยที่ดีแก่เด็กอยู่แล้ว นอกจากจะเป็นครูอาจารย์ประเภทพิสดารแหวกแนวจนตามไม่ทันเท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนั้นก็นับว่า เป็นกรรมของเด็กเสียเองที่ได้ผิดพลาดหลวมตัวเข้าไปหาโรงเพชรฆาต คือแหล่งทำลายเด็กตาตาๆ ที่น่าสงสารมาก

เพราะการทำลายเด็กแต่ละคนให้เสียนั้น เป็นความเสียหายอันยิ่งใหญ่ต่อประเทศชาติบ้านเมืองโดยไม่มีกาลเวลามายับยั้งได้ เพราะปัจจุบันและอนาคตขึ้นอยู่กับความประพฤติซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ ถ้าปัจจุบันคนได้รับการศึกษามีศีลธรรมกลมกลืนกับความประพฤติอยู่แล้ว ย่อมสื่อถึงความสงบสุขของคนและประเทศชาติในอนาคตด้วย ฉะนั้น หลักประกันความเจริญรุ่งเรืองของคนทั้งส่วนใหญ่ส่วนย่อยในอนาคต จึงขึ้นอยู่กับปัจจุบันเป็นสำคัญ ถ้ามองเห็นเจตนาเดิมเพื่อความสุขความเป็นของมีค่ามากสำหรับตัวแต่ละรายอยู่แล้ว ก็ควรมองดูตัวและความประพฤติทุกด้านของตนที่กำลังหมุนไปอยู่กับเหตุการณ์ต่างๆ ว่าหมุนไปตามเจตนาเดิม หรือหมุนไปเพื่อขัดแย้งหรือลบล้างเจตนา นั้นให้ฉิบหายไป ข้อนี้เราต้องเป็นนักสังเกตตัวเอง

ไม่มีใครจะรู้ดีรู้ชั่วยิ่งกว่าตัวจะรู้เรื่องของตัวผู้กำลังผลิตสิ่งนั้นๆ ขึ้นอยู่ทุกขณะ ความเคลื่อนไหวของกายวาจาใจ นี้คืออบายแห่งการยับยั้งซึ่งดวงและส่งเสริมตัวเองโดย

ทางที่ถูก ใครทำตามเจตนาดังที่ว่า ผู้นั้นย่อมเจริญอย่างแน่นอน ถ้าทั่วโลกต่างสนใจทำตามเจตนาที่ถูกด้วยวิธีที่ถูก ย่อมเป็นการป้องกันตัวไปทุกระยะ ไม่ต้องวิตกว่าประชาชนคนไทยทั่วประเทศและพระศาสนาจะเสื่อมโทรมหรือล่มจม ถ้าเป็นเพียงความวิตกกังวลบ่นอยากให้เป็นไปตามใจหวัง โดยมิได้สังเกตจุดบกพร่องที่ควรตัดแปลงแก้ไข และจุดแห่งความเจริญที่ควรส่งเสริมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ก็เท่ากับการตำหนิติมดินฟ้าอากาศว่าร้อนมากหนาวมาก โดยไม่คิดหาวิธีป้องกันหลบหลีกที่ควรได้รับผลก็ย่อมไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย

ดังนั้นจึงเป็นความสนใจสำหรับผู้รับฟังที่จะช่วยแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น เป็นเพียงช่วยอุบายวิธีที่เห็นว่าควรสำหรับท่านผู้สนใจ พยายามปรับปรุงแก้ไขไปตามธรรมที่นัดแนะเท่านั้น แต่จะให้ช่วยยกฐานะของผู้กำลังเสื่อมโทรมวนวายไปตั้งไว้ในฐานะที่เจริญรุ่งเรือง เหมือนยกหม้อข้าวหม้อแกงออกจากเตาไฟนั้นย่อมทำไม่ได้ เพราะความเสื่อมของหมู่ชนคนทั้งโลก มิได้เป็นวัตถุเล็กน้อยพอจะช่วยยกไปตั้งที่นั่นที่นี้ได้ มีอยู่อย่างเดียว คือต่างคนต่างช่วยกันแก้ไขสถานการณ์ที่เห็นว่า กำลังเสื่อมโทรมด้วยวิธีการต่างๆ ตามหลักธรรมอันเป็นทางราบรื่นชื่นใจแก่ผู้ดำเนินตามทั้งปัจจุบันและอนาคตเท่านั้น นอกนั้นยังมองไม่เห็นว่าจะเป็นไปได้ เพราะมิใช่สิ่งที่จะนึกคิดเอาเฉยๆ

อีกประการหนึ่ง คนไทยเราต่างก็มีพระพุทธศาสนาเป็นหลักใจที่ถูกต้องตั้งงามมาดั้งเดิมอยู่แล้ว ไม่ว่าพิธีกรรมคือการบำเพ็ญคุณงามความดีต่างๆ ตามหลักศาสนามีการให้ทานรักษาศีลสวดมนต์ไหว้พระภาวนาเป็นต้น ตลอดชนบประเพณีอันเป็นธรรมเนียมของชาวพุทธในเมืองไทยพากันประพฤติมาตั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนมากก็แยกออกมาจากศาสนาอันเป็นความถูกต้องตั้งงามอยู่แล้ว เมื่อนำออกมาปฏิบัติตามก็เห็นแต่ความเป็นระเบียบงามตา เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ บิดามารดา ครูอาจารย์เป็นต้น ตลอดการวางตนโดยสม่ำเสมอถือตัวยั๊กเสสผู้อื่น เพราะความเย่อหยิ่งจองหองลำพองตัวต่างๆ ล้วนเป็นความตั้งงามทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งที่น่าตำหนิแฝงอยู่เลย

ชาวพุทธเราจึงกล้าพูดได้ว่า ชนบธรรมเนียมที่ชาวไทยเคยยึดถือและปฏิบัติมาไม่ด้อยกว่าของใครๆ ในโลกมนุษย์ที่เห็นๆ กันอยู่แล้ว แต่ชาวพุทธเรามีหลักธรรมเป็นหลักใจ เมื่อเห็นว่าสิ่งใดเป็นของดีมีคุณค่าแก่ตนและประเทศชาติ ย่อมยึดสิ่งนั้นมาครองได้ ไม่ปิดประตูต่อการเลือกเฟ้นและรับมาปฏิบัติดำเนิน แต่สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นภัยต่อคนไทยและประเทศชาติ สิ่งนั้นจึงควรพิจารณาโดยรอบคอบ เพราะถ้าเปิดประตูให้ผ่านเข้ามาเป็นเลือดเนื้ออันเดียวกันแล้วก็ยากที่จะแยกออกได้ นอกจากต้องกลมกลืนเป็นอันเดียวกันตลอดไปเท่านั้น ฉะนั้นชนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยจึงเป็นเครื่องวางภาพเส้นชีวิตและความประพฤติของหมู่ชนกลุ่มนั้น ๆ ให้เห็นว่าดีหรือเลวได้อย่างชัดเจน

ชนในกลุ่มใดมีขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยดี ชนกลุ่มนั้นก็ย่อมเด่นในหมู่ชนกลุ่มอื่น ๆ ดูแล้วสง่างามชวนให้เกิดความเคารพเลื่อมใสและนับถือ บรรพบุรุษท่านมองเห็นการณ์ไกล จึงยึดถือขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยเป็นเส้นชีวิตจิตใจและความประพฤติเป็นสำคัญ สืบทอดกันมาโดยลำดับมิให้เสื่อมสูญ โดยเห็นว่าหมู่ชนที่มีขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยเป็นเครื่องปกครองดี ย่อมสามารถประกาศจริยธรรมและอธยาศัยของมนุษย์ให้โลกเห็นได้อย่างเต็มภูมิ นอกจากนั้นยังสามารถรับผิดชอบในโชคชะตาของประเทศชาติและมรดกที่พ่อแม่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้อีกด้วย มิให้เสื่อมสูญไปอย่างน่าเสียดาย

ประเทศชาติศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองและถาวรได้ ด้วยความเป็นชาติที่มีขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยดี และต่างคนต่างรักษาไว้อย่างมั่นคง ไม่ต้อดิ่งฝ่าฝืนด้วยความคะนองหรือด้วยความคิดวิปริตต่าง ๆ อันเป็นการทำลายตนและประเทศชาติศาสนาในขณะเดียวกัน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างมีความหนักแน่นมั่นคงในขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยอันเป็นหลักความถูกต้องดีงามตลอดมา เฉพาะอย่างยิ่งระเบียบวินัยเป็นของดี คนมีวินัยก็เป็นที่มีระเบียบงามตาน่าเคารพนับถือ พระมีวินัยก็เป็นที่น่ากราบไหว้บูชาอย่างสนิทใจไม่กระดากกระเดื่องเคืองใจว่า เป็นผู้เหลวแหลกทางวินัย ระเบียบวินัยเป็นของจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกชั้นที่จะอยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก และเป็นของสวยงามเป็นเครื่องเจริญตาเจริญใจ มองเห็นแล้วไม่เบื่อและเวียนศีรษะ แต่กลับมีความสุขขึ้นมาขณะที่ได้เห็น

ฉะนั้นความมีระเบียบวินัยเป็นของสวยงาม ทั้งตัวบุคคลและสิ่งก่อสร้าง ตลอดพัสดุต่าง ๆ ที่จัดวางไว้เป็นระเบียบงามตาจึงเป็นสิ่งที่น่าดูน่าชมอย่างยิ่ง ประเทศชาติที่สามารถปลูกฝังระเบียบวินัยให้เข้าอยู่ในเลือดเนื้อและจิตใจ ย่อมมีความปลอดภัยและผาสุกเย็นใจ ไม่ค่อยมีการทะเลาะวิวาทและบาดหมางกัน แม้การโจรกรรมหรือการประทุษร้ายต่าง ๆ ก็มีน้อย เพราะขาดผู้อำนวยความสะดวกและสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ให้สิทธิและเกียรติตลอดความเป็นธรรมที่อยู่ในฐานะแก่คนดี ตำหนักคนที่ควรตำหนิ ไม่ส่งเสริมด้วยอุบายใด ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ทุกคนที่มีระเบียบเป็นที่รักต่างตั้งหน้าทำมาหากินโดยปกติสุข คือพยายามสร้างตัวทั้งด้านความรู้วิชาและหน้าที่การงานให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงแก่ตน และสร้างครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข พยายามระวังและบังคับกีดกันเรื่องที่จะเกิดขึ้นทำลายความมั่นคงของครอบครัว ซึ่งโดยมากก็มักเกิดกับตนคือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่เป็นผู้รับผิดชอบในครอบครัวด้วยกัน ยิ่งสมัยนี้ชอบเกิดได้เร็วที่สุดยิ่งกว่าสายฟ้าแลบเสียอีก ทั้งอยู่ในบ้านอาจเกิดกับสาวใช้ หรือบุรุษคนใช้ ยิ่งออกนอกบ้านก็ยิ่งเหมือนปล่อยปลาฉลามลงทะเล ปลาเล็กปลา

ใหญ่โดยไม่เลือกประเภท ถ้าได้ออกทะเลแล้วต้องกวนตะโปหมด นี่คือเรื่องทำลายครอบครัว

ท่านที่รับผิดชอบในครอบครัวจึงควรระวังอย่างยิ่ง สิ่ง que เห็นว่าไม่จำเป็นตามเหตุผลอำนาจแล้วอย่าคะนองใจคะนองมือไปหยอกเล่น เมื่อเกิดเรื่องแล้วสิ่งที่เข้าใจว่า “เล่น” นั้นเป็นเครื่องทำลายได้จริง และสามารถโค่นรากแก้วของครอบครัวขึ้นมาทำลายได้จริง จึงไม่ควรประมาทโดยถือว่าของเล่นหรืออาหารว่าง เวลาเบ็ดเกาะท้องแล้วแก้ปลดยากหรืออาจแก้ไม่ได้ เพราะเบ็ดเข้าไปอยู่ลึกเสียจนมือล้วงเข้าไม่ถึงแล้ว การสร้างตัว สร้างครอบครัวและสร้างอนาคตเพื่อความเจริญก้าวหน้า จึงควรมีกฎมีระเบียบวินัยไว้บังคับตัวเองซึ่งมักมีนิสัยต้อตึงมาตึงเดิม อย่าให้ออกเที่ยวเพ่นพ่าน จะทำให้เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ขึ้นมาตึงกล่าวแล้ว

คนเราโดยมากชอบมีนิสัยเหมือนๆ กัน คือมีความต้อตึงอยู่ในใจอย่างลึกลับ แม้ตัวเองก็ไม่อาจมองเห็นได้ เพราะขาดความสนใจที่จะมองมากกว่าจะมองสิ่งที่ตนรักชอบและต้อการ ซึ่งโดยมากมักเป็นสิ่งที่ไม่ดี ฉะนั้นคำว่า “พาล” จึงมักฉวยโอกาสอยู่เสมอทั้งที่เราเองก็กลัวพาล แม้ผู้เขียนเองก็กลัวพาล แต่ก็เคยโดนคำว่า “พาล” ซึ่งเกิดกับตัวมาจนแทบไม่มีอะไรเหลือติดตัว พอได้สติบ้างก็มาเขียน ความจริงก็คือเขียนเรื่องความโง่ความเสียเปรียบตัวเองให้ท่านอ่านนั่นเอง จึงกลัวท่านพี่น้องทั้งหลายจะเสียเปรียบพาลอันลึกลับตัวนี้เช่นเดียวกับผู้เขียนเคยเสียมาแล้ว

สรุปความ มนุษย์เราที่อยู่เป็นหมู่เป็นคณะ ย่อมหนีระเบียบวินัยไปไม่พ้น เพราะเป็นของจำเป็นต่อมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ร่วมกัน แม้เช่นนั้นก็ยังมียพาลตึงกล่าวเข้ามาตึงจิตตึงใจให้เราทำผิดคิดไม่ชอบไปจนได้ในบางครั้ง ไม่อยากทำสิ่งที่ถูกต้อตึงงามที่มนุษย์ผู้ดีทำกัน ไม่อยากอยู่ในกฎระเบียบอันตึงงามเหมือนคนทั้งหลาย แต่ชอบฝ่าฝืนและประพฤติแบบแฝงๆ อันเป็นสิ่งที่แสงตาแสงใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยิ่งถูกห้ามเท่าไรยิ่งกำเรบคิดอยากทำเพื่อการฝ่าฝืน นิสัยอันนี้มีอยู่ทั่วไปในหมู่มนุษย์หญิงชาย ซึ่งเป็นสิ่งไม่ดีและไม่มีความประโยชน์อะไรเลย นอกจากเป็นโทษทุกขณะที่ทำเท่านั้น ผู้หวังความสงบสุขแก่ตนและประเทศชาติศาสนา จึงควรระวังในข้อเหล่านี้ให้มาก และพยายามตึงแปลงแก้ไขไปที่ละเล็กละน้อยจนเข้าระดับคงที่ตึงงาม กุลบุตรจะได้ตึงเป็นตัวอย่างอันดีไปใช้ และกลายเป็นคนดีมีชื่อมีแปสืบทอดกันไปในอนาคตไม่มีสิ้นสุด

ผู้เขียนได้ให้คำแนะนำตึงกล่าวมา ส่วนจะให้ช่วยเล็งญาณตรวจตราดูสัตว์โลกว่ามีความบกพร่องประการใด และจะควรปฏิบัติอย่างไรตึงที่ขอร้องนั้น นับว่าสุดวิสัยที่จะช่วยได้เพราะไม่มีญาณพอจะเล็งทั้งที่อยากเล็ง แม้แต่จะตรวจตราดูความบกพร่องของตัวซึ่งแสดงอยู่ตลอดเวลา ก็ยังไม่มีญาณที่จะเล็งเลย จึงเป็นเรื่องจันใจ

ส่วนหลักการปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของคนเราตลอดประเทศชาติศาสนา จะเจริญถาวรทั้งปัจจุบันและอนาคต ก็รวมอยู่ในขนบธรรมเนียมระเบียบวินัยและศีลธรรมหมดแล้ว แทบจะพูดได้ว่าผู้ต้องการความสงบสุขตั้งใจหมาย นอกจากหลักธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามแล้ว ก็ยากจะประสบได้ จึงขอมอบเรื่องทั้งนี้ไว้กับทุกท่านช่วยกันพิจารณาและดัดแปลงส่งเสริมตามแต่เห็นควร เพราะประชาชนก็ดี ประเทศชาติก็ดี ศาสนาก็ดีล้วนเป็นสมบัติของทุกคน

ที่พูดมาลุ่มลุ่มห่า จับหน้าไล่หลัง ก็พูดไปตามภาษาป้าๆ อย่างนั้นเอง เมื่อมีท่านผู้ถาม ไม่มีอะไรเป็นเครื่องต้อนรับขับสู้กันบ้างตามฐานะคนไปหาคนหรือคนไปหาพระก็รู้สึกยังงออยู่ จึงขอภัยด้วยถ้าพูดไม่เข้าหลักเข้าเกณฑ์

ท่านผู้ถามอันดับต่อมาถามเรื่องภาวณา คือมีท่านผู้สนใจใคร่ต่อการภาวณาถามว่า การดูตำรับตำราและหนังสือเล่มต่างๆ ที่มีผู้เขียนไว้ก็ดูมากพอควร แต่บางท่านพูดไว้อย่างหนึ่ง อีกบางท่านพูดไว้อย่างหนึ่ง มีก็อาจารย์หรือก็คนที่เขียนไว้ในหนังสือไม่ค่อยตรงกันเลย การภาวณาเลยกลายเป็นเรื่องของผู้เขียนผู้แต่งหนังสือไปเสียโดยมาก ไม่เป็นเรื่องของธรรมที่ควรยึดเป็นแบบฉบับได้ ถ้าเป็นเรื่องของธรรมควรจะมีจุดศูนย์กลางเป็นที่ลงกันได้ อ่านไปมากเท่าไรก็ยิ่งทำให้เกิดความสงสัย จึงต้องมาถามท่าน บางทีอาจมีช่องทางที่พอทำได้ ไม่แบกแต่ความลุ่มหลงสงสัยโดยถ่ายเดียวดังที่เป็นอยู่ที่นี่ ท่านเองจะพอมีทางโปรดคนซึ่งสงสัยอย่างตัวดิฉันได้บ้างประการใด หรือจะปล่อยให้จมอยู่อย่างนี้จนตายไปด้วยกัน ไม่มีวันผ่านพ้นไปได้เลย

ผู้ฟังก็สนใจจึงถามบ้างว่า อันหนังสือธรรมเล่มต่างๆ ที่ท่านเขียนขึ้นนั้น ท่านได้บอกไว้หรือเปล่าว่า เป็นหนังสือธรรมเพื่อแพร่เชื้อความสงสัยและสั่งสมความสงสัยแก่ท่านผู้อ่านทั่วๆ ไป หรือท่านอธิบายเรื่องภาวณาเพื่อแก้ความสงสัยต่างหาก ถ้าท่านเขียนไว้เพื่อแก้ความสงสัยของคนผู้สนใจต่อการภาวณา แต่เราผู้อ่านไปเกิดความสงสัยเอง โดยเห็นว่าไม่ถูกกับจริตนิสัยและความต้องการของตน เราก็ไม่ควรไปอ่านให้เสียเวลาและควรเขียนขึ้นเอง อ่านเอง ปฏิบัติภาวณาเอง ยังจะดีกว่า จะไม่ต้องเกิดความลังเลสงสัย เพราะเราเขียนขึ้นด้วยความเห็นชอบของเราเอง อาจจะได้ดีกว่าการไปเที่ยวดูหนังสือธรรมเล่มนั้นๆ

หรือถ้าเราสามารถ ก็ควรเขียนขึ้นสั่งสอนคนผู้สนใจในธรรมซึ่งมีอยู่จำนวนมากในเมืองไทย ที่ล้วนกำลังแสวงหาความมั่นคงใจความเชื่อถือ ทั้งจากครูอาจารย์ ทั้งจากเพื่อนพุทธศาสนิกด้วยกัน ทั้งจากหนังสือธรรมต่างๆ อยู่อย่างกระหายและอดโรย ให้ท่านเหล่านั้นได้อ่านและหายสงสัยคลายความมืดมนลงเสียบ้าง ยังจะดีกว่าคุณมาบ่นให้หนังสือ บ่นให้ท่านผู้แต่งหนังสือ ซึ่งพยายามเขียนอย่างเต็มกำลังความสามารถที่อำนวย

แต่ไม่อาจอำนวยความสะดวกให้แก่คุณตั้งเจตนาที่เขียนไว้ คุณว่าอย่างไร เอาอย่างไรหนอดี อุบายที่อาจารย์คิดนี้จะพอเป็นประโยชน์แก่คุณบ้างไหม

เขาตอบว่า ท่านพูดใส่ปัญหาดิฉันอย่างเหน็บๆ ทำให้ดิฉันอายท่านมากกว่าจะอายผู้อื่น ท่านมิได้เขียนไว้เพื่อแพร่เพาะเชื้ออะไรหรอก ท่านก็เขียนอธิบายวิธีภาวนาธรรมตาๆ นี่เอง แต่ท่านอธิบายต่างๆ กันไป พออ่านแล้วมันอดสงสัยไม่ได้ ส่วนจะให้ดิฉันตั้งตัวเป็นผู้สามารถฉลาดเกินโลกเขาเขียนธรรมสั่งสอนโลกนั้น แม้ดิฉันจะเกิดตายสักกี่ภพกี่ชาติ ก็ไม่ได้นึกอาจเอื้อมคาดฝันว่าจะแต่งหนังสือธรรมสอนโลกได้ ท่านหาเรื่องมาพูดให้ดิฉันอาย

ก็เห็นท่านผู้อื่นเขียนธรรมสอนโลกเพื่อเปลื้องความสงสัย แต่เวลาคุณไปอ่านเข้ากลับไม่สนใจและยังกลับเกิดความสงสัยขึ้นเสียอีก ก็เลยนึกไปว่าถ้าคุณเขียนเอง อ่านเองและปฏิบัติเอง อาจดีกว่าไปอ่านของท่านผู้อื่น และคุณอาจเขียนให้ท่านผู้อื่นอ่านสิ้นความสงสัยไปได้เช่นคุณ จึงได้พูดอย่างนั้น ถ้าไม่สะดวกใจแล้วอาจารย์ก็ไม่จำเป็นต้องเขียน และต้องขออภัยด้วยที่เผลอไปพูดอย่างนั้นให้คุณอายทั้งที่ไม่มีเจตนา แล้วที่คุณเกิดความสงสัยจากการอ่านหนังสือเล่มต่างๆ นั้น สงสัยตรงไหน พอนำมาเล่าให้อาจารย์ฟังได้บ้างไหม ผู้เขียนถาม

เขาตอบว่า ที่สงสัยก็คือหนังสือบางเล่มหรือบางอาจารย์ก็แสดงความชมเชยทางสมาธิว่าควรจะทำเพื่ให้เห็นผลเป็นความสงบสุข และพิจารณาธาตุขันธ์อายตนะตามแต่ถนัดโดยทางปัญญาสลับกันไปตามโอกาส แต่บางท่านก็สอนให้พิจารณาวิปัสสนาไปเลยสมาธิไม่จำเป็นดังนี้ แม้พุทธธรรมที่นำมาบริการก็ต่างกัน บางท่านก็สอนพุทโธหรืออัมโมสังโมเป็นคำบริกรรมภาวนา บางท่านก็สอนสัมมา อรหัง บางท่านก็สอนยุบหนอพองหนอ บางท่านก็สอนให้ทำจิตให้ว่าง อยู่ในอิริยาบถต่างๆ ด้วยจิตว่าง บางท่านก็สอนอานาปานสติคือกำหนดลมหายใจเข้าออก บางท่านก็สอนให้กำหนดรู้ความเคลื่อนไหวในอิริยาบถต่างๆ ด้วยสติไม่ให้เผลอ แต่ดิฉันผู้มีสติปัญญาน้อยจึงเลยไม่ทราบว่าจะยึดอันไหนดี เลยทำให้เกิดความลังเลสงสัยไม่แน่ใจว่าจะควรยึดเอาอันไหนดี เวลาทำภาวนาก็อดที่จะคิดว่าโน้นคว้านี้ไปตามธรรมที่อาจารย์ทั้งหลายสอนในแง่ต่างๆ กันมิได้ ผลที่ได้รับก็คือความยุ่งใจที่หาหลักยึดแน่นอนไม่ได้นั่นเอง

ก่อนอื่นอาจารย์ต้องขออภัยที่จะพูดแบบป๊าๆ กับคุณซึ่งอาจไม่เคยได้ยิน คือคุณละโมบโลภมากเกินไปจนลืมคิดว่า สมบัติสิ่งของผู้คนหญิงชายสัตว์สาราสัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่เต็มโลก ซึ่งพอหาเลือกเก็บหรือถือเอาได้ตามที่ชอบใจและต้องการ แต่ก็เหมาะเอาสิ่งเหล่านั้นคนเดียวเสียหมด จึงไม่ทราบว่าจะยึดสิ่งของชิ้นใดเป็นของเขาหรือของเรา ผู้คนหญิงชายคนไหนเป็นพ่อแม่ของเขาหรือของเรา คนไหนเป็นพี่เป็นน้องของเขาหรือของเรา

เรา คนไหนเป็นเพื่อนหญิงชายของเขาหรือของเรา คนไหนเป็นแฟนเขาหรือแฟนเรา สัตว์ตัวไหนเป็นของเขาหรือของเรา สิ่งของเครื่องใช้เครื่องนุ่งห่มอันไหนเป็นของเขาหรือของเรา สินค้าในห้างร้านและปลาแห้งปลาสด ผักแห้งผักสดในตลาด อันไหนควรซื้อหรือไม่ควรซื้อ อันไหนควรในราคาเท่าไร แต่กว่านั้นเอาเสียหมด จนเอาไปไม่ได้แล้วยืนบนนั่งบนนอนบนเผ่าสิ่งของเหล่านั้นอยู่อย่างน่าทุเรศเวทนา

อีกอย่างหนึ่งเมื่อเห็นสิ่งเหล่านั้นมากเหลือหูเหลือตา จนไม่อาจนับอ่านได้ หรือจะเอาอันไหนก็ตัดสินใจไม่ลง เลยยืนบนเผ่าอยู่ด้วยความท้อใจ โดยมีได้คิดว่าการบนนั้นเป็นการโฆษณาขายความโง่งของตัว ให้คนอื่นหนักใจและรำคาญด้วยโดยไม่เกิดประโยชน์ทางโลกคุณเป็นคนขี้โลกจนไม่รู้จักเมืองพอ ด้วยการเก็บกวาดสิ่งต่างๆ เวลาเปื่อก็เลยยืนตัวแข็ง มองเห็นอะไรก็เปื่อไปหมด ไม่มีแก่ใจที่จะถือเอาสิ่งเหล่านั้นแม้ชิ้นหนึ่งมาเป็นประโยชน์แก่ตนได้ สุดท้ายก็เป็นโมฆะในสิ่งทั้งหลาย

ทางธรรมคุณก็เป็นคนละโมบในธรรม เจอธรรมบทใดได้ยินธรรมบทใดจากใคร พูดทำยวัตหัววัด ก็เข้าใจว่าเป็นธรรมที่เหมาะสมกับจริตโดยถ่ายเดียว รีบกวาดรีบกว้าน มาภวานาเป็นแกงหม้อใหญ่ที่เต็มไปด้วยผักและน้ำโหรงเหรง ส่วนเนื้อหรือปลาไม่ปรากฏ ธรรมบทไหนๆ ก็รวบรวมมาบริกรรมภวานาหวังให้จิตรวมใหญ่ แต่พอภวานาไปไม่ถึงไหน ใจนึกขี้เกียจขึ้นมา หาว่าธรรมหลายบทเกินไป สุดวิสัยที่จะทำได้ทุกบททุกบาท เลยหยุดและปล่อยทิ้งไม่เหลือวแล ส่วนใจเลยไม่ได้รับความสงบเย็นแม้ขณะหนึ่ง มีแต่ยืนตำหนิเดินตำหนินั่งตำหนินอนตำหนิ และบนให้ธรรมด้วยเห็นว่ามากเหลือประมาณ ไม่สามารถจะนำไปภวานาได้ เลยเกิดความเปื่อใหญ่ไม่ยอมภวานากับธรรมแม้บทใดทั้งสิ้น สุดท้ายก็ได้แต่ความตำหนิเตียนครูอาจารย์ผู้เขียนธรรม ไม่ได้สนใจที่จะตำหนิตนว่าไม่เป็นท่า ไม่ได้อะไรมาเป็นธรรมสมบัติเครื่องสงบเย็นใจ

ทางที่ถูกและพอดี ควรคิดถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสั่งสอนโลกบ้าง ซึ่งนับได้พอประมาณ มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งเปรียบเหมือนยาหลายขนานที่พอดีพอควรกับโรคกิเลสของสัตว์ ซึ่งเป็นโรคที่ตื้อตึงฝ่าฝืนอย่างมากมายตลอดมา ให้กิเลสเหล่านั้นบรรเทาเบาลงได้ บางรายถึงกับข้ามโลกข้ามสงสารไปได้จริงๆ ท่านเหล่านั้นไม่เห็นบนตำหนิว่าธรรมของพระพุทธเจ้ามากเกินไป และยังพอใจปฏิบัติตามตลอดมา ส่วนคุณเพียงได้อ่านธรรมในหนังสือเล่มต่างๆ ที่อาจารย์ทั้งหลายแต่งขึ้นมาด้วยเจตนาหวังดี มิได้มากมายกายกองเหมือนธรรม ๘๔,๐๐๐ ทำไมว่ามากเกินไป มิใช่ใจออกกระอาธรรมจนมองเห็นพระเห็นวัดและเห็นหนังสือธรรมต่างๆ ไม่ได้แล้วหรือ ถ้าไม่เปื่อระอาจนถึงขนาดนั้น ทำไมจึงต้องบนตำหนิธรรมยิ่งกว่าบนให้ลูกให้ผิวเสียอีก

เราควรคิดให้ดีกว่า ธรรมที่ท่านเขียนไว้ไม่ได้เฉพาะผู้ใดผู้หนึ่งเพียงคนเดียว แต่เพื่อคนทั้งประเทศซึ่งมีจิตนิสัยต่างๆ กัน ที่ควรได้รับธรรมแปลกต่างกันบ้างตามจิตนิสัยชอบ จึงควรจะได้รับประโยชน์จากธรรมนั้นเท่าที่ควร คุณควรปฏิบัติต่อตนแบบมีขอบเขตจำกัดบ้าง ถ้าเป็นน้ำก็ควรมีทางระบายและมีอ่างเป็นที่เก็บ เวลาต้องการระบายก็สะดวก เมื่อต้องการใช้อาบดื่มก็สบาย ไม่เปิดให้ไหลทิ้งเสียหมด คือธรรมที่เห็นว่าไม่ต้องกับจิตก็ควรผ่านไปแต่ไม่ควรตำหนิ ส่วนธรรมที่ต้องกับใจก็ควรนำมาปฏิบัติขจัดกิเลสตัวโลภโทโสโมโห ด้วยการภาวนาแบบเอาจริงเอาจังบ้าง อย่าไปหาเอาจริงเอาจังกับเรื่องบ่นตำหนิธรรม จนเกิดความขุ่นมัวมัวสุมกับมันแทบจะหาทางออกไม่ได้ นักปราชญ์ท่านมิได้ชมเชยคนประเภทนั้นว่าฉลาด

ความจริงอาจารย์องค์ใดเขียนขึ้นก็เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นในทางจิตใจ มิได้มุ่งทำลายจิตใจคน ส่วนจะถูกต้องตามจิตและอรรถธรรมเพียงใดนั้นเป็นอีกกรณีหนึ่ง จึงควรให้อภัย แม้อาจารย์เองก็เคยเขียนหนังสือธรรมเพื่อท่านผู้อ่านอยู่บ้างเท่าที่สามารถ แต่มิได้มุ่งเพื่อทำลายจิตใจ นอกจากเพื่ออนุเคราะห์ส่งเสริมเท่านั้น ส่วนท่านผู้อ่านจะเห็นไปอย่างไรนั้นก็สุดวิสัยจะตามแก้ เท่าที่เขียนไว้ในหนังสือก็คิดว่าเป็นอุบายแก้จิตใจซึ่งพอแก้กำลังของตนอยู่แล้ว

อาจารย์ต้องขอภัยอีกครั้งที่จะต้องพูดบ้าง ซึ่งอาจเป็นเครื่องยั่วกิเลสท่านที่เคยอยู่ในแดนแห่งความเจริญมาแล้วไม่อยากได้ยินได้ฟัง เวลาคุณอยู่ในบ้านทำไมจึงอดบ่นกับลูกกับผัวได้ นับว่าน่าชมอยู่มาก อาจารย์ก็อดชมคุณไม่ได้ที่อยู่กับครอบครัวมาแต่เริ่มแรกตั้งรากตั้งฐาน แต่อดใจได้ไม่ยอมบ่นสมเป็นแม่บ้านที่ดี เป็นคนดีแก่ลูกแก่ลูกหลานได้อย่างดีเยี่ยม เพิ่งจะเริ่มระบายออกมาบ้างตอนเริ่มฝึกหัดภาวนาหาความดีใส่ตนแต่ใจอาจไม่ชอบธรรมเพราะความเคยชินต่อโลกมานาน นำธรรมบทใดหนังสือธรรมเล่มใดที่อาจารย์องค์ใดเขียนขึ้นมาอ่าน ภาวนาก็ไม่ยอมรับ คอยแต่จะฝันเสียเรื่อย จึงนำเห็นใจ

คุณไม่ลองพาเข้าโรงพิสดารลองดู บางทีอาจได้ผลเกินคาดยิ่งกว่าคาดเสียอีกเท่าที่ได้ทราบมาใครนำสิ่งเหล่านั้นมาทดลองไม่เห็นบ่นกัน นากจากบ่นว่าเรื่องเวลาน้อยไปไม่จุใจที่อยากชมเท่านั้น นี่คือความเคยชิน แม้แต่พริกเผ็ดๆ ร้อนๆ คนไทยเราก็เคยรับมาแต่กำเนิด ก็ยังเห็นว่ามิรสชาติดีแม้จะเผ็ดอยู่บ้าง แต่คนต่างชาติเช่นฝรั่งแม้จะเป็นชาติที่เจริญแล้ว เมื่อไม่เคยรับพริกอย่างคนไทย พอรับเข้าไปแม้เพียงเล็กน้อยก็เกิดเผ็ดเกิดร้อนและตัวแดงขึ้นมาทันที ทั้งนี้อาจารย์เคยเห็นพระฝรั่งที่อยู่วัดป่าบ้านตาดไม่ค่อยฉันทพริก แต่ความจำเป็นบังคับทำให้ท่านต้องรับพริกที่ผสมมากับแกงซึ่งเป็นอาหารไทยชนิดต่างๆ

ธรรมเป็นธรรมชาติที่คนเราจะพยายามฝึกหัดในเวลาที่มีวัยพอสมควรแล้ว ส่วนโลกเป็นสิ่งที่ละเล้ากันมาแต่เริ่มกำเนิด ความเคยชินจำต้องต่างกันอยู่โดยดี เฉพาะศีลธรรมด้วยแล้ว ถ้าไม่ฝืนบ้างคงจะแสดงใจตลอดไปจนเข้ากันไม่ติดตลอดกาล แต่คุณสมบัติของธรรมนั้นต่างกับโลกราวฟ้ากับดิน ความสุขความเย็นใจจากผลแห่งธรรมแสดงออกแก่ท่านผู้กล้าฝ่าฝืนบำเพ็ญ ย่อมทำให้ลิ้มวันเดือนปีสถานที่กาลเวลาไปได้ ไม่ค่อยสนใจใฝ่ฝืนนัก เพราะไม่มีความทุกข์ร้อนพอจะรอล้างเหล่านั้นมาช่วยพุงหรือจุดลากออกจากที่และเวลาที่ทรมาณอยู่

ส่วนความสุขทางโลกแม้ต่างคนต่างแสวงหาอยู่เต็มกำลังตลอดมา แต่ก็ยากที่จะได้ผลดังคาดหมายมาให้โลกที่กำลังรุ่มร้อนได้ชุ่มบ้าง นอกจากความทุกข์ความบ่นเพื่อไปตามๆ กันเท่านั้นทั้งที่เป็นอารมณ์ไม่ฝืนใจ ฉะนั้นคุณจึงควรฝืนตัวเองบ้างแม้ยากลำบากนักปราชญ์ท่านว่าความดีอยู่ปากตาย พระพุทธเจ้าก็อยู่ปากตาย คนที่คอยแต่จะบ่นให้ธรรมอุบิบๆ เพื่อให้ได้อย่างใจ จึงยากที่จะบำเพ็ญตนได้พอเป็นหลักเป็นฐาน เป็นขั้นเป็นอันในคุณงามความดี

คุณก็เป็นผู้หนึ่งในบรรดาท่านผู้แสวงหาความดีจากธรรม เพื่อสะดวกในการดำเนิน ชัดซึ้งก็บอกว่าชัดซึ้ง สะดวกก็บอกว่าสะดวก ไม่สะดวกกับอะไรก็บอกอย่างตรงไปตรงมา โดยถือว่าเป็นครูอาจารย์ที่ไวใจเชื่อถือได้ ที่พูดให้อาจารย์ฟังในเบื้องต้นนั้นไม่มีอะไรผิด เพราะพูดตามความรู้สึกของผู้หวังดี มิได้ตำหนิเพื่อทำลาย อาหารเผ็ดก็บอกว่าเผ็ด เค็มก็บอกว่าเค็ม เพราะคนเรามีลิ้นมีปากจำต้องทราบรสต่างๆ ได้ดี จึงนำเห็นใจและสงสารคุณมาก ต่อไปกรุณาใช้ความสังเกตตัวเองเกี่ยวกับบทรธรรมต่างๆ ที่นำมาบริกรรมภาวนา ถ้าเห็นว่าธรรมบทใดถูกกับจริต เวลาภาวนามีความสะดวก บริกรรมไม่ชัดซึ้ง และมีผลเป็นความสงบสุขในขณะนั้น โปรดยึดธรรมบทนั้นไว้บริกรรมภาวนาในคราวต่อไป

ส่วนธรรมในหนังสือเล่มต่างๆ จะมีมากหรือน้อยเราก็ยกบูชาไว้เหนือเศียรเกล้าไม่ประมาท แต่จะนำมาบริกรรมภาวนาเสียทุกบททุกบาท จะเป็นการเพิ่มภาระให้ตัวเราซึ่งกำลังฝึกหัดใหม่ให้หนักมากไป ทั้งที่ไม่ค่อยเกิดผลเท่าที่ควร จึงควรพักไว้ชั่วคราว ไม่นำมาละเล้ากันให้ยุ่งใจมากไป การยิงปืนไม่จำเป็นต้องยิงทีละหลายๆ นัดถึงจะเรียกว่ามีอแม่นปืน ข้อสำคัญยิงนัดใดออกไปขอให้ถูกเป้าหมายก็เรียกว่ามีอแม่นไปเอง การภาวนาก็ไม่จำเป็นต้องแบกคัมภีร์อยู่บนบ่าด้วยถึงจะเรียกว่านักภาวนา ข้อสำคัญขอให้มีความมั่นใจและมีสติอยู่กับคำภาวนาของตนแม้บทเดียว มีพุทธโธเป็นต้น ก็เกิดผลเกินคาด

เท่าที่อธิบายมาก็เห็นว่ามากพอ จึงขอให้โอกาสคุณสนทนาตามข้อที่สงสัย ที่กล่าวผ่านมาแล้วผิดถูกประการใดอาจารย์ต้องขออภัยด้วย ถ้าคุณประสงค์จะว่าอะไรให้

อาจารย์อย่างหนักบ้าง อาจารย์คิดว่าจะทนได้ถ้ายกไหว กรุณาว่าได้เลยไม่ต้องเกรงใจ เราถือหลักธรรมเป็นที่ตั้งหรือถือหลักธรรมเป็นหลักใจ ถ้าไม่ผิดจากเหตุผลคือหลักธรรม แล้วสนทนากันได้อย่างสบาย

ดิฉันต้องขอประทานโทษ ขณะท่านพูดที่แรกดิฉันใจหายหมดนึกว่าตัวเองเป็นผู้ทำลายศาสนาและกล่าวต่อครูอาจารย์ ทั้งที่ไม่เคยนึกฝันเลยว่ามีเจตนาอย่างนั้น ใจร้อนราวกับไฟเผาขึ้นมาในขณะนั้น อายท่านก็อาย อายใครๆ ก็อายทั้งที่ไม่มีใครมานั่งฟังอยู่ด้วยนอกจากเด็กท่านเท่านั้น เหงื่อแตกโชกไปทั้งตัว พอท่านอธิบายตอนหลังนี้ใจค่อยซึนขึ้นมาบ้าง ความจริงก็เป็นดังที่ดิฉันเรียนแล้ว ไม่ทราบว่าจะจับเอาตรงไหนเป็นเครื่องยึด เพราะนั่นก็ธรรม นี่ยุคธรรม นั้นก็ดี นี่ยุคดี ใจเลยโลภในความดี แต่ยึดเอาความดีจากธรรม ไม่ได้จึงทำให้ยุ่งไปหมด พอทราบจากท่านอธิบายให้ฟังแล้วใจค่อยสว่างขึ้นมาบ้าง

การภาวนาของดิฉันที่แรกรู้สึกว่าจะสงบราบรื่นดี แต่พออ่านหนังสือเล่มนั้นเล่มนี้ และสมาคมกับเพื่อนนักภาวนาด้วยกันเข้ามาก ๆ คนนั้นก็ว่าหนังสือเล่มนั้นดี วิธีนี้เหมาะสมจะทำตามเขาบ้าง เลยไปใหญ่ จิตที่เคยสงบเยือกเย็นก็ค่อยกลายเป็นจิตว่าวุ่นซุ่มมัวไปจนหาหลักยึดไม่ได้ มีหนายังเกิดความร้อนรนขึ้นมาอย่างไม่มีเหตุผลยิ่งกว่าคนไม่เคยภาวนาเสียอีก แทบตั้งตัวไม่ติดในบางวัน พอทราบที่ท่านมาจึงต้องมากราบขอรบกวนให้ช่วยอนุเคราะห์สั่งสอน จึงพอได้อุบายขึ้นมาบ้าง ต่อไปนี้ดิฉันจะเอาเพียงอันเดียว คือจะยึดเอาธรรมบทใดก็ยึดเฉพาะธรรมบทนั้น ไม่ยุ่งกับธรรมบทอื่น ๆ ใหวุ่นไป

ผู้เขียนจึงได้ให้อุบายว่าที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร จะเป็นคนมีนิสัยจริงไม่จับจดหยิบนั่นวางนี้ ซึ่งสุดท้ายก็ยึดอะไรไม่ได้เป็นหลักพอทรงตัว ธรรมที่ท่านเขียนไว้ถูกไปตามจริตนิสัยของแต่ละราย ส่วนเราถูกจริตกับธรรมบทใด ก็นำธรรมบทนั้นมาภาวนาและทำอย่างเอาจริงเอาจัง อย่าทำแบบทิ้งๆ ขว้างๆ เหมือนศาสนาอันเป็นสถาบันที่อำนวยความสะดวกความเจริญแก่โลกมิใช่สมบัติของตน ความจริงศาสนาคือเครื่องมือดับทุกข์ดับภัยภายในและเป็นเครื่องมือดำรงการครองชีพทุกวิถีทาง ไม่มีเครื่องมือใดเสมอเหมือน

การทำมาหาเลี้ยงชีพ ถ้าทำตามหลักศาสนาซึ่งบอก คนเราจะไม่ง้อและขี้เกียจ นั่งงอมืองอเท้านั่งเฝ้านอนเฝ้าความอดอยากขาดแคลนต่างๆ ดังที่เห็นๆ อยู่อย่างน่าทุเรศเวทนานั้นเลย แต่จะกลับยกฐานะที่เคยต่ำต้อยด้อยสมบัติและความอภัพอัปถาบาความคิดวิปริตด้วยความประพฤติดังต่างๆ ขึ้นเป็นนักต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดได้ด้วยอุบายต่างๆ ที่ศาสนาแนะแนวทาง ทำอะไรก็เป็นขึ้นเป็นอันไม่เกียจคร้าน มีความอดทนต่อภาระหน้าที่ หนักก็ยอมรับเอา เบาก็ยินดีทำ ไม่ล้ามือคอยรับประทานอยู่เฉยๆ แบบ

บุคคลสิ้นทำไม่มีหนทางหาเลี้ยงตัวและครอบครัว นิ่งเสียงกรรมนอนเสียงบุญโดยไม่คิดทำคุณประโยชน์อะไรไว้พอได้อาศัยเวลาจำเป็นซึ่งโลกจำต้องมีโดยทั่วกัน

คนมีศาสนาเป็นหลักใจกลับตรงกันข้าม คือเป็นคนขยันหมั่นเพียรในการงาน เพื่อแสวงหาทรัพย์ รู้จักเก็บหอมรอมริบไม่สุ่ยสุร้าย เป็นคนชอบประหยัด และพยายามกำจัดสิ่งที่เป็นภัยแก่ตนและครอบครัว ไม่มัวสุขกับความหาหนะต่างๆ อันเป็นทางไหลมาแห่งความฉิบหาย เป็นคนฉลาดรู้หลบเป็นปีกรู้หลีกเป็นหาง รู้จักพรางตัวกับคนทุกเพศที่ไม่แน่ใจต่อความประพฤติของเขาซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับตน เพื่อรักษาตัวและสมบัติให้ปลอดภัย ไม่ชอบเป็นคนโอ้อวดและเย่อหยิ่งจองหองต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ชอบถ่อมตนเจียมตัว ไม่คุยโม้อวดให้เขาหมั่นไส้และหัวเราะเยาะ

คนเรากล้าไม่ชี้เกียจเพียงอย่างเดียว สมบัติย่อมมีพอกินพอใช้ไม่อัปจน สำคัญอยู่อันเดียวนี้เท่านั้นที่พาคนให้จนมุมทั้งที่สติปัญญาก็มีอยู่ แต่ไม่ฉลาดเฉียบแหลมเหมือนความชี้เกียจ นายฉลาดคนนี้มีคามแหลมคมอย่างลึกลับ จนได้เป็นเจ้าใหญ่นายโตบนศิระคนและเลื่อนชั้นขึ้นไปเรื่อยๆ โดยไม่ยอมลดอำนาจและปลดเกษียณเหมือนคนชราตัวนี้แลที่เป็นใหญ่บนหัวใจคนแทบทั้งโลก มนุษย์ผู้โง่เขลาเช่นเราๆ ท่านๆ วิ่งตามมันไม่ทัน และยังชอบเคารพนับถือมันมากเป็นพิเศษ ไม่อยากให้พลัดพรากจากหนีไปไหน ในอิริยาบถทั้งสี่รู้สึกขอยู่กับนายคนนี้ แต่ตัวเกียจคร้านและทุจริตกับศาสนาเป็นข้าศึกกัน

ฉะนั้นผู้เชื่อศาสนาจริงๆ จึงชอบเป็นคนขยันหมั่นสังเกตตัวเอง เป็นคนชอบความสุจริตที่เป็นงานสะอาด สมกับศาสนาเป็นธรรมชาติสะอาด ไม่ชอบคดโกงและลัทธิเล็กน้อยตลอดสิ่งอื่นๆ ที่ทำให้ผู้อื่นเจ็บใจ แต่ชอบอนุเคราะห์ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยความเมตตาสงสารจริงๆ ไม่หวังค่าตอบแทน ดังนั้นผู้นับถือศาสนาด้วยความเชื่อความสามารถของพระพุทธเจ้าและศาสนาจริงๆ จึงเป็นคนสะอาดทางความประพฤติ อันเป็นจุดที่ไม่ค่อยสนใจกัน มีความสง่าผ่าเผย มีคุณธรรมประดับตัว เป็นผู้รักสงวนศาสนายิ่งกว่าชีวิตของตัวเอง ไม่ทำชั่วทั้งที่แจ้งและที่ลับ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ปกครองตนก็ง่าย ปกครองคนอื่นก็ดี มีความเที่ยงธรรมสม่ำเสมอไม่ลำเอียง คนอื่นปกครองก็ง่าย เพราะตัวเป็นคนง่ายและสะดวกอยู่แล้วใครๆ ไม่รังเกียจ

คนที่ถึงศาสนาอย่างแท้จริง ความประพฤติทางกายวาจาใจไม่เป็นภัยต่อโลก นอกจากจะเป็นคุณต่อโลกอย่างมหาศาลเท่านั้น ไม่มีทางที่น่าตำหนิ แต่ศาสนาเป็นธรรมชาติละเอียดอ่อนมากยากที่จะเห็นคุณได้ง่าย เพราะก่อนจะออกเป็นศาสนธรรมสอนโลกย่อมผ่านการพิสูจน์และกลั่นกรองอย่างบริสุทธิ์เต็มที่ ผู้กลั่นกรองศาสนาก็เป็นผู้บริสุทธิ์ ถึงวิมุติหลุดพ้นจากวิสัยของโลกจะกล้าอาจเอื้อมตำหนิได้ นอกจากจะตำหนิแบบสุนัขเห่าข้างเท่านั้น ไม่มีทางจะตำหนิศาสนาได้ด้วยความรู้ยิ่งเห็นจริงใด ๆ ของคนมีกิเลสทั่ว ๆ

ไป ผู้นำถือศาสนาด้วยความเชื่อสมรรถภาพของพระพุทธเจ้าในความรู้จริงของตนตาม สัจธรรม จึงเป็นผู้ละเอียดทางความประพฤติทุกด้าน และมีเหตุผลทุกประตู ไม่ประพฤติ แบบถูกลู่กึ่งให้กิเลสแห่แห่นล่อมหน้าล่อมหลัง บังคับบัญชาเข้าตรอกออกซอยเหมือน แม่ค้าเร่ขายขนม แต่แม่ค้ายังมีรายได้ไปเลี้ยงครอบครัวพอรอดตัวไปเป็นวัน ๆ ซึ่งเป็น งานอาชีพที่บริสุทธิ์และน่าสงสารมาก ส่วนผู้ที่กิเลสพาเร่ขายนี้รู้สึกจะนำสยดสยองสลด สิ้นเวชสุดที่จะปลงตกได้

ถ้าเราอยากทราบความละเอียดของศาสนา ก็พอทราบได้จากเราเองที่ทำความ กระทบกระเทือนศาสนาอยู่ทุกขณะ ที่ความประพฤติทางกายวาจาใจแสดงความเคลื่อนไหว ออกมา โดยมากมักป็นเกลียวกับศาสนาอยู่แทบทุกขณะ ไม่ยอมลรรอยกันเองง่ายๆ เพราะกิเลสบนหัวใจคนกับศาสนาเป็นข้าศึกกัน ส่วนผู้ได้รับการอบรมจากศาสนาอย่าง ถึงใจแล้ว ความประพฤติทั้งสามทวารย่อมกลมกลืนกับศาสนาได้อย่างสนิทไม่มีการแตก แยกกัน และเป็นความเคยชินและสนิทกับศาสนาไปตลอดสาย ความรู้ความเห็นที่ป็น เกลียวกับศาสนาซึ่งเป็นของบริสุทธิ์นั้นแลคือข้าศึกของศาสนา ใครป็นเกลียวผู้นั้นก็ควร ทราบตัวเองว่าเป็นข้าศึกต่อศาสนาซึ่งสถิตอยู่กับตัว

ฉะนั้นศาสนากับคนเราที่มีกิเลสจึงพอทราบได้ว่า ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายละเอียด ฝ่าย ไหนเป็นฝ่ายหยาบ ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายคิดและทั้บถมโถมตีศาสนาทั้งที่มีเจตนาและไม่มี เจตนา เมื่อเรื่องเป็นเช่นนี้เราจะควรตำหนิฝ่ายไหน และจะควรชมเชยฝ่ายไหน จึงจะควร แก่เหตุผล ถ้าควรตำหนิฝ่ายไม่สะอาด และควรชมฝ่ายที่บริสุทธิ์ แล้วการที่มีผู้หนึ่งผู้ใด มากล่าวตำหนิว่า ศาสนาสอนคนให้โง่ สอนคนให้เกียจคร้านเป็นต้น คำตำหนินั้นจะควร เป็นมลทินแก่ศาสนาดังคากล่าวหาหรือไม่ ถ้าเราเกิดเป็นคนประเภทที่โง่และเกียจคร้าน ดังขอกล่าวหานั้นขึ้นมา ความเสียหายจะมีแก่ฝ่ายใด ทั้งนี้ยอมเป็นที่ทราบกันว่า ผู้อด ตายเพราะความเกียจคร้าน ผู้ลุ่มจมฉิบหายเอาตัวไปไม่รอดเพราะความโง่ คือผู้ป็น เกลียวศาสนา และผู้ที่ตำหนิศาสนานั้นและจะเป็นผู้รับเคราะห์กรรมของตน ศาสนาไม่มี กรรมพอจะมารับบาปหยาบทุกซ์ คำกล่าวหาจึงเป็นคำป็นเกลียวกันกับศาสนา

เพียงความรู้ความฉลาดของสามัญสำนึกจึงไกลกับศาสนาอย่างลึกลับ ถ้าเป็นไม้ ก็เป็นประเภทเปลือกหรือกระพี้เท่านั้นมิได้ลึกซึ่งอะไรเลย จึงไม่ควรนำมาเทียบกัน ระหว่างความรู้ของเรากับหลักวิชาทางศาสนา คุณก็เป็นผู้หนึ่งที่เชื่อศาสนาของพระพุทธ เจ้า แต่ระว่างเวลากิเลสมายั่วอย่าด่วนโกรธเอาง่าย ๆ โปรตดูตัวที่มายั่วกับตัวโกรธด้วยดี ก่อนจะโกรธให้ใคร ๆ จึงจะจัดว่าเป็นผู้ฉลาดในสาเหตุชั่วบ้าง ไม่เช่นนั้นจะถูกกิเลส หลอกต้มอยู่เรื่อย ๆ จนตามไม่ทัน

คุณมาเรียนธรรมกับอาจารย์เวลาไปก็ขอให้ธรรมติดตัวไปถึงบ้านถึงเรือน อย่าให้ธรรมหลุดหายกลางทาง ยังเหลือแต่กิเลสส่วน ๆ ไปอวดลูกอวดสามี ซึ่งพอไปถึงบ้านก็เปิดกิเลสออกทำทนายครอบครัวโดยเข้าใจว่าเป็นธรรมที่เรียนไป แต่พอเปิดกระเป๋าก็มีแต่ปุ๋ยตายายของกิเลสตัวแสบ ๆ และเก่ง ๆ ทั้งนั้น ออกแจกจ่ายครอบครัว โดยบ่นบ้าง ดุด่าลูกผู้บ้าง ใช้อำนาจในทางที่ผิดบ้าง จนใครทนอยู่กับนักภวานาไม่ได้ พวกกันแตกหนีหมด ขนาดเขาแตกหนีหมดเจ้าตัวยังภูมิใจว่าตนมีธรรมแก่กล้ามาก เพียงขึ้นบ้านมาคนในครอบครัวแตกกระเจิงไม่มีเหลือกระทั่งเด็ก และยิ่งกระหม่อมในตัวว่าเขากลัวฤทธิ์ของธรรม แท้จริงเขาทนดูปุ๋ยตายายกิเลสของนักธรรมไม่ไหวต่างหาก

การเรียนและการปฏิบัติธรรม ก็คือการเรียนและปฏิบัติต่อเรื่องของตัวต่างหาก ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรสังวรผิดกับคนทั้งหลาย แต่ที่อธิบายธรรมเผ็ดบ้างร้อนบ้างสับสนปนกันไป มิได้มุ่งความกระเทือนแก่คุณผู้กำลังนั่งฟังอยู่ขณะนี้และท่านผู้หนึ่งผู้ใด หากแต่อธิบายไปตามระหว่างธรรมกับกิเลสรบกันต่างหาก ซึ่งโดยมากก็รบกันอยู่บนหัวใจคน ถ้าคุณมีกิเลสประเภทดังกล่าวอยู่ในใจ และเคยระบายออกเป็นยาพิษไปรรมครอบครัวอยู่บ้าง ก็กรุณากำจัดเสียแต่บัดนี้ อย่าส่งเสริมให้กิเลสประเภทไฟเผาครอบครัวผู้เมียลูกหลานให้เดือดร้อนไปนาน ถ้าไม่มีก็กรุณาอยู่เย็นใจ อย่าเอาไฟมาเผาอาจารย์เข้าอีก โดยหาว่าอาจารย์หาเรื่องมาดุด่าเสียดแทงต่าง ๆ นานา เดี่ยวคำถามนั้นจะแสดงตัวออกมาให้อาจารย์เห็นเข้าอีก อาจารย์ก็จะต้องวิงวอนคุณอีก คุณก็จะอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้ ขอภัยคุณอยากอยู่คนเดียวหรือยังต้องการเพื่อนมนุษย์อยู่ร่วมด้วย

ผู้หญิงคนนั้นตอบว่า ท่านอาจารย์ชอบเหน็บแนมครึ่งแล้วครึ่งเล่า คราวที่แล้วมาเมื่อสักครู่ก็ถูกมาบ้างแล้ว แต่ท่านก็พยายามใส่ให้บ้างพอได้หายใจ แต่มาคราวนี้ท่านก็เหน็บเข้าอีกโดยไม่มียาแก้แม่แต่นิดเดียวเลย เรื่องความมีกิเลสประเภทดังกล่าวนี้ ดิฉันเข้าใจว่าคนที่มิกิเลสทั้งหลายก็จำต้องมีเหมือนกัน และจะต้องระบายออก ไม่ทราบจะเก็บไว้ได้อย่างไรเมื่อมันผลัดดันออกมาอย่างรุนแรง ถ้าเบา ๆ ก็พอทนได้ แต่เวลามันผลัดดันอย่างแรงนั้นซิ ใครจะเป็นใจหินใจเพชรมาจากไหนก็สู้มันไม่ได้ อย่างไม่ต้องระเบิดออกมาจนได้ ดิฉันก็เป็นผู้หนึ่งในจำนวนคนมิกิเลสทั่ว ๆ ไป จึงสารภาพตัวว่าเคยปล่อยมันออกมาเพ่นพ่านและเล่นงานกับลูกกับผู้มาจนมันซี้เกียจบ้างแล้ว ประกอบกับพวกลูก ๆ และคนในครอบครัวก็กลัวไม่กล้ามาสู้กับมัน ใคร ๆ ก็ยอมดิฉันเกี่ยวกับกิเลสประเภทนี้ ทุกวันนี้มันไม่ค่อยแผลงฤทธิ์อะไรมากนักเหมือนแต่ก่อน

ก่อนนี้ดิฉันขอรับสารภาพตัวว่าเก่งจริง แม้แต่คนนอกบ้านและคนในวงงานเดียวกันมันยังไม่ยอมให้ใครแซงหน้าไปได้ สู้ตะไปเลยแบบไม่รู้จักตาย แต่ทุกวันนี้นับว่าเบาลงมากมายอย่างไม่น่าเชื่อ แต่ก็ได้เชื่อเสียแล้วว่า เพราะอำนาจธรรมเท่านั้นที่สามารถ

ปราบกิเลสประเภทนี้ให้อยู่ได้ ดังนั้นเวลาท่านอธิบายเป็นเชิงยั่วกิเลสดิฉันฯ จึงไม่คิดอะไรให้ท่าน นอกจากจะอดชมท่านไม่ได้เท่านั้น ว่าฉลาดรู้ช่องทางเดินของกิเลสประเภทต่างๆ ของคนได้ดี และอุบายเมียนคนก็เก่งมองไม่ทัน ดิฉันต้องขอประทานโทษท่านอาจารย์มากๆ ที่ใช้คำพูดแบบโลกๆ มาแฝงธรรมบ้าง เพราะความเชื่อเลื่อมใส และความสนิทใจอยู่ภายในอย่างลึกซึ้ง จึงต้องพูดตามความรู้สึกออกมาอย่างตรงไปตรงมา แล้วการภาวนาของดิฉันต่อไปนี้จะให้ตั้งความมั่นใจลงกับธรรมบทใด จึงจะเหมาะกับจริตและได้ผลดี กรุณาท่านช่วยชี้แจงซ้ำอีกบ้างพอเป็นที่แน่ใจ

อาจารย์ก็ได้พยายามอธิบายให้ฟังจนเต็มความสามารถแล้ว จะให้อธิบายอะไรอีก เบื้องต้นคุณภาวนากับธรรมบทใดที่ว่าได้รับความสงบเย็นใจ ก่อนที่กวาดต้อนธรรมทั้งพระไตรปิฎกด้วยความโลภมาขบไล่ความสงบเย็นใจนั้นให้หายไป ธรรมบทนั้นแลที่ถูกกับจริตของคุณอยู่แล้ว ถ้าไม่เกิดความโลภมากไป คุณก็ควรจะต้องรากฐานของจิตกับธรรมให้เชื่อมสนิทกันได้ตั้งแต่บัดนั้นมาแล้ว

ดิฉันกำหนดอานาปานสติและตามด้วยบทพุทโธค่ะ

นั่นแล คือธรรมที่ต้องกับใจของคุณแล้ว กรุณาส่งเสริมวิธีนั้นต่อไปด้วยความมั่นใจและพยายามอย่าลดละ คุณจะเห็นหลักฐานแห่งความสงบมั่นคงของจิตแสดงขึ้นที่ใจนั่นแล ขอแต่ทำจริงเท่านั้น แม้ครูอาจารย์ที่ท่านบำเพ็ญมาก่อนจนมีชื่อเสียงกิตติศัพท์กิตติคุณโด่งดังและสั่งสอนประชาชน ท่านก็ทำแบบที่คุณทำในชั้นเริ่มแรกนั่นแล ต่อไปเมื่อจิตมีรากฐานพอทรงตัวได้ด้วยความสะดวกสบายแล้ว งานของจิตก็ค่อยๆ เขยิบขึ้นและกว้างขวางไปเอง การทำภาวนาขณะที่ทำโปรดอย่าหวังผลให้มากกว่าเหตุ คือความมีสติอยู่กับคำบริกรรมภาวนา ไม่คาดหวังสิ่งต่างๆ ในเวลานั้น ตั้งหน้าทำความรู้สึกอยู่กับหน้าที่โดยเฉพาะ เช่นกำหนดดูลมตามด้วยพุทโธดังที่คุณเล่าให้ฟัง ให้อธิบายกับลมและพุทโธเท่านั้น ส่วนผลจะเกิดเป็นความสงบเย็นใจหรือมีความสุขละเอียดอ่อนเพียงไร จะปรากฏขึ้นด้วยอำนาจแห่งเหตุที่บำเพ็ญไม่ขาดวรรคขาดตอนในขณะที่ทำ ไม่จำเป็นต้องคาดผลว่า จะเป็นอย่างนั้นหรือควรเป็นอย่างนี้ แต่จะเป็นขึ้นมาเองตามกำลังแห่งเหตุ

ที่ว่าเมื่อภาวนาแล้วปรากฏเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ นั่นเป็นความจริงเพียงไร ท่านเคยปรากฏอย่างนั้นบ้างหรือเปล่าคะ ?

รายที่ควรเห็นควรเป็นก็จำต้องเห็นต้องเป็น จะให้เป็นแบบเดียวกันไม่ได้ ส่วนอาจารย์จะเคยปรากฏหรือไม่นั้นเป็นเรื่องหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่เรื่องที่จะนำมาสั่งสอนคุณว่าอาจารย์ปรากฏเช่นนั้นคุณต้องปรากฏตาม อาจารย์ไม่ปรากฏเช่นนั้นคุณต้องไม่ปรากฏจะเลยภูมิของอาจารย์ไปไม่ได้ดังนี้ เป็นแต่คุณทำอะไรและผลปรากฏขึ้นมาอย่างไร นั่นเป็นเรื่องของคุณ ไม่ใช่เรื่องของอาจารย์จะต้องมายุ่งเกี่ยวในเหตุและผลที่ผู้อื่นทำขึ้น

กรุณาทำตามวิธีที่แนะนำก็เป็นความถูกต้องเหมาะสมอยู่แล้ว เพราะการภาวนาด้วยความตั้งใจ ผลจำต้องปรากฏขึ้นให้ผู้ที่รู้เรื่องและจริตนิสัยของตัวเอง ไม่จำเป็นกับเรื่องของผู้อื่น คือถ้าจะรู้สิ่งต่างๆ มีนิมิตเป็นต้น ที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนา ก็รู้เห็นขึ้นมาเองโดยไม่ต้องมีผู้แนะ เพราะสิ่งที่จะเกี่ยวข้องให้รู้เห็นย่อมเป็นขึ้นตามจริตนิสัยของผู้ควรจะเป็น มิได้เป็นขึ้นด้วยความอยากรู้อยากเห็นตามความคาดหมาย แต่เมื่อนิมิตปรากฏขึ้นแล้วต่อไปจะควรปฏิบัติอย่างไรต่อนิมิตจึงจะถูกทาง นั้นเป็นกิจที่ควรศึกษาและเป็นฐานะที่ท่านควรจะแนะนำให้ปฏิบัติตาม เพื่อความเหมาะสมกับสิ่งที่ปรากฏขึ้นนั้นๆ

ที่เขาพูดว่า ผู้ภาวนามักจะเป็นบ้าได้ง่ายถ้าไม่มีอาจารย์คอยควบคุม นั้นเป็นความจริงเพียงไร ?

ถ้าปฏิบัติผิดทางหรือคนไม่มีสติ ทั้งผู้ภาวนาและผู้ไม่เคยสนใจภาวนาเลย ก็มีทางเป็นบ้าได้เช่นเดียวกัน ทำไมคุณถามเรื่องบ้าทั้งที่ไม่อยากเป็น คำว่าบ้ากับคำว่าธรรมใกล้เคียงกันราวฟ้ากับดิน คำถามนี้รู้สึกจะหนักไปทางกลัวเป็นบ้า เพราะได้ยินเขาพูดกันว่านักภาวนามักเป็นบ้าได้ง่ายโดยหาเหตุผลไม่ได้เลย ทำไมชาวพุทธเราจึงชอบหาเรื่องมาหลอกตัวเอง อยู่เฉยๆ หรืออยู่แบบคนมีเหตุผลตามทางพระสอนไม่ชอบอยู่ แต่ชอบยุแหย่ก่อความตัวเองอยู่เสมอ

ดิฉันเองไม่ได้กลัวการภาวนาจะพาให้เป็นบ้า เพราะเชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ แต่ที่เรียนถามนั้นก็เพียงอยากราบว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการภาวนาบ้างหรือเปล่า หรือคนชอบพูดป่าๆ กันไปเอง เฉพาะดิฉันไม่เคยสนใจว่าภาวนาจะพาให้เป็นบ้าเป็นบออย่างนั้น หรืออาจมีส่วนเป็นไปได้บ้างจึงได้เรียนถาม

อาจารย์เองก็ไม่เคยเป็นบ้าเพราะการภาวนาพาให้เป็น และไม่เคยเห็นหมู่เพื่อนที่เป็นนักภาวนารายใดเกิดเป็นบ้าขึ้นมา จึงไม่ทราบจะเรียนตอบอย่างไรดี กรุณาไปถามเขาผู้ว่าภาวนาทำคนให้เป็นบ้าเสียเอง อาจจะได้ความชัดเจนดีกว่าถามอาจารย์

คนอื่นดิฉันไม่แน่ใจว่าเขาจะพูดเป็นอรรถเป็นธรรมพอเชื่อถือได้ แต่ถ้าเป็นท่านพูดใจดิฉันมันรอรับอยู่แล้วเพราะความแน่ใจ ผู้พูดเป็นผู้มีคุณธรรมที่น่าเคารพกราบไหว้บูชา จึงขอรบกวนเรียนถามพอเป็นแนวทาง ซึ่งนักธรรมที่สนใจต่อการภาวนายังสงสัยเรื่องทำนองภาวนาอาจทำตนให้เป็นบ้าได้อยู่แยะ

ถ้าภาวนาแบบกว้านเอาโลภเข้าไปแบกหามอยู่ในใจ ก็อาจแสดงผลให้เห็นได้ เพราะติดกับชั่วบุญกับบาปเป็นของมีอยู่ในโลกไม่ขาดสูญ และอาจแสดงผลให้ผู้ที่ทำในลักษณะนั้นปรากฏได้ทั้งดีและชั่ว ทั้งบุญและบาปไม่มีประมาณ ตามแต่เหตุที่ผู้นั้นผลิตขึ้นเองมากน้อย ฉะนั้นการภาวนาถ้านำความอยากเข้าไปบังคับใจ โดยอยากรู้สิ่งนั้นอยากเห็นสิ่งนี้ มีนรกสวรรค์เป็นต้น จิตอาจโน้มเอียงไปตามเจตนาที่อยากให้เป็นไป ส่วนจะ

จริงหรือเท็จแค่นั้นไม่แน่นอน แต่โดยมากถ้าปรากฏขึ้นเพราะความอยากพาให้เป็นไป ก็มักจะเป็นความเห็นที่หลอกลวงมากกว่าจะเป็นความจริง ถ้าจิตรวมลงเป็นสมาธิ แล้วถอยออกรู้อะไรต่าง ๆ ดังกล่าวมาในขั้นเริ่มฝึกหัด โดยไม่มีเจตนาอยากให้เป็นอย่างนั้น แต่เป็นขึ้นตามจริตินิสัยของจิตเอง ในเบื้องต้นแม้จะผิดบ้างถูกบ้าง จริงบ้างเท็จบ้าง แต่ต่อไปก็รู้จักวิธีแก้ไขตัดแปลงตัวเองให้ถูกและรอบคอบเกี่ยวกับสิ่งที่มาปรากฏได้ โดยไม่ถูกหลอกลวงจากความรู้ความเห็นของตัวเอง เพราะความไม่เห่อตามสิ่งที่มาปรากฏในองค์สมาธิ

ที่จะพาให้เป็นบ้าได้นั้น คือจิตที่ส่งออกนอกด้วยความอยาก จนกลายเป็นความอยากรู้อะไรเห็นสิ่งต่าง ๆ ประจําใจ ขณะทำสมาธิก็มุ่งใจส่งไปเพื่อเจตนาที่อยากรู้อะไรเห็นสิ่งต่าง ๆ เมื่อจิตโน้มไปตามความอยากหนักเข้า ก็อาจปรากฏนิมิตที่จิตต้องการอยากรู้อะไรเห็นขึ้นมา แล้วทำให้เกิดความผูกพันและภาคภูมิใจว่าเจตนาของตนสำเร็จ แต่จะสำเร็จในทางดีหรือทางหลอกลวงตัวเองนั้นไม่ค่อยสนใจคิด หนักเข้าใจก็เพลินไปกับสิ่งนั้น ๆ จนฝังลึกโดยไม่สนใจแก้ไขและถอยถอน นี่แหละคือสาเหตุให้นักภวานาเป็นบ้าไปได้ เมื่อถึงขั้นที่ควรเป็นได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งผู้ภวานารู้เห็นนิมิตต่าง ๆ ในองค์สมาธิ แล้วถือเป็นเรื่องจริงจริงจังในนิมิต ทั้งนิมิตที่ทำให้เพลิดเพลิดเสวโรศกและให้เกิดความกลัวต่าง ๆ ความรู้สึกเลยโน้มเอียงไปกับนิมิตนั้น ๆ โดยไม่ทราบวิธีแก้ไขยับยั้งหรือถอนตัวออกจากนิมิต หนักเข้าก็ทำให้เป็นบ้าได้เช่นเดียวกัน

แต่การภวานาแบบไม่มีสติรู้สึกสำนึกตัวนั้นมิใช่แบบที่ถูกต้องตามหลักศาสนา ผู้ทำภวานาผิดทางที่ศาสนาสอนไว้ จึงมักได้รับผลที่ไม่พึงปรารถนา คืออย่างน้อยทำให้เสียมรรยาทของนักปฏิบัติธรรมซึ่งควรตั้งอยู่ในท่าระวางสำรวมและสงบเสงี่ยม แต่ดูอากัปกิริยากลับแสดงหูกแสดงตาแบบพูดไม่ออก อย่างมากก็แสดงกิริยาบ้า ๆ บอ ๆ หรือบ้าไปเลย ไม่มีสติประคองตัว แต่ที่แสดงอาการบ้าบอ นั้นมักเป็นมาจากนิมิตที่น่ากลัวมากกว่าน่าเพลิดเพลิด

เมื่อเป็นเช่นนี้มีวิธีแก้ไขอย่างไร ผู้ภวานาจึงจะสามารถรักษาระดับของนักธรรมไว้ได้ ไม่กลายเป็นแบบที่น่าสมเพชเวทนาดังที่ท่านอธิบายผ่านมา ที่ดิฉันเรียนถามก็ไม่เป็นโมฆะไปทีเดียว ยังมีข้อที่ควรได้คิดจากปัญหานั้นอยู่บ้าง

ถ้าไม่ทำแบบหยาบหามโลกเข้าไปเหยียบย่ำทำลายธรรม และแบบเพลิดเพลิดในนิมิตขณะที่ปรากฏในองค์สมาธิ ก็ย่อมจะเป็นแบบที่น่าสมเพชไปไม่ได้ด้วยเอง วิธีแก้ไขก็ไม่ยาก ถ้าไม่เชื่อความอยากและความเห็นของตน จนไม่ยอมเชื่อใครเลยที่ควรจะแก้ไขได้เท่านั้น คือผู้มีความอยากเห็นนิมิตในประการแรกก็ระงับความอยากประเภทนั้นเสีย

เรื่องก็ระงับไปเอง เพราะนิमितเกิดขึ้นจากความอยากเป็นต้นเหตุ เมื่อความอยากดับนิมิตก็ดับ

ประการที่สอง ขณะจิตลอยจากสมาธิออกรูนิมิตควรปฏิบัติอย่างนี้คือ ๑. โปรดทราบว่านิมิตปรากฏขึ้นเพียงลอยๆ เท่านั้น จะถือเอาดีชั่วอะไรจากนิมิตนั้นๆ ไม่ได้ ถ้าใจไม่ไปแสกสรรปั้นยอขึ้นเองจนเป็นเครื่องทำลายตน นิมิตที่ปรากฏขึ้นก็ผ่านและหายไปเอง เหมือนภาพต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาในจอหนังแล้วหายไปจะนั้น ๒. ย้อนจิตเข้ามาภายในองค์ผู้รู้คือจิตเสีย นิมิตก็หายไปในขณะที่นั้น เรื่องก็ไม่มี แต่ประการหลังนี้ถ้ามีผู้มีความชำนาญต่อสมาธิประเภทนี้แล้ว ย่อมสามารถทำสมาธินี้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างมหาศาล ทั้งทราบเรื่องของนิมิตจริงและนิมิตปลอมได้อย่างชัดเจน ท่านที่เก่งทางอภิญาสามารถรู้เรื่องอดีตอนาคตและเหตุการณ์ต่างๆ ได้ดี ล้วนเป็นผู้ชำนาญในสมาธิประเภทนี้มาแล้วทั้งนั้น แต่มีได้มีทุกรายไป ทั้งมีจำนวนน้อยมาก

จิตที่จะมีสมาธิประเภทนี้ โดยมากเป็นจิตที่มีเขวามันเร็วและผาดโผนเป็นพิเศษ เมื่อฝึกได้แล้วจึงใช้งานได้ดีกว่าจิตธรรมดาทั่วๆ ไปอยู่มาก สมัยปัจจุบันก็มีท่านอาจารย์มั่นเป็นผู้สามารถทรงสมาธิประเภทนี้อย่างเต็มภูมิ ฉะนั้นท่านจึงสามารถรู้เหตุการณ์ต่างๆ ไม่มีประมาณได้ดีเป็นพิเศษ นี่คือนิเวศน์นักภาวนาที่มีลักษณะล่อแหลมต่อภัยที่แทรกโดยเจ้าตัวไม่รู้ ความจริงถ้านักภาวนามีสติปัญญาพิจารณาอยู่บ้าง ก็แน่ใจว่าไม่เกิดสมาธิที่น่าทุเรศขึ้นมาได้ แต่ถ้าหาบหามโลกเข้าไปทำลายสมาธิ ด้วยความอยากรู้อยากเห็นและอยากเด่นแล้ว ก็มีหวังได้รู้ได้เด่นแบบปลง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แน่นอน ด้วยเหตุนี้ผู้ภาวนาจึงควรระวัง อย่าเห็นแต่ความอยากอันเป็นนิสัยของโลกที่ไม่มีความอึดพอว่าเป็นของดีโดยไม่ใช้ความพิจารณา ความอยากนั้นๆ จะเข้ามายุ่งในวงการภาวนา และจะทำให้กลายเป็นบุคคลที่น่าสังเวชขึ้นมาโดยไม่คาดฝัน

โปรดทราบว่านิมิตของคนเราที่มีสติประคองตัวและรู้ผิด ชอบ ชั่ว ดีได้อย่างปกติจิตอยู่แล้ว เมื่อได้รับการฝึกอบรมในทางที่ถูกที่ดีด้วยความเอาใจใส่ ย่อมจะกลายเป็นจิตที่มีคุณค่าขึ้นมาอย่างไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เคยเป็นมาแล้วในวงนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านผู้ประเสริฐเหล่านั้นเป็นบุคคลตัวอย่างของโลกได้อย่างสนิทใจไม่มีทางเป็นอย่างอื่น อันจะทำผู้ยึดผู้เหนี่ยวท่านเป็นสรณะให้เป็นที่ไปในทางที่เสียประการหนึ่งเราเป็นพุทธศาสนิกชนและเป็นนักภาวนาซึ่งเป็นงานใคร่ครวญ จึงควรใช้สติปัญญาออกหน้าในวงงานทุกประเภทไม่เลือกหน้า งานนั้นๆ จะเป็นที่น่าดูน่าชมและไว้ใจได้ไม่ผิดพลาด ผลเป็นที่พึงพอใจ จะไม่เกิดความเคลือบแคลงและเดือดร้อนในภายหลัง

ไม่ว่ากิจการงานทางธรรมถ้าผู้เป็นเจ้าของมีธรรมเครื่องกำกับใจ มีสัมมาทิฐิคือองค์ปัญญา และสัมมาสติคือองค์แห่งความระลึกตัวเป็นต้น งานนั้นๆ จะหมุนไป

ถึงจุดแห่งความสำเร็จอย่างน่าชม ผลที่ตกออกมาอย่างน้อยย่อมเป็นที่อบอุ่นตายใจ เจ้าของผู้รับผลก็เป็นสุข ฉะนั้นหลักวิชาทางศาสนาจึงเป็นเครื่องประกันความผิดพลาด เพราะเคยขาดสติปัญญาของผู้ดำเนินงานเป็นต้น ให้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมดังกล่าวได้ดีเยี่ยม ไม่มีทางที่น่าตำหนิ เช่น นักภวานาที่ทำตามหลักกรรมไม่โลดโผนพิสดารเหนือกรรม มองดูก็เย็นตาไม่แสดงแรงใจผู้อื่น ทั้งเป็นการเทิดเกียรติพระศาสนา สมกับธรรมเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ และผู้ปฏิบัติหลักปัญญาสัมมาทิฐิมาใช้ งานที่ทำจึงราบรื่น สม่่าเสมอ ไม่แสดงแรงตากระเทือนใจผู้อื่น พระพุทธเจ้าก็พลอยมีเกียรติ ผู้ปฏิบัติก็เป็นผู้รอบคอบในกิจที่ควรหรือไม่ควร ศาสนาก็พลอยได้รับความชมเชยจากหมู่ชนพุทธมามกะทั่วไป

อาจารย์ต้องขอภัยที่ยังไม่หายสงสัยเกี่ยวกับคุณ คือทำไมพอเริ่มภวานาก็เริ่มถามหาบ้า แทนที่จะถามหามรรคผลนิพพาน มิได้ภวานาเพื่อบ้าหรือ คุณเคยเห็นใครบ้างที่เป็นบ้าเป็นบอเพราะภวานา

ดิฉันเองก็ไม่เคยเห็น เป็นแต่ได้ยินเขาพูดว่าภวานาถ้าไม่มีอาจารย์คอยคุมมักเป็นบ้า สำหรับดิฉันมิได้กลัวว่าตัวจะเป็นบ้าเพราะการภวานา ดิฉันเองเคยเป็นบ้าเพราะแรงกิเลสผลักดันมาแล้ว ซึ่งเข้าใจว่าโลกก็เคยเป็นมาเหมือนกัน เป็นแต่ไม่สนใจว่าตนเป็นบ้าเพราะอำนาจกิเลสนั้นๆ ผลักดันเท่านั้น จึงทำให้เกิดความกระทบกระเทือนตนและผู้อื่นมากมายตลอดมา แต่ความบ้าบิ่นของดิฉันค่อยสงบตัวลง พอได้อยู่สบายตลอดคนในครอบครัวและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ก็พลอยสบายไปด้วยเรื่อยมาทุกวันนี้ ก็เพราะอำนาจธรรม เฉพาะอย่างยิ่งการภวานาดูตัวเอง พอมีสติปัญญาจำกัดบรรเทาภิเลสเหล่านั้นบ้าง จึงไม่ค่อยมีอำนาจมาบังคับให้เป็นต่างๆ ได้ดังที่เคยเป็นมา

แต่เวลาภวานาดิฉันก็มีได้มีใครมาคอยควบคุมเลย เพราะทำอยู่กับบ้านเวลาว่างหรือกลางคืนยามดึกสงัด สิ่งที่ปรากฏในขณะนั้นก็เห็นมีแต่ความสงบเย็นใจ และเห็นโทษแห่งความบ้าบิ่นของตนมาเป็นลำดับ ซึ่งแต่ก่อนธรรมไม่เคยเข้ามาแทรกในหัวใจเลย เพราะไม่สนใจกับธรรม แม้สวดมนต์ยอภีก็เกียจ มีแต่ความเพลิดเพลินรื่นเริงและโลภะโทสะโมหะความกริ้วโกรธอยู่ในใจเต็มไปหมด อยากให้ทุกสิ่งเป็นไปตามใจของตนผู้เดียว โดยไม่ได้คิดเลยว่าใครจะได้รับความเดือดร้อนเพราะความลามกของตัวเป็นต้นเหตุ แต่พออยู่กับความลามกโสมนั้นนานๆ เข้า และเห็นการแสดงออกของมัน ตลอดผลที่มันผลิตขึ้น แม้ตัวเองก็รุ่มร้อน คนอื่นก็รำคาญ ใครอยู่บ้านกับดิฉันไม่ค่อยติด อย่าวว่าแต่ลูกๆ ที่เป็นเด็กเลย แม้แต่พ่อเด็กก็ยังอยู่ไม่ค่อยติด เพราะดิฉันเองคอยโปรยยาพิษใส่เขาเสียเรื่อย ด้วยเรื่องบ้าร้อยแปดจนเขาไม่กล้าอยู่ซึ่งๆ หน้ากับดิฉันได้นานเท่าที่ควร

ในฐานะที่เป็นสามีกิริยากัน ที่โลกอยู่กันอย่างสนิทถ้าไม่มีปัญหาบ้า ๆ แบบดิฉันเข้าไปทำลายระหว่างคู่ครอง

เมื่อเห็นอาการของตนที่แสดงอยู่ภายใน และแสดงออกตลอดอาการของคนในครอบครัวเข้ากับตนไม่สนิท ก็ทำให้รู้สึกสำนึกในจุดบกพร่องของตนมากขึ้นจนไม่มีประมาณ เลยเกิดความสงสารลูก ๆ และสามีซึ่งแสนดี แม้ในชีวิตของดิฉันจะหาว่าเขาไม่ได้อีกแล้ว ทั้งคิดชมความดีของลูก ๆ ที่ใจดีเหมือนพ่อเขา แม้ว่าแม่จะดูตำหนิว่ากล่าวอย่างไร เขาก็ไม่เคยตอบโต้เถียงคำและขัดขืนคำสั่งเลย ทั้งที่สั่งด้วยอำนาจโทสะซึ่งไม่ค่อยจะถูกต้องอะไรนักในงานที่สั่ง แต่ลูก ๆ ก็ทำตามเพราะกลัวแม่ซึ่งเหมือนผีตัวหนึ่งจะดุและเขี่ยตีเอา ทั้งคิดเห็นความดีของสามีที่แสนดีมีเหตุผลและใจเย็น ลูก ๆ รักคุณพ่อเขามากและรู้สึกจะเกลียดแม่เพราะขี้โมโห หากแต่รักในความเป็นแม่ของเขาอยู่อย่างลึกไม่กล้าแสดงออก น่าสลดใจในบางครั้งที่พ่อเขาสอนลูก ๆ เขาในเวลาที่เราไม่อยู่บ้านว่า ลูกต้องระวังนะลูกนะ แม่ของพวกแกดุเก่งนะ ดีไม่ดีบางครั้งเขาจะตีเอาด้วยนะ ให้พากันขยันเรียนหนังสือและอย่าดื้อดิ่งนะลูกนะ ลูกบางคนแอบมาเล่าให้แม่ฟังจนได้ เขาคงนึกสงสารแม่บ้างในเวลาพ่อพูดเช่นนั้น

บางครั้งเวลากลางคืนดิฉันทำธุระอยู่หลังบ้านพ่อเขาแอบสอนลูกเขาว่า ให้ลูกทุกคนระวังตัวนะลูกนะ แม่พวกแกนะดูไม่วัหน้าใคร แม้แต่พ่อเองยังโดนดู เป็นแต่แกไม่ตีเหมือนลูก ๆ เท่านั้นเอง ลูกต้องขยันเรียนหนังสือและอย่าพากันดื้อดิ่ง ที่แม่แกดูนะแกดูอยากให้ลูกแกตีต่างหาก มิได้ดูด้วยความเกลียดชังลูก ๆ หรือ เชื้อพ่อเถอะ ลูก ๆ จงพากันประพฤติตัวให้ดี แม่พวกแกจะได้ลดความดุลงบ้าง พวกแกก็จะได้หายกลัว พ่อก็จะอยู่สบายหายกลัวแกบ้างเช่นกัน ลูกสอดแทรกขึ้นมาว่า คุณพ่อก็ยังกลัวคุณแม่เหมือนกัน หรือ ทำไมพ่อจะไม่กลัว ก็แม่พวกแกเธอไว้หน้าอินทร์หน้าพรหมที่ไหน ลูก ๆ เคยเห็นไหมเวลาแม่พวกแกดูพ่อต่อหน้าลูก ๆ นะ เคยเห็นซิ พ่อก็ถูกแม่ดูบ่อยครั้งนี่หนูจะไม่เห็นอย่างไร นั่นแหละที่พ่อกลัวแม่พวกแกเพราะดูบ่อยอย่างลูกว่านั่นแหละ

ก็คุณพ่อทำไมไม่เห็นดูตอบคุณแม่บ้าง ถ้าเป็นหนูแล้วอดไม่ได้ เมื่อเป็นผู้ใหญ่ด้วยกันแล้วยังมาดุดกัน เช่นคุณแม่ดูให้คุณพ่อ หนูต้องตอบทันทีถ้าหนูเป็นผู้ใหญ่ โอโฮอย่าไปคิดอย่างนั้นซิลูกมันผิด เพราะมนุษย์เราไม่เหมือนสัตว์จึงทำอย่างสัตว์ไม่ได้ คือมนุษย์เอาความถูกต้องความดีความฉลาดในทางที่ถูกที่ดีเป็นเครื่องวัดเครื่องตวง เป็นเครื่องรับรอง เอาความประพฤติดีเป็นหลักประกันเป็นที่ยุติ มิได้เอากำลังวังชาทางกายว่าแข็งแรง ทางวาจาพูดจะฉานโดยหาสาระไม่ได้เป็นเครื่องวัดเครื่องรับรองเพื่อชัชชนะกันเหมือนสัตว์ ทำอย่างนั้นใช้ไม่ได้นะลูกนะ พ่อมิได้เป็นสัตว์แต่พ่อเป็นคนทั้งคนและเป็น

พ่อของลูกๆ พ่อจะไปโต้เถียงแม่ของพวกเขา โดยถือว่าพ่อเป็นผู้ชายและเป็นผู้ใหญ่เท่ากันกับแม่ของพวกเขาอย่างนั้นไม่ได้

ทำไมล่ะพ่อ ก็หนูเห็นคุณแม่เคยดูให้คุณพ่อบ่อยนักนี่ แต่คุณพ่อก็นิ่งเหมือนตุ๊กตาไม่เห็นตอบคุณแม่บ้างเลย บางครั้งหนูนึกโมโหแทนคุณพ่อ แต่หนูไม่กล้าพูดเดียวคุณแม่จะหาว่าหนูเข้าข้างคุณพ่อ ก็จะถูกคุณแม่ดุหรือตีเข้าอีก ลูกอย่าไปนึกโมโหแม่แทนพ่อแล้วอยากดูแม่อย่างนั้นไม่ถูกนะลูกนะ ที่ถูกลูกๆ ควรยึดเอาพ่อเป็นคติตัวอย่างที่ดี และเป็นคนใจดีเหมือนพ่อ ใครว่าก็ไม่โกรธไม่ตอบโต้เถียงคำให้เสียเวลาและเสียนิสัยเราเปล่าๆ ซึ่งไม่ได้รับประโยชน์อะไรเลย ลูกๆ ควรทราบว่าคุณพ่อคุณแม่เคยอยู่ด้วยกันมาตั้งแต่ลูกยังไม่เกิด พ่อกับแม่จึงรู้นิสัยกันดีไม่ถือสากันตลอดมา จนลูกๆ เกิดมาก็ช่วยกันเลี้ยงดูลูกๆ จนเติบโตมาด้วยกันทุกคน แม่ของลูกๆ ยิ่งรักลูกทั้งหลายยิ่งกว่าพ่อเสียอีก ลูกๆ เป็นอะไรแม่มิได้รำมือเลย จะทำการงานอะไรก็ไม่ยอมไปให้ห่างจากลูกๆ คอยเฝ้าดูแลรักษาลูกๆ อยู่เป็นนิത്യ จนไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอน เพราะความรักความเป็นห่วงลูกๆ มาก

พ่อกับแม่รู้จักนิสัยกันดีจนชินต่อนิสัยเสียแล้ว ไม่สนใจต่อคำดุด่าของกันและกัน แม่เขาอยากดุด่าพ่อก็ปล่อยให้ดูไป พ่อซึ่งเกียจฟังคำดุด่าพ่อก็เฉยเสีย แม่ของพวกเขาแก้กัหยุดไปเอง บางครั้งพ่อก็กินดีเอง ที่แม่ของพวกเขาแกล้งเอาที่สมควรแล้ว พ่อไม่ดีอย่างไรบ้าง คุณแม่ถึงได้ดูเอาล่ะพ่อ อย่าให้พ่อเล่าให้ลูกๆ ฟังเลย ตอนนีพ่อกลับลูกๆ จะเอาอย่าง เลยต้องพูดอ้อมอ้อมไปพอรอดตัว แล้วก็สั่งสอนลูกต่อไป พ่อจะเคยชินกับคำดุด่าของแม่พวกเขาจนหูพ่อก็ไม่อยากจะเสียแล้ว ถึงแม่ของพวกเขาแกล้งดูพ่อบ้าง ส่วนพ่อเองก็มีได้นึกว่าแกล้ง พ่อถือเสียว่านิสัยของผู้หญิงต้องเป็นอย่างนี้โดยมาก เพราะต้องรับภาระกระจุกกระจิกและเกี่ยวข้องกับลูกๆ หลานๆ อยู่ในบ้านเป็นประจำ เดียวลูกคนนั้นมาทำให้ยุ่ง เดียวหลานคนนั้นมาทำให้ยุ่ง เหมือนน้ำที่ถูกกวนอยู่ตลอดเวลา จึงอดที่จะดูจะบ่นไม่ได้ ฉะนั้นลูกๆ ก็อย่าพากันทำให้แม่ยุ่งนัก พ่อสงสารแม่ของพวกเขา

เวลาแม่มาดูให้พ่อๆ จึงเฉย เพราะความสงสารเธอที่มีภาระมากกว่าพ่อ ลูกจงพากันทำตามคำสั่งสอนของแม่ อย่าฝ่าฝืนตื้อตึงจะเป็นนิสัยไม่ดี คนทั้งบ้านทั้งเมืองพูดกับลูกๆ ด้วยคำไพเราะเพราะพริ้ง แต่ก็ยังสู้แม่ที่ดุๆ ของลูกๆ ไม่ได้นะลูกนะ แม่ดูลูกด้วยความรักความห่วงใยและความรับผิดชอบรอบด้าน บางครั้งทนไม่ไหวแกล้งเฆี่ยนตีเอาบ้างเพราะความตื้อตึงของลูกๆ เอง ลูกอย่าโกรธอย่าถือสาแม่นะลูกนะ

พอแอบฟังพ่อเขาสั่งสอนลูกๆ เขาอย่างมีเหตุมีผลเป็นอรรถเป็นธรรมนำฟัง จนอดคิดและนำคำนั้นๆ มาพิสูจน์ตัวเองไม่ได้ ว่าเราดีอย่างไรพ่อเด็กชมเชยให้ลูกฟังหรือเปล่า ก็ยิ่งเพิ่มความเห็นโทษของตัวเองไปตามวาระแห่งการพิจารณา ทางด้านธรรมก็มีความ

ขยันและหนักแน่นมากขึ้น ความสกปรกที่เคยฝังจมอยู่ในใจก็ค่อยจางลง กิริยาที่เคยใช้เป็นอำนาจตามประสาของคนไม่เคยสนใจธรรม ก็กลายมาเป็นความยับยั้งชั่งตวงไปตามเหตุและผลที่ควรหรือไม่ควร จนกลายเป็นคนละคนขึ้นมาในท่ามกลางแห่งความไม่น่าดูของคน ๆ เดียว ฉะนั้นดิฉันจึงเห็นคุณของศาสนาว่าสามารถแก้คนชั่วให้เป็นคนดี แก่คนที่ริชชอบเอาแต่ใจตัวไม่ยอมลงใครง่าย ๆ ให้กลายเป็นคนรู้จักคิดอ่านไตร่ตรองและเลือกทำในสิ่งที่ควรได้โดยไม่มีทางสงสัย

การสนทนาธรรมกับสุภาพสตรีเป็นเวลานานพอสมควร พอจับเอาใจความได้ว่า คนเราโดยมากที่ยังไม่ได้รับการศึกษาอบรม ก็ย่อมมีที่นาตำหนิได้แยะ แต่พอได้รับการอบรมด้วยธรรม สิ่งสกปรกกรงูรังก็ย่อมหมดไปได้ ดังสุภาพสตรีคนหนึ่งที่อบรมตนด้วยศีลธรรมจนกลายเป็นหญิงที่มีความสง่างามขึ้นมาในวงพระศาสนา ซึ่งควรเป็นคติได้เป็นอย่างดี

การสนทนากับผู้เกี่ยวข้องด้วยเรื่องต่างๆ อยู่เสมอ จะเป็นฆราวาสชั้นผู้ดีด้วยกันก็ตาม ต่างชั้นกันก็ตาม เพศเดียวกันคือผู้ชายด้วยกัน หรือผู้หญิงด้วยกันก็ตาม ต่างเพศคือผู้หญิงกับผู้ชายก็ตาม หรือพระกับฆราวาสชายหญิงเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม ทำให้รู้เรื่องต่างๆ ได้ดีและกว้างขวางออกไปตามรายบุคคล และเรื่องที่น่านำมาสนทนากัน ศาสนาก็เป็นจุดใหญ่จุดหนึ่งที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายนับถือเป็นจิตเป็นใจ และควรนำออกมาสันทนาปราศรัยกันตามความถนัดของแต่ละคนจะหนักไปในแขนงใด การสนทนาเกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น พระรู้สึกจะเป็นฝ่ายรับฟังคำสนทนาเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ และชี้แจงให้ท่านที่เป็นเจ้าของปัญหานั้นๆ ฟังและนำไปพิจารณาเพื่อเกิดผลเท่าที่ควร อย่างน้อยก็พอมีความสุขทางครอบครัว สามภริยาพูดรู้เรื่องกัน ความรู้ความเห็นความประพฤติลงรอยกันได้ตามหลักศาสนาที่ท่านแนะนำ พูดถึงปัญหาต่างๆ แล้วผู้เขียนรู้สึกจะได้รับฟังเสมอจากท่านที่มาเกี่ยวข้องทั้งหลายทั้งชายทั้งใกล้และไกล ส่วนปัญหาแต่ละข้อที่ต่างท่านต่างนำมาสนทนานั้น ต่างกันไปตามทรรศนะของแต่ละราย

เมื่อไม่กี่วันมานี้ก็มีสุภาพสตรีผู้หนึ่งมาถามปัญหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาว่า มีความจำเป็นกับมนุษย์อย่างไรบ้าง ถ้าคนเรามีความอยู่ดีกินดีมีความสุขทางครอบครัวอยู่แล้ว จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ เพราะศาสนาสอนคนก็เพื่อให้มีความสุข ก็เมื่อคนมีความสุขอยู่แล้ว ศาสนาจะทำอะไรให้เขามีความสุขยิ่งกว่านั้นไปอีกบ้าง อีกประการหนึ่งการทำภาวนานั้นทำไปเพื่ออะไรดิฉันไม่เข้าใจเลย และมีเพื่อนชวนไปนั่งกรรมฐานบ่อยๆ แต่ดิฉันก็ยังไม่เคยได้ไปนั่งกับเขาบ้างเลย เพราะยังไม่ทราบความหมายของการนั่งภาวนาเท่าที่ควร ดีไม่ดีอาจเป็นบ้าก็ได้ ตามเขาเล่าให้ฟัง ฟังแล้วดิฉันกลัวเลยไม่กล้าทำ เพื่อเกิดเป็นบ้าขึ้นมาไม่ทราบว่าจะมาแก้ให้หายได้ ทั้งเป็นโรคที่สังคมกลัว

และรังเกียจมากด้วย ขอความกรุณาท่านได้ช่วยชี้แจงพอเข้าใจบ้าง บางทีดิฉันมีวาสนาได้
บำเพ็ญภาวนากับเขา แม้จะมีผู้บอกวาทิไม่ต้ออาจเป็นบ้าได้ดังนี้

ผู้เขียนก็ได้อธิบายไปตามความรู้ป่าๆ ดังที่เคยเรียนท่านผู้อ่านเสมอมา คำว่า
ศาสนามีความจำเป็นกับมนุษย์อย่างไรบ้างนั้น สำหรับศาสนาเองที่พระองค์ประทานไว้
เพื่อหมู่ชน จะว่าจำเป็นกับมนุษย์ก็จำเป็น จะว่าไม่จำเป็นก็ไม่จำเป็น เพราะศาสนาโดย
แท้จริงไม่มีส่วนบกพร่องหรือได้เสีย จากการที่มนุษย์จะถือเป็นความจำเป็นหรือไม่กับ
ศาสนา เช่นเดียวกับอาหารที่แม่ครัวทำเสร็จแล้วเพื่อผู้ต้องการจะรับประทาน เฉพาะ
อาหารเองไม่มีความรู้สึกว่าจะจำเป็นหรือไม่ ที่บุคคลจะรับประทานหรือไม่รับ เมื่อผ่านกาล
ไปแล้วอาหารก็แปรสภาพไปตามกฎอนิจจัง ใครต้องการจะรับก็รับ ถ้าไม่ต้องการก็ตาม
อริยาตัย ผลได้เสียมิได้ขึ้นอยู่กับอาหาร แต่ขึ้นอยู่กับคนผู้รับหรือไม่รับต่างหาก

ศาสนาก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าผู้ประกาศสอนธรรมแก่โลกทรงวางไว้เป็น
กลางๆ ใครเห็นว่าศาสนามีความจำเป็นแก่ตนก็ยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม ผู้นั้นก็ได้
รับประโยชน์จากศาสนาเท่าที่กำลังความสามารถอำนวย ผู้ที่เห็นว่าศาสนาไม่จำเป็น
สำหรับตน ไม่ยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม ผู้นั้นก็ไม่ได้รับประโยชน์จากศาสนา ถึงกาล
อันควรศาสนาก็แปรสภาพผ่านไปเช่นเดียวกับสิ่งต่างๆ ไป ฉะนั้นศาสนาซึ่งมิได้เป็นตัว
บุคคลที่คอยขอร้องอนผู้หนึ่งผู้ใดให้รับนับถือ จึงเป็นความจริงไปตามที่พระพุทธเจ้าทรง
ประกาศสอนไว้ แม้พระองค์เองก็ประทานไว้ด้วยพระเมตตาที่เคยมีต่อสัตว์โลกมาประจำ
พระอริยาตัย มิได้สอนไว้ด้วยการบังคับให้ต้องรับนับถือแต่อย่างใด ผู้ใดจะนับถือก็ได้ไม่
นับถือก็ได้ไม่บังคับ

ที่ศาสนามีความจำเป็นต่อโลกตามความนิยมที่เรียกกันนั้น ขึ้นอยู่กับผู้หวัง
ประโยชน์จากศาสนาเป็นสำคัญว่าศาสนาจะมากเกี่ยวข้องกับคนให้รับนับถือ เช่นเดียวกับ
คนไข้หวังประโยชน์จากยา ยาจึงกลายเป็นของจำเป็นขึ้นมาตามคนไข้ที่ต้องการจะนั้น
เมื่อมีผู้ยอมรับนับถือศาสนาเป็นธรรมจำเป็นสำหรับตนแล้ว ศาสนาก็กลายเป็นคู่เคียง
ของมนุษย์ เหมือนยาเป็นคู่เคียงของคนไข้ ต่อไปเราก็พูดได้อย่างเต็มปากเต็มใจว่า
ศาสนามีความจำเป็นต่อโลกเพราะโลกต้องการ พูดถึงความจำเป็นและต้องการของคน
ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาก็มีหนักเบาเล็กน้อยต่างกัน

ดังนั้นคำว่าถ้าคนเรามีความอยู่ดีกินดีมีความสุขทางครอบครัวอยู่แล้ว จำเป็น
ต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ จึงเป็นปัญหาที่พูดยาก เพราะความจริงคนเราที่จะได้รับ
ผลคือความอยู่ดีกินดีมีความสุขทางครอบครัว สาเหตุก็มาจากการปรับปรุงตัวดีที่ควรจะมี
ความสุข ซึ่งเป็นหลักของศาสนาที่สอนไว้แล้ว นอกจากจะไม่ว่าศาสนาสอนโลกอย่างไร

บ้างเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าคุณอยู่ในข่ายของศาสนาหรือชายแห่งกรรมหรือไม่ และตนจะ
ควรเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ เมื่อตนก็มีความสุขดังที่ปรากฏอยู่

ความสุขที่มนุษย์ต้องการมีหลายประเภทหลายชั้น สามภริยามีความรักใคร่
ปรองดองกัน ไม่เห็นชายอื่นหญิงอื่นสำคัญกว่าคู่ครองของตน ต่างคนต่างเชื่อถือกัน
ได้มอบความไว้วางใจต่อกันได้ ก็เป็นความสุขอย่างหนึ่ง ระหว่างพ่อแม่กับลูกอยู่ด้วยกัน
เป็นผาสูกไม่เจ็บไข้ได้ทุกข์ ลูกๆ อยู่ในโอวาทพ่อแม่ไม่ต้อดิงฝ่าฝืน ก็เป็นความสุขอย่าง
หนึ่ง การทำมาหาเลี้ยงชีพสะดวก มีรายได้เพียงพอกับความเป็นอยู่ไม่ฝืดเคือง ก็เป็น
ความสุขอย่างหนึ่ง การทะเลาะเบาะแว้งแย่งอาชีพออยู่ที่กินถิ่นอาศัยที่ไร่นากันไม่มี ก็
เป็นความสุขอันหนึ่ง ระหว่างสามีภริยาลูกเต้าเหล่ากอหลานเหลนมีความกลมเกลียว
สามัคคีกันดี ต่างมีความสุขประพฤดิธยาศัยดี ไม่มีเครื่องก่อกวนลวนลามในครอบครัว ก็
เป็นความสุขอย่างหนึ่ง

ความสุขที่กล่าวมาเพียงย่อๆ เหล่านี้เป็นสมบัติอันทุกคนพึงปรารถนาไม่มีใคร
รังเกียจ แต่ความสุขแต่ละประเภทจะเกิดขึ้นได้แก่บุคคลแต่ละรายแต่ละครอบครัวแต่ละ
หมู่บ้านแต่ละบ้านเมืองตลอดถึงส่วนใหญ่ ถ้าไม่มีหลักธรรมความถูกต้องเข้าสนับสนุน
หรือรับรองหัวใจ อันเป็นจุดใหญ่ที่ระบายออกแห่งความประพฤดิหน้าทีการงานทุก
ประเภทแล้ว ก็ยากจะประสบความสุขแม้อย่างใดอย่างหนึ่งดังใจหมายได้ ไม่ต้องกล่าวถึง
ความสุขที่จะควรเกิดขึ้นได้หลายทางเลย เมื่อกล่าวมาถึงนี้เราพอจะทราบหลักความถูก
ต้องคือธรรม อันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาว่าเป็นความจำเป็นแก่มวลมนุษย์ ที่ต้องการความ
สงบสุขแก่ตนแก่ครอบครัวตลอดส่วนรวมเพียงไร และมนุษย์จะควรยอมรับนับถือและ
ปฏิบัติตามศาสนาหรือไม่ เพราะเหตุไร

เพราะความจำเป็นของแต่ละคนที่มุ่งครองตัวโดยราบรื่นสม่าเสมอ และมีความสุข
สุขเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกันกับเข็มทิศทางเดินของธรรมที่ศาสนาแสดงไว้ ดังนั้นการเกี่ยวข้องกับ
ศาสนาของบุคคลผู้มองเห็นทั้งการณีกัลและการณีกาล ทั้งวงแควงกว้างจึงแยกกัน
ไม่ออก ไม่ยอมจากไม่ยอมพราวใจจากศาสนา อันเป็นทั้งเครื่องป้องกัน เป็นทั้งเครื่อง
รักษา เป็นทั้งเครื่องปราบปรามความชั่วเสียหายที่ฝังจมอยู่ในสันดานของมนุษย์ ซึ่งคอย
บ่อนทำลายกระจายอำนาจให้คนที่ขลาดเขลาเบาปัญญาหลงเชื่อและทำตาม ผลกลายเป็น
ความพินาศระบาดไปทุกแห่งทุกหนตำบลหมู่บ้าน ไม่ชนะจะแก้ไขปราบปราม สิ่งที่มี
ปัญญาทรมเชื่อตามมันแล้วก่อขึ้นมา

ความชั่วที่กล่าวมาเกิดจากกิเลสตัณหาความลามกโสมนเป็นมูลฐาน และมีฝังจม
อยู่ในใจของคนทุกชั้นทุกเพศทุกวัย ฉะนั้นความแสดงออกตามอำนาจของมันจึงไม่เลือก
ชาติชั้นวรรณะและเพศวัย มันสามารถบังคับขู่เข็ญได้ไม่เลือกหน้าและสถานที่กาลเวลา

ถ้าไม่มีศาสนาไว้เป็นเครื่องกำราบปราบปรามบ้าง มันได้ใจ ถ้าเป็นคนที่หัวเราะใหญ่ แต่ฝ่ายผู้รับเคราะห์กรรมเพราะมันก่อกวน ต้องร้องไห้ด้วยความระทมขมขื่นไม่มีหน้ายิ้มได้เลย

เมื่อความจำเป็นมีอยู่กับทุกคนที่จะต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ไม่เลือกสถานที่และศาสนาก็เป็นโอกาสคอยลดความตึงเครียดระหว่างกิเลสกับใจให้เบาลง จนสามารถทำให้หายขาดได้ด้วยอำนาจแห่งธรรมเช่นนี้ คำว่า “เราจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่” นั้น จึงขอฝากไว้กับท่านผู้มีความรับผิดชอบตัวเองนำไปวินิจฉัยเอง อาจดีกว่าผู้อื่นนัดแนะ เพราะเหตุผลที่จะควรยอมรับหรือไม่ ว่าศาสนาเป็นของจำเป็นและเกี่ยวข้องกับตนอย่างไรบ้าง ได้อธิบายไว้บ้างแล้ว

ส่วนคำว่าเมื่อคนก็มีความสุขอยู่แล้ว ศาสนาจะทำอะไรให้เขามีความสุขยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีกนั้น ความสุขก็มีหลายประเภทดังที่อธิบายบ้างแล้ว เช่น ความสุขของเด็ก ความสุขของผู้ใหญ่ ความสุขของคนมีครอบครัวคือมรวาส ความสุขของนักบวช ความสุขของคนมีกิเลส ความสุขของผู้พ้นกิเลสแล้ว เหล่านี้ล้วนต่างกันแต่ละอย่างๆ ถ้าเราต้องการความสุขแบบโลกทั่วๆ ไป เราก็ปฏิบัติตามศาสนาแบบโลกผู้ถือศาสนาและปฏิบัติธรรมทั่วๆ ไป ถ้าต้องการความสุขทางใจโดยไม่เกี่ยวกับอามิสใดๆ มาส่งเสริมให้เป็นสุข เราก็ฝึกหัดอบรมจิตใจตามหลักภาวนา เรียกว่านั่งสมาธิภาวนาหรือนั่งกรรมฐาน ถ้ากลัวเป็นบ้าก็อย่างนั้น และไม่ทำแบบบ้าที่ไม่มีขอบเขตไม่มีสติไม่มีปัญญาใครควรดูว่าผิดหรือถูกตามหลักธรรมที่ศาสดาสอนไว้ เราจะเป็นคนบ้าไปไม่ได้ ต้องเป็นคนแบบลูกศิษย์มีครูคือศาสดาพาดำเนิน ผลก็ย่อมเป็นความสงบสุขเย็นใจ ซึ่งเป็นความสุขอีกทางหนึ่งที่แปลกและดีกว่าความสุขทางกายมากมาย

ความสงบสุขทางใจนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายท่านชมเชยมาก แม้ความมุ่งหมายของศาสนาที่สอนโลก ก็มุ่งความสุขทางใจมากกว่าความสุขอื่นใดในโลก ถ้าต้องการความสุขของผู้สิ้นจากกิเลสตั้งพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน ก็พยายามฝึกหัดภาวนาให้เข้มแข็งขึ้นไปกว่าชั้นความเพียรพยายามธรรมดาที่ท่าน ปักใจลงให้ถึงความมุ่งหมายที่ตั้งไว้แล้วเร่งความเพียรตามลงไปไม่หยุดหย่อน ดิตขัดอะโรย่านั่งเฝ้าตัวเองอยู่เฉยๆ แบบคนที่รู้รอบขอบชิดหมดทุกสิ่งแล้ว จงใต่ถามครูอาจารย์ ไม่ควรรอให้ความขัดข้องนอนจมอยู่ในใจนาน

หลักของการภาวนาเคยได้อธิบายมามากแล้ว หวังว่าคงยึดเป็นหลักเพื่อการภาวนาได้ ผู้ตั้งใจจะข้ามโลกสมมุติจริงต้องเป็นผู้เข้มแข็งฝึกคนธรรมดาอยู่มาก งานทุกด้านเพื่อความถอดถอนกิเลสต้องทำด้วยความเข้มแข็ง อิริยาบถต่างๆ เต็มไปด้วยความเพียร สติตั้งทำปัญญาสอดส่องไตร่ตรองหาอรรถธรรมไม่อยู่เฉยๆ การพักผ่อนหลับ

นอนเป็นเวลาลำเวลาและมีกฎกติกาบังคับตนอย่างเคร่งครัด การภาวนาจะได้ผลหรือไม่ได้นั้นไม่คิดคำนึงให้เสียเวลา ทำความพยายามรักษาคิด คิดอย่างเดียวว่าทำอย่างไรสติกับจิตจึงจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือระลึกรู้ทันกันในขณะที่จิตเคลื่อนไหวออกสู่อารมณ์ต่างๆ ไม่ปล่อยให้จิตที่เียวกอบโกยเอาอารมณ์มาเผาผลาญตนโดยไม่มีสติตามรักษา และทำอย่างไรปัญญาจึงจะตามแยกอารมณ์กับจิตออกจากกันทันกับเหตุการณ์ ไม่ปล่อยให้เพียงสติทำงานอยู่แต่ผู้เดียวซึ่งเป็นเพียงระลึกรู้ทัน แต่ไม่สามารถทำการแยกแยะหรือตัดอารมณ์ออกจากใจได้ด้วยควมมีเหตุผลทางปัญญา ทั้งการตามรักษาคิดด้วยสติ ทั้งการพิจารณาอารมณ์ชั่วที่เกี่ยวข้อกับใจด้วยปัญญา ผลย่อมเห็นประจักษ์ไปทุกขณะที่อารมณ์กับจิตเข้าสัมผัสกันและแยกจากกัน ด้วยอำนาจของสติและปัญญาที่ตามรักษาและแก้ไขกันไปเป็นระยะๆ เพราะอำนาจความพยายามไม่ลดละ

ความหยั่งลงสู่ความสงบก็ดี ความเชื่อต่ออารมณ์ทั้งหลายในเวลาปกติจิตก็ดีย่อมค่อยแสดงผลไปตามบทบาทแห่งความเพียรที่ทำงานอยู่ตลอดเวลา อารมณ์เครื่องก่อกรวนทำลายค่อยน้อยลง สติกับปัญญาค่อยไหวตัวขึ้นมาทีละน้อยๆ จนสติปัญญากับใจค่อยกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความสงบเย็นใจค่อยๆ สืบต่อตัวเองไปโดยลำดับไม่พุ่งชานรำคาญดังที่เคยเป็นมา ผู้ปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามดังกล่าวมา ย่อมเห็นผลที่เกิดจากการทำของตน ไม่คาดมรรคาคดผลนอกไปจากความเพียร มีความเชื่อบุญ คือความสงบสุขที่เกิดจากใจอันแสดงตัวเป็นความสงบสุขอยู่ในเวลานั้น มีความเชื่อกรรมว่า ความสงบเย็นใจนั้นเกิดจากระวังรักษาคิดที่เรียกว่ากรรมไม่สงสัย เพราะระหว่างเหตุกับผลมีความสืบเนื่องไปจากใจผู้ทำงานละชั่วทำดีอยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีอะไรมาเกี่ยวข้อในขณะนั้น คือบาปบุญนอกไปจากตัวผู้ทำเหตุแล้วไม่มี ใจเกิดความอาจหาญว่าเร่งต่อผล คือความสงบสุข และทางดำเนินของตนว่า นี่แน่แล้วที่จะก้าวเข้าสู่ความพ้นทุกข์เพราะความเพียรชอบ

เท่าที่ทราบมาในประวัติของพระสาวก หรือครูอาจารย์ผู้หวังบรมสุขเป็นที่ฝากเป็นฝากตาย โดยมากท่านมีความมุ่งมั่นและความเพียรกล้า ยากที่คนธรรมดาจะทำได้ อย่างท่าน ที่อยู่หลับนอนท่านเหมือนของนักโทษผู้ถูกคุมขัง ไม่มีสิ่งใดเป็นที่เจริญตาเจริญใจเลย วัตถุเครื่องใช้สอยท่านเหมือนของที่เขามอบให้คนตายในป่าช้า ซึ่งตามหมู่บ้านชนบทหรือตามบ้านนอกบ้านนาบ้านป่าบ้านเขา เขามีสิ่งของเครื่องกินเครื่องใช้ต่างๆ มอบให้คนตายกันอย่างนั้น เมื่อนำมาเทียบกับท่านนักภาวนาผู้กล้าตายเพื่อถวายบูชาต่อความไม่ขอเกิดตายอีก อันเป็นเชื้อแห่งความทุกข์ไม่มีสิ้นสุด ท่านเป็นอยู่หลับนอนและใช้สอยอย่างนั้น เพียงอาศัยไปเป็นวันๆ เพื่อความพ้นทุกข์ในทางจิตใจเท่านั้น

จึงนำมาเทียบกับพวกเรา ผู้ไม่ค่อยมีโอกาสระลึกถึงปาฐาคือความตายได้ยาก เพราะความเป็นอยู่ใช้สอยติดกันมากราวฟ้ากับดิน ประหนึ่งจะไม่มีวันตายพอทำให้ระลึกถึงความดีเครื่องบรรเทาเกลาคความประมาทออกจากใจบ้างเลย ความเป็นอยู่หลับนอน เต็มไปด้วยความลึมตม และปล่อยใจให้จมไปกับความฟุ้งเฟ้อเห่อตามสมัยนิยม โดยมีได้คำนึงว่าผิดหรือถูก ทั้งจะพาให้ลุ่มจมฉิบหายไปทั้งตัว ทั้งทรัพย์สินเงินทอง ทั้งลูกเต่า เหล่ากอลานเหลนผู้เดินตามหลัง ซึ่งยังไม่รู้เตี้ยสาอะไรเลยกับเรื่องที่กำลังเป็นไปอัน ไกล่ต่อนรกทั้งเป็นเข้าทุกที ท่านผู้มุ่งหวังต่อความสุขอย่างยั่งยืนนั้น ความรู้ความเห็นตลอด ความรู้สึกที่เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ทั้งภายนอกภายในติดกับคนธรรมดามาก ยากจะนำมา เปรียบกันได้ ดังที่เล่ามาพอประมาณ

จิตท่านผู้มุ่งมั่นต่อธรรมแดนหลุดพ้นไม่จิตจางล่าถอย นับวันริบแรงเครื่องครัดตัด จิตใจให้เป็นไปตามเข็มทิศแห่งธรรม ไม่ยอมให้จิตปลีกแฉะเกลไถลออกนอกกลุ่มนอกรทาง จนสามารถผ่านพ้นไปได้สิ้นอาลัยหายห่วง ทั้งนี้จะว่าศาสนาทำผู้นั้นให้มีความสุขยิ่งกว่าที่มีอยู่แล้วก็ถูก เพราะศาสนาเป็นแนวทางที่ถูก และสอนคนให้เดินทางถูกจนบรรลุถึงจุด มุ่งหมาย จะว่าผู้นั้นพยายามสร้างตัวหรือส่งเสริมตัวให้มีความสุขยิ่งๆ ขึ้นไปด้วยการ ปฏิบัติตามหลักศาสนาอันถูกต้องก็ไม่ควรจะผิด เพราะถ้าบกพร่องเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ผลก็ไม่ปรากฏ

ยังมีปัญหาอยู่อีกข้อเกี่ยวกับการภาวนาทำไปเพื่ออะไร ดิฉันไม่เข้าใจเลยและ กลัวจะเป็นบ้า เขามาชวนไปนั่งกรรมฐานก็ไม่กล้าไป เมื่อเกิดเป็นบ้าขึ้นมาจะลำบาก เพราะไม่มีผู้แก้ไข ทั้งเป็นโรคที่สังคมเกลียดกลัวอยู่มาก

ฟังแล้วก็ทำให้อดคิดไปถึงพระบรมศาสดา ที่เป็นครูเอกทรงสั่งสอนโลกทั้งสาม ไม่ได้ ว่าธรรมที่ประกาศสอนโลกและประทานไว้แก่หมู่ชน เป็นธรรมเพื่อส่งเสริมคนให้ เป็นบ้ากันจริงดังความเข้าใจแล้ว โลกทั้งสามคงพากันเป็นบ้าไปตามธรรมจนนับจำนวน ไม่ได้มานานแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏในตำราว่า บรรดาพุทธบริษัทที่ปฏิบัติตามธรรมของพระ พุทธเจ้า ได้สำเร็จขั้นบ่าชั้นบอและขั้นเตรียมบ่าเตรียมบอ ตลอดชั้นแสดงทางตาของ สังคมในสมัยนั้นกันเป็นลำดับลำดับมา เห็นมีแต่ท่านสำเร็จจริยธรรมอันเป็นธรรม อัจฉริยะเหนือโลกขึ้นไปตามลำดับภูมิ คือสำเร็จพระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันต์ นอกนั้นก็ตั้งอยู่ในความเป็นกัลยาณชน ผู้สง่างามด้วยมรรยาทและจริยธรรมเป็นเครื่อง ประดับ ตลอดมาถึงสมัยปัจจุบัน ธรรมก็ไม่ปรากฏว่าได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ที่ จะให้ผู้ปฏิบัติรุ่นหลังต้องพลอยได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมที่ถูกเปลี่ยนแปลง กลายเป็นธรรมบ้าและผู้สำเร็จธรรมขั้นบ่าชั้นบอต่างๆ อันเป็นที่น่ากลัวกัน

อาจมีเป็นบางรายที่แสดงผลบ้ำขึ้นมาจากการปฏิบัติผิดธรรม แต่ความเป็นบ้ำมิได้เกิดจากการปฏิบัติตามหลักภาวนาที่ถูกต้อง อาจเกิดจากความเห็นผิดของผู้ปฏิบัติเองคือทำให้สิ่งนอกมากกว่าจะพิจารณาให้รู้้อยู่ภายในกายโดยเฉพาะหนึ่ง อาจเกิดจากผู้แนะไม่ถูกทาง เช่น แนะนำให้ออกรู้สิ่งต่างๆ ภายนอกกายนอกใจ เช่น ให้ออกเที่ยวดูนรกสวรรค์ชั้นต่างๆ ทั้งที่ผู้เริ่มปฏิบัติยังไม่มีความสามารถพอจะประคองตัวได้ในขณะที่ประสบสิ่งต่างๆ อันเกิดจากการภาวนาแบบนั้นหนึ่ง ถ้าเป็นไปในลักษณะทั้งสองนี้อาจมีทางให้เกิดสิ่งที่น่าทุเรศได้ ผิดถูกประการใดกรุณาพิจารณาตามเหตุผลที่อธิบายมาแล้วนั้น

หลักภาวนาที่ไม่ต้องวิตกวิจารณ์ว่ากลัวจะเป็นบ้ำเป็นบอนั้น ผู้บ้ำเพ็ญควรคำนึงถึงสติปัญญา ๔ และสังขธรรม ๔ ซึ่งมีอยู่ภายในใจของผู้ปฏิบัติอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว ควรพิจารณาตามหลักธรรมที่รับรองมาเป็นพัน ๆ ปีแล้วนี้จะปลอดภัย เพราะทางธรรมไม่เหมือนทางโลก ไม่มีแบบแหวกแนว ถ้าใครชอบแหวกแนวและปฏิบัติตามแบบแหวกแนว ผู้นั้นต้องได้รับผลแบบแหวกแนวที่โลกทุเรศและเอือมระอาหนักแน่นอน เช่น สำเร็จขั้นบ้ำเป็นต้น ความจริงธรรมในศาสนาก็มิได้เป็นเครื่องเสริมบ้ำ ผู้ปฏิบัติทั้งหลายจึงควรพิจารณาด้วยดีตามหลักปัญญาซึ่งมีอยู่ในหลักศาสนาอยู่แล้ว

อีกประการหนึ่งผู้มาบอกว่าไม่ยากให้ภาวนากลัวจะเป็นบ้ำนั้น ก็น่าจะไม่เคยภาวนามาเลย ถ้าเคยมาบ้าง คงจะพอทราบได้ว่าทำแบบไหนเป็นบ้ำ แบบไหนดีตามทางศาสนาที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านซึ่งเป็นสรณะของพวกเราพาดำเนินมา หรือแบบไหนก็มีแต่จะพาให้คนเป็นบ้ำกันทั้งสิ้น แม้ผู้กำลังเขียนอยู่ขณะนี้ คงเป็นบ้ำไปนานแล้วแต่เจ้าตัวไม่รู้ ถ้าเป็นก็กรุณาเตือนด้วย เพราะตามธรรมดาผู้ที่บ้ำยอมไม่รู้ตัวว่าเป็นบ้ำ ต้องคนอื่นที่เป็นคนดีมีสติสมบูรณ์รู้ว่าคนนั้นเป็นบ้ำ ส่วนเจ้าตัวไม่มีทางทราบได้ว่าตัวเป็นอะไร นอกจากเดินยืมนั่งยืมอยู่คนเดียวในที่ต่างๆ อย่างไม่สนใจกับใครว่าจะคิดจะว่าอะไรเท่านั้น เห็นแล้วเป็นที่น่าสมเพชเวทนานักหนา

คนเหล่านี้มีสาเหตุเป็นมาจากการภาวนาทั้งนั้นหรืออย่างไร นักภาวนาจึงกลัวนักกลัวหนา พอดคิดเรื่องภาวนาที่จะพาใจซึ่งแสนวุ่นวายให้สงบพอได้หายใจบ้าง กลับกลัวโรคบ้ำเข้าแทรกเลยตื่นกันใหญ่ แต่หาหลักเกณฑ์ไม่ได้ ถ้ากลัวกันจริง สิ่งที่จะพาให้คนดี ๆ เป็นบ้ำกันอย่างสด ๆ ร้อน ๆ และเป็นโรคระบาดเรื้อรัง ซึ่งมีวางดักกับอยู่ทั่วไปก็ควรระวังบ้าง ยังจะได้รับความปลอดภัยทั้งจิตใจและทรัพย์สิน ตลอดจนการชมเชยอื่น ๆ ว่าเป็นผู้รอบคอบดี

ที่ว่าภาวนาเพื่ออะไรนั้นได้อธิบายมามากพอควรจึงขอผ่านไป ถ้าต้องการภาวนาเพื่อประโยชน์แก่จิตใจจริง ๆ ก็กรุณาหาดูตามหนังสือที่เขียนไว้เกี่ยวกับการภาวนา

ซึ่งมีอยู่ทั่วไป ถ้าไม่เป็นการโฆษณาเพื่อเข้าตัวแล้ว ในหนังสือทางร่มเย็นอันดับต่าง ๆ ก็มีอธิบายภาวนาไว้แทบทุกกัณฑ์พอหาดูได้ เพื่อไม่ให้เสียเที่ยวที่มา นับแต่บัดนี้เป็นต้นไป กรุณาระลึกพุทโธไปตามทางขณะนั่งรถยนต์กลับบ้าน ไม่ต้องเป็นห่วงใยหรือกังวลกับอะไรและไม่ต้องนึกกลัวว่าจะเป็นบ้าเป็นบออะไรเลย นึกแต่พุทโธ ๆ อยู่ในใจตลอดไป ผลจะเป็นอย่างไร จะเป็นบ้าหรือเป็นคนดี

แต่กรุณาอย่าส่งใจออกไปข้างนอกจากคำว่าพุทโธ ที่รู้ที่อยู่ภายในใจโดยเฉพาะ ใจจะเป็นบ้าไปได้ทั้งที่รักษาอยู่ภายในจริง ๆ หรือ ถ้าทำตามนี้ไม่ให้เกิดเคลื่อนใจยังเป็นบ้าไปได้อยู่แล้ว กรุณากลับมาบอกอาจารย์ อาจารย์จะพาไปเฝ้าและทูลคัดค้านพระพุทธเจ้าผู้ประทานธรรมไว้ ขอให้ทรงตัดแปลงแก้ไขพระธรรมเสียใหม่ เพราะสมัยพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ทรงสั่งสอนโลกได้สำเร็จกระทั่งมรรคผลนิพพาน แต่ตกลมาสมัยปัจจุบันนี้ธรรมได้แปรสภาพเป็นอย่างอื่นไปแล้ว แม้แต่ผู้ภาวนาโดยยึดพระนามของพระองค์ไป บริกรรมภาวนาว่าพุทโธ ๆ ทั้ง ๆ ที่จิตใจกลมกลืนอยู่กับคำว่าพุทโธอยู่ในยังกลายเป็นบ้าไปได้ ดังสุภาพสตรีที่ข้าพระองค์นำมาเฝ้าอยู่ขณะนี้ เธอเป็นบ้าเพราะภาวนาพุทโธในพระนามของพระองค์นั่นเอง มิได้ยึดอะไรมาภาวนาที่จะควรให้เกิดความสงสัยว่าผิดทาง พวกเราจะได้รับความเห็นใจจากพระองค์ ผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตาอยู่แล้ว และจะทรงแก้ไขตัดแปลงพระธรรมเสียใหม่ทันทีให้ทันกับโรคบ้า ที่ชอบเปลี่ยนรัฐธรรมนูญใหม่ ไม่ยอมรับธรรมที่เคยประทานไว้ตั้งเดิม

พอพูดจบลงสุภาพสตรีคนนั้นเกิดความสงสัย แต่ไม่อาจถามอะไรต่อไปอีก เพราะได้มอบคำภาวนาบทพุทโธให้แล้วเพื่อเป็นการภาวนาทดลอง ขณะนั้นแม้จะเกิดความสงสัยอะไรอยู่บ้างผู้เขียนก็ยังไม่ยอมตอบ เพราะยังไม่เห็นผลในธรรมที่มอบให้ไปทำทดลองนั้น ที่มอบให้ไปทำก็เพื่อทราบข้อเท็จจริงของการภาวนาตามแบบที่สอน ซึ่งเคยได้ทำมาแล้ว

ถ้าไม่เป็นการเข้าข้างตัวเองก็อยากจะเรียนว่า ผู้เขียนมีนิสัยรักชอบทางด้านสมาธิภาวนามาตั้งแต่เริ่มแรกอุปสมบท พยายามฝึกหัดภาวนามาทุกคืนหลังจากพักเรียนหนังสือตอนกลางคืนแล้ว แม้เวลากลางวัน ถ้ามีโอกาสว่างบ้างก็ฝึกหัดนั่งภาวนาโดยยึดคำบริกรรมพุทโธเป็นหลักตลอดมาไม่เคยลดละ บางครั้งก็ได้รับความอัศจรรย์ใจตัวเองกับพุทโธเหมือนกัน แต่นาน ๆ จะปรากฏผลครั้งหนึ่ง เพราะไม่ได้ทำเต็มเม็ดเต็มหน่วย เนื่องจากการเรียนรัดตัว แต่ส่วนลึกของหัวใจนั้นมีความรักชอบการภาวนามาเป็นประจำ และมีความเลื่อมใสพระอุดมคุณธรรมฐานมาแต่เป็นฆราวาส เพราะที่หมู่บ้านเป็นป่ามีต้นไม้ร่มเย็นน่าพักบำเพ็ญสมณธรรมสำหรับพระอุปัชฌาย์ ผู้เขียนเป็นลูกชาวป่าปัญญาทิบเวลาออกบวชและปฏิบัติธรรมจึงเป็นพระป่าเรื่อยมาตามนิสัย ในหมู่บ้านนั้นพระอุปัชฌาย์

เคยมาพักบ่อย ผู้เขียนเคยไปฟังเทศน์ท่านเสมอก่อนที่จะยังไม่ได้ออกบวช และทำให้เกิดความรักชอบ และเลื่อมใสในมรรยาอันสงบเสถียรงามตาของท่านมากตลอดมา เวลาบวชเลยทำให้ชอบทางภavanaแม้กำลังเรียนอยู่ จนได้ออกปฏิบัติเรื่อยมาถึงปัจจุบันนี้

ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเหตุที่เคยไปรับการอบรม กับพระธุดงค์ครั้งโน้นก็เป็นได้ เพราะเกิดความเคารพเลื่อมใสท่านมาก เวลาท่านจากไปมีความคิดถึงเป็นกำลัง ตอนที่ผู้เขียนออกบวชบางท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ และเคยได้อยู่ร่วมสำนักกับท่านในสำนักท่านพระอาจารย์มั่นด้วยกันเวลาผู้เขียนออกปฏิบัติแล้ว ท่านภavanaดีมากน่าเคารพเลื่อมใสจริง ๆ ท่านองค์นี้ไม่ได้เรียนปริยัติมากมายอะไรเลย แต่เวลาท่านเล่าภavanaทางใจให้ฟังแล้วจับใจ จำไม่ลืมมาจนบัดนี้ นับว่าไม่เสียทีที่เกิดความเลื่อมใสท่านมาแต่ครั้งโน้น นี้รู้สึกจะเอาเรื่องของตัวเองออกมาอวดมากไป และขอย้อนอธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาในทางภavana เพื่อประสานกับเรื่องที่กำลังกล่าวอยู่เวลานี้

ขณะที่ทั้งภavanaทั้งเรียนหนังสือ จิตก็ไม่เห็นแสดงอาการอยากเป็นบ้ำให้เห็น โดยแม้แต่ครั้งเดียว เวลาออกปฏิบัติและตั้งหน้าภavanaจริงๆ ซึ่งควรจะเป็นบ้ำกันใหญ่ แต่จิตกลับสงบเยือกเย็นเห็นผลเป็นลำดับจากคำบริกรรมพุทโธที่ติดนิสัยมาตั้งแต่เดิม เวลาไปหาท่านพระอาจารย์มั่นได้รับคำบอกเล่าจากท่านว่า ท่านชอบบทพุทโธและภavanaพุทโธเป็นประจำ ก็ยิ่งทำให้ใจมั่นคงในบทพุทโธเข้าอีกมากมาย และภavanaพุทโธเรื่อยมาจนบัดนี้ ถ้าการภavanaแบบไหนก็ตามตามที่เข้าใจกันว่าพาให้เป็นบ้ำได้จริง ก็คงเป็นบ้ำไปนานแล้ว เพราะเคยภavanaมานาน

ดังนั้นท่านพุทธบริษัททั้งหลายควรมีเหตุผลประจำใจบ้าง ไม่ควรนำคำพูดกลางบ้านกลางตลาดที่หาหลักฐานไม่ได้มาทำลายตัวเอง โดยที่ยังค้นหาเหตุผลและหลักฐานไม่เจอ จะกลายเป็นคนหูเบาเชื่อง่ายไป ความเป็นเช่นนั้นมักเป็นช่องให้ถูกต้มตุ๋นได้ง่าย แม้การปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจเป็นไปด้วยความละเอียดสุขุมและสม่าเสมอ สมกับศาสนา คือหลักเหตุผลเป็นเครื่องพาดำเนิน ผู้ที่ว่าไม่อย่าก็ให้ภavanaกลัวเป็นบ้านั้น ก็อาจยังมีได้ พิสูจน์ข้อเท็จจริงเท่าที่ควรก่อน เพราะการพิสูจน์ก่อนนั้นแล้วค่อยนำมาพูด รู้สึกจะเป็นการทำยากกว่าการนำมาพูดเอาเลย โดยมีได้คำนึงถึงสาระแห่งคำพูดว่าควรหรือไม่เพียงไร

ท่านผู้สนใจใฝ่ธรรมจริงๆ และอยากทำภavanaจริงๆ ถ้าไม่เข้าใจกรุณาไต่ถามครูอาจารย์ที่เห็นว่าควรเชื่อถือได้ว่า จะสามารถยังประโยชน์ของเราให้สำเร็จได้ เข้าใจว่าผู้ดีและสามารถในทางจิตตภาวนายังมีอยู่เยอะ ที่พอจะให้อุบายแก่ท่านผู้สนใจต้องการทราบเหตุผลจากศาสนามีการภavanaเป็นต้น การพูดแบบสุ่มเดานอกจากจะเป็นการส่งเสริมนิสัยที่เคยเหลวไหลไม่ต้องการความจริงแล้ว ยังอาจทำผู้กำลังริเริ่มแสวงหาครู

อาจารย์สั่งสอนธรรมด้วยความตั้งใจให้เสียไปด้วยได้อีกมากมาย เพราะคนที่ไม่เข้าใจ พุทธศาสนาเท่าที่ควรยังมีอยู่มากซึ่งน่าเห็นใจและสงสาร ผู้เขียนก็มีได้เป็นพระวิเศษ วิโสมาจากโลกไหนก็เป็นพระป่า ๆ ความรู้ป่า ๆ เราตี ๆ ดังที่เคยเรียนแล้วนั้นแล แต่สิ่งใด ที่จะเป็นภัยแก่ตนและผู้อื่นในทางเหลวไหล สิ่งนั้นไม่ใช่ของดีมีค่า ก็ไม่อยากจะนำเสนอ แสดง แม้จะเป็นคำพูดเล่น แต่ผู้ไม่เข้าใจอาจมีทางเสียได้

การเกี่ยวข้องกับนัถือศาสนาเท่าที่โลกปฏิบัติกันมา ๒๕๐๐ ร้อยกว่าปี ไม่ปรากฏมีความเสียหายในทางใดบ้างเลย นอกจากจะเป็นความตึงเครียดแก่ผู้เกี่ยวข้องกับนัถือโดย เฉพาะเดี่ยวนั้น เราไม่ต้องพูดถึงด้านภาวณา พูดเพียงหลักศาสนาทั่ว ๆ ไปที่ฆราวาส ฆญชชายตลอดเด็กจะพอปฏิบัติได้โดยสะดวกตามเพศและวัยของตนก่อน เช่นเด็กตั้งใจ เรียนหนังสือดีไม่เถลไถล ก็เรียกว่าเด็กมีวิริยะความเพียรพยายาม เด็กมีความอดทนใน หน้าที่การงานทุกด้าน ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมคือขันติ เด็กมีความมุ่งมั่นต่อหน้าที่ของตนไม่ เป็นคนจับจด ทำอะไรมุ่งความสำเร็จเป็นผลไม่เหลวไหล ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมคือ สัจจะความจริงใจ

เด็กทำอะไรไม่พรวดพราด คิดอ่านไตร่ตรองจนเห็นว่าถูกต้องแล้วค่อยทำลง ไปในกิจการทั้งหลาย ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมคือปัญญาความฉลาด เด็กมีความอ่อนน้อม ถ่อมตนเจียมตัวต่อผู้ใหญ่ไม่เยอหยิ่งจองหอง เรียกว่าเด็กมีคารวธรรมในใจ เด็กมีความ ซื่อสัตย์สุจริตต่อพ่อแม่ เพื่อนฝูง ตลอดครูอาจารย์ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคือศีลสัตย์ เด็กมีความละเอียดต่อการทำความชั่วเสียหายต่าง ๆ ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ก็เรียกว่าเด็กมี ธรรมในใจคือหิริธรรม เด็กมีความกลัวต่อความชั่วบาปกรรมลามกต่าง ๆ ไม่กล้าทำบาป ทรหยาบช้าทางกายวาจาใจ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคือโอตตปปะ เด็กประพฤติมีขอบเขต ไม่เตลิดเปิดเปิงไปตามเพื่อนฝูงที่หาขอบเขตมิได้ และรู้จักฐานะและวัยตลอดความเป็น อยู่ของตน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้ใหญ่ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคืออัตตัญญุตา

ที่กล่าวมาย่อ ๆ ทั้งนี้ล้วนออกจากธรรมในแง่ของศาสนาทั้งนั้น ผู้ปฏิบัติตนตาม หลักธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้งามตาเยนใจแก่ตนและผู้ปกครองตลอดผู้เกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป โดยมากที่เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายกันก็เพราะ ความไม่มีขอบเขตแห่งความอยากพาให้ ประพฤติไปตามยถากรรม ส่วนผลที่เกิดจากการทำตามยถากรรมนั้นมิได้เป็นไปใน ทำนองยถากรรม คือผ่านไปกับเมฆกับหมอกหายซากไปเลย แต่ยังมีผู้รับส่วนที่เกิดจาก การทำนั้นอยู่ตลอดไป โลกจึงอยู่ตามลำพังโดยไม่มีผลดีชั่วที่ตัวก่อขึ้นมาส่งเสริมหรือ ทำลายไม่ได้ ต้องได้รับความสุขทุกข์อันเป็นความกระเทือนมาจากการทำของตัวตลอดมา และตลอดไป ถ้ายังสร้างกรรมทำเข็ญอยู่ ฉะนั้นศาสนาจึงเป็นเครื่องแก้กรรมได้อย่าง

เหมาะสมไม่มีอะไรเสมอเหมือน ผู้ปฏิบัติตามศาสนาไม่ว่าในแง่ใด ๆ ย่อมได้รับผลเป็นคนดีมีความสุขเย็นใจเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

ที่อธิบายเรื่องเด็กมีธรรมไว้ข้างนั้น แสดงไว้พอเป็นแนวทางเล็กน้อย ส่วนผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพ่อแม่ของเด็กจะเลือกปฏิบัติอย่างไรนั้น ตามแต่ความถนัดใจ เพราะธรรมที่จะอำนวยความดีแก่ผู้สนใจใคร่ปฏิบัติมีหลายแขนง รวมความแล้วผู้หวังความสุขและความเจริญก้าวหน้าแก่ตนและส่วนรวมมากน้อยเพียงไร ศาสนาก็ยังมีความจำเป็นมากเพียงนั้น ฉะนั้นคำว่าเมื่อมีความอยู่ดีกินดีมีความสุขแล้วจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่นั้น ถ้าไปพูดที่อื่น ๆ ไม่ใช่พูดกับอาจารย์แล้ว เขาอาจเข้าใจว่า เราเริ่มเป็นบ้าเสียแล้วแต่ยังไม่ได้เริ่มภาวนาเลย แล้วยังจะกลัวเป็นบ้าในขณะที่ภาวนาอย่างไรกันอีกเล่า ก็คนมีความสุขเพียงแค่นั้นจะพอมีความสุขอบอุ่นไปได้สักกี่วัน ถ้าไม่มีธรรมเป็นทำนบคอยกันรักษาระดับความสุขนั้นไว้ เพียงประเดี๋ยวใจความสุขที่ได้รับอยู่นั้นก็ปลิวว่อนหายไปเท่านั้นเอง สิ่งที่ยังเหลืออยู่ก็คือความทุกข์ทรมานใจในครอบครัวผัวเมียและลูกหลานให้กลายเป็นไฟไปตาม ๆ กันอย่างไม่สงสัย

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงสอนให้ต่างฝ่ายต่างมีธรรมเป็นทำนบ คอยปิดกั้นความบกพร่องในครอบครัวไว้เสมอ สามีหรือภริยาบกพร่องในข้อใด ก็คอยเตือนกันให้รีบปิดกั้นด้วยหลักธรรม และต่างฝ่ายต่างยอมรับสารภาพตามความผิดของตนแล้วรีบแก้ไข ไม่ปล่อยให้รั่วไหลไปนาน การปล่อยความไม่ดีให้รั่วไหลไปนานทั้งที่รู้อยู่ แม้แต่แม่น้ำลำคลองทั้งกว้างทั้งลึกก็ยังมีเวลาเหือดแห้งไปได้ ความดีและความสงบสุขของครอบครัวก็ย่อมมีทางลดและเสื่อมคลายไปได้เช่นเดียวกัน ธรรมคือความไม่นอนใจหมั่นระมัดระวังรักษาสิ่งที่อาจบกพร่องซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของตน จึงเป็นทางไหลมาแห่งความสุขและความจริงถาวรของครอบครัว

เราเป็นพุทธศาสนิกชน โปรดคิดให้ถึงความจริงแห่งธรรมที่พระองค์ทรงสอนไว้ด้วยความซึ่งใจ ว่าใครจะมั่งมีศรีสุขเพียงไรก็ตามเถอะ ถ้าหัวใจแห่งผากจากธรรมเช่นมีความลืมนตเป็นต้น ผู้นั้นจะมีความสุขสมกับความมั่งมีเป็นเครื่องส่งเสริมย่อมเป็นไปไม่ได้เลย กองสมบัติเท่าภูเขา ก็ตามย่อมเป็นกองสมบัติอยู่เฉย ๆ เช่นเดียวกับภูเขานั้นแลไม่สามารถอำนวยความสุข ลดความทุกข์ทางใจของเขาให้ลดน้อยลงได้บ้างเลย มิหนำซ้ำอาจเป็นเชื้อเพลิงเครื่องเสริมไฟภายในให้ลุกโพล่งขึ้น แผลเผาเจ้าของให้เป็นไฟไปด้วยกันก็ได้เมื่อใจยังแห่งผากจากธรรมอยู่ ความไม่มีศาสนาไม่มีธรรมในใจเป็นความแห้งแล้งจากความสุขความชุ่มชื้นทางใจ ไม่มีจุดหมายปลายทางว่าจะเจอความสุขสงบสุขเย็นใจเมื่อไร ทั้งปัจจุบันและอนาคต

ฉะนั้นจึงไม่ควรอาจหาญด้วยอำนาจของกิเลสตัวไม่รู้จักความฉิบหาย ซึ่งเปิดปากกว้างไว้รอรับความไม่มีศาสนาไม่มีธรรมในใจอยู่ตลอดเวลา คนเราเมื่อยังหวังอะไรๆ ก็ตามกับอนาคตอยู่ จึงไม่ควรตัดอนาคตของตนด้วยความรู้ความเห็นและความประพฤติต่างๆ ที่นึกปราศรัยผู้ทำนายอนาคตดีเดียนไม่เห็นด้วย จะเป็นผู้หมดหวังทั้งๆ ที่อนาคตยังมีอยู่กับโลกผู้มีหวังทั้งหลาย นอกจากความไม่มีหวังเป็นของเราแล้ว ความทุกข์มันหันต้อันแสนที่จะทรมานยังมาเป็นของเราเข้าอีก นับว่าทั้งทุกข์ทั้งซ้ำทั้งย้ำทั้งเหยียบจนแหลกละเอียดไม่มีชิ้นดีทั้งที่หัวใจยังอยู่ ที่ท่านเรียกว่าเสวยวิบากกรรม

ปัญหาข้อต่อมายังเป็นปัญหาที่น่าสลดสังเวชและอดทนระอาใจ ที่จะทนฟังทนตอบและทนเขียนลง เพื่อท่านสุภาพชนทั้งหลายต้องทนอ่านพอให้เวียนศีรษะไปตามๆ กัน แต่ก็เป็นปัญหาที่น่าคิดอย่างยิ่ง ซึ่งอาจพูดได้ว่า นับแต่พ่อแม่บรรพบุรุษของพวกเรา ซึ่งล้วนนับถือพุทธศาสนาอย่างถึงใจและปฏิเสธกับสิ่งที่ปัญหานี้รับรอง อาจไม่เคยได้ยินได้ฟังกันก็ได้ จึงได้นำมาลงทั้งที่พิกล ปัญหาที่ว่านี้มีได้เป็นปัญหาของผู้มาเล่ามาถามเอง แต่เป็นปัญหาคนอื่นที่มีหัวทันทสมัยสักหน่อย เธอไปได้ยินมาอย่างสดๆ ร้อนๆ มีใจความว่า ก็คนสมัยนี้เขาเรียนรู้สิ่งลึกลับในโลกโดยตลอดทั่วถึงแล้ว มีนรกสวรรค์เป็นต้นว่าไม่มี เขาจึงอาจหาญไม่กลัวบาปกรรมกัน เพราะบาปกรรมไม่มี นรก สวรรค์ไม่มี อนาคตของสัตว์ของคนก็ไม่มี ที่ว่าสิ่งเหล่านั้นมี ก็มีเพราะเชื่อกันป่าๆ ถิ่นๆ ไปเอง ฉะนั้นตัวเขาเองบอกว่าเขาประพฤติตามสบาย ไม่ยอมให้อะไรมาบังคับจิตใจให้เสียอิสระดังนี้

ฟังแล้วทำให้งงไปนาน ไม่ทราบว่าจะถามจะตอบว่าอย่างไรต่อไป แม้เธอผู้นำปัญหามาเล่าให้ฟังก็อาการเศร้าๆ พิกุลอันแสดงให้เห็นว่า ปัญหานี้เธอได้รับมาจากต้นตออย่างแท้จริง มิได้เป็นสิ่งที่ก่อกำขึ้นโดยลำพัง ฟังแล้วน่าเห็นใจเธอและน่าสลดสังเวชกับต้นตอของปัญหา ว่าเป็นมนุษย์พระอาทิตย์พระจันทร์มาจากโลกไหนกันแน่ ที่ไปค้นพบปัญหาโลกแตกมาทำลายหัวใจมวลมนุษย์ให้กลายเป็นสัตว์ไป อย่างไม่มีข้อที่ควรแก้ไข

แล้วเธอก็ถามผู้เขียนว่า ท่านเห็นอย่างไร นำเศร้าใจไหม ดิฉันฟังแล้วเศร้าใจอย่างบอกไม่ถูก เหมือนโลกจะบรรลัยไปในขณะเดียวกัน กับขณะที่ได้ยินเขาพูดให้ฟังทีเดียว ผู้เขียนได้ตอบเป็นเชิงปิดบังตัวเองแทนประชาชนชาวพุทธว่า ก็จะไปเศร้ากับเขาหาประโยชน์อะไร เพราะความเศร้าใจไม่ว่าจะเศร้าด้วยเรื่องอะไรก็ล้วนเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น จึงไม่ควรแสหาไฟมาเผาตัว สำหรับผู้เขียนเองไม่เศร้าด้วยจริงๆ เพราะได้เชื่อหลักธรรมและหลักกรรมอย่างฝังใจแล้ว ที่ว่างนั้นถึงด้วยไม่คิดว่าจะมีคนแบบนี้แฝงอยู่ในวงมนุษย์ผู้รู้ดีแทบทุกอย่าง แอบคอยทำลายประโยชน์ของส่วนรวม อันจะพึงได้รับจากศาสนธรรมเป็นจำนวนมากเท่านั้น เพราะศาสนาเป็นที่ฝากเป็นฝากตายของชาวพุทธทั่วไป ไม่อยากให้เห็นแสดงเป็นอุบายเพื่อทำลายหัวใจของมหาชนที่ยึดมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม

อยู่แล้วให้เสียไป ซึ่งอย่างน้อยก็ทำให้มีรอยร้าวอันเป็นการลดคุณภาพคุณสมบัติทางใจลงได้

สำหรับสุภาพสตรีเธอเล่าว่า รู้สึกเสียใจต่อคำที่นำมาเล่าให้ท่านฟังนับแต่ขณะฟังจากเขาที่แรก แต่ไม่อาจพูดอะไรให้รุนแรงไป อีกอย่างหนึ่งก็เป็นอิสระของหัวใจแต่ละคนจะคิดและระบายความรู้ความเห็นของตนออกมาได้ ไม่มีใครมีอำนาจไปบังคับใจของใครได้ แม้เรามีความรู้ความเห็นอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้ เขาก็ไม่สามารถมาห้ามปรามขู่ขี้ญูเราให้เป็นอย่างเขาได้ นอกจากจะหาอุบายทำลายดั่งที่เขาระบายออกมานั้นเท่านั้น แม้เช่นนั้นถ้าเรายังเป็นเราอยู่ เขาก็ไม่อาจทำอะไรให้เราโน้มเอียงไปตามได้ เขาก็เพียงเป็นเขาอยู่ตามเดิม ไม่มีผลอะไรดีขึ้นเกี่ยวกับกลอุบายอันอุบาทว์นั้น ที่ว่าเศร้าและเสียใจนั้น คิดถึงมหาชนคนหมู่มากต่างหากที่อาจมีส่วนเสียด้วยได้ มิได้เกี่ยวกับตัวดิฉันเองซึ่งมีความเชื่อมั่นต่อศาสนาอย่างฝังใจอยู่แล้ว แม้ชีวิตยังยอมสละแทนได้ แต่เขาได้ประโยชน์อะไรบ้างจากการพูดอวดตัวแบบนั้น

ผู้เขียนตอบว่า เขาก็ได้อย่างประจักษ์อยู่แล้ว คุณยังไม่ทราบว่าเขาได้อยู่หรือเธอถามว่าเขาได้อะไรประจักษ์เล่าท่าน ผู้เขียนตอบว่าก็เขาได้ความเศร้าใจเสียใจจากคุณ และได้ความงจากอาจารย์ไปอย่างไรละ จะให้เขาได้อะไรกันอีก เท่าที่ได้นี้ก็นับว่าเต็มกำลังที่เขาจะแบกหามไปได้อยู่แล้ว ถ้าไม่มีรถราช่วยเขาคงหนักเอาการอยู่ไม่น้อย อีกประการหนึ่งถ้าคุณและอาจารย์มีความดีพอด้านทานไว้ได้ คำพูดเขาก็กลายเป็นลมเป็นแล้งไป ถ้าไม่มีความดีด้านทานพอ เราทั้งสองก็ต้องตกเป็นเดิมพันเขาอยู่โดยดี จะว่าอะไรเกี่ยวกับคนอื่นที่มีจำนวนมากมาย ซึ่งจะมีอุบายด้านทานพายุปากอันเลวร้ายเขาไว้ได้ อยากรู้ก็ต้องมีส่วนเสียไปด้วยไม่มากนักน้อย

เพราะคนที่มีหลักใจเกี่ยวกับธรรมพอรทงตัวหรือพอช่วยเหลือผู้อื่นได้นั้น มีอยู่สักกี่มากน้อย กรุณาอย่าว่าอาจารย์ประมาทพวกเราเองซึ่งเป็นชาวพุทธด้วยกัน แม้แต่อาจารย์เองก็ยังคงเอาตัวไปไม่รอด คอยแต่จะจอตจะจมอยู่รำไป คุณไม่ทราบด้วยก็ตั้งหน้าตั้งตาชมเชยไปอย่างนั้นเอง ความจริงอาจเป็นเหยื่อแก่คำโฆษณาเขาได้ ถ้าเขามีความรู้ความฉลาดและคำพูดที่แหลมคมยิ่งกว่าเราไปสักเปอร์เซ็นต์เดียวก็พอแล้ว เราดูตัวเราซึ่งรู้ดีกว่าคนอื่นจะไม่ทราบได้อย่างไร ว่าเราเก่งหรือเราเก้เพียงไร เพราะเรื่องทั้งนี้มีอยู่กับตัวเราเอง จึงไม่รับรองได้ว่าท่านผู้อื่นจะไม่มีส่วนเสียไปด้วยได้ เมื่อเรื่องเกินกว่าเหตุท่านองที่ทราบมา

สุภาพสตรีถามว่าทำไมเขาว่าเราไม่กลัวบาปกลัวกรรม และยังบอกว่าการภสววรรค์ไม่มี อนาคตก็ไม่มีอีกด้วย จะทำอะไรก็ได้ทำตามใจชอบ ไม่ต้องระแวงระวังใจให้เป็นทุกข์เปล่าๆ อย่างนี้เล่าท่าน

ผู้เขียน ก็เมื่อเขาไม่กลัว เขาก็บอกว่าไม่กลัว ก็ไม่เห็นมีอะไรผิดไปจากความรู้สึกของเขา แล้วคุณจะให้เขาว่าอย่างไรอีก หรือคุณจะเป็นผู้ไปกลัวแทนเขา ก็ไม่เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่ายอีกเช่นกัน จึงไม่ควรไปกลัวไปกล้าทุกซักล้าตายแทนเขา เดี่ยวเขาจะหาว่าชาวพุทธพากันเป็นบ้าเข้าอีกจะว่าอาจารย์ไม่บอก ที่ว่านรกสวรรค์ไม่มีอนาคต ไม่มีก็เป็นคำพูดของคนๆ เดียวกัน เรายกให้เขาไปเสียก็แล้วกัน เขาจะเอาไปทำอะไรก็สุดแต่เราไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ถ้าเราไปยุ่งกับเขาเข้ามาๆ นั้นแลจะเป็นคนแบบเขา แต่เวลาเสวยกรรมเราจะเสวยแบบเรา คือเราเป็นผู้รับผลแห่งความผิดนั้นๆ โดยเขามีได้มารับแทน โปรดระวังเราให้มากกว่าระวังคนอื่น

เรื่องความคิดเห็นของคนมีกิเลสไม่ว่าท่านว่าเรา ย่อมถือเอาเป็นประมาณและกฎเกณฑ์ไม่ค่อยจะได้ ใครคิดได้คิดไป ทำได้ทำไป จะรู้กันได้ที่ตอนรับผลนั้นแล ใครมีดีชั่ว สุข ทุกข์ บาป บุญมากน้อยเพียงไรก็รับเอง จะไปตำหนิว่าใครนำมาโยนให้ก็ไม่ได้ จะไปตำหนิบาปตัวทุกชั่วว่ามีบับบังคับประมาณก็ไม่ได้ จะตำหนิตนว่าเวลาทุกข์เกิดขึ้นทำไมไม่หลบหลีกปลีกตัวหนีเสีย มานั่งนอนให้ทุกข์บีบคั้นอยู่ทำไมกันอย่างนี้ก็ได้ เพราะเป็นผลที่เกิดกับตัวซึ่งควรรู้และควรยอมรับแบบนักต่อสู้หรือนักกีฬาแท้ ไม่กลัวความเจ็บปวดรวดร้าว ไม่กลัวความเป็นความตาย ไม่กลัวบาปกลัวทุกข์ ไม่กลัวภพกำเนิดว่าจะเกิดเป็นอะไรเป็นเกิดได้ทั้งนั้น ในภพกำเนิดนั้นๆ มีความสุขทุกข์มากน้อยเพียงไรเป็นยอมรับ ด้วยความเป็นนักต่อสู้ ไม่แสดงความอิดหนาระอาใจต่อสิ่งที่มาเผชิญ

ถ้าจะตั้งตัวเป็นผู้กล้าหาญจริงๆ ไม่ยอมสะทกสะท้านชี้ตลาดหวาดกลัวต่อสิ่งใดๆ ทั้งสิ้นแล้ว แม้จะพูดคุยไปสักเท่าไรก็ได้ เพราะตัวเองเป็นผู้รับความจริงของตัว แต่อย่าลืมเรื่องของนักมวยที่ขึ้นชกกันบนเวทีก็แล้วกัน นักมวยคนใดพูดขึ้นก็พอฟัง คุณไม่ว่าจะเอาเพียงยกเดียวเท่านั้นจะให้คู่ต่อสู้หมอบบนเวที ครั้นแล้วก็ตัวผู้คุยไม่เสียเองไม่ป่นปี้ โดดขึ้นไปหมอบอยู่บนเวทีทั้งที่ยังไม่ถึงยกก็มี ถ้าเป็นดังนี้แม้จะคุยไปเท่าไร ก็คือการขายความโง่ของตนวันยังค่ำ จนผู้ฟังเบื่ออยากเก็บหูเข้าลิ้นชักเสียขี้เกียจฟัง โดยมากคนมีกิเลสชอบเข้าตัว พูดจึงมักจะเข้าในทำนองที่ว่ามา ไม่ค่อยเป็นทำเป็นทางพอจะถือเอาคติตัวอย่างได้

ฉะนั้น กฎหมายหรือระเบียบต่างๆ ที่ปกครองบ้างเมืองก็ดี ศาสนาก็ดี จึงมักมีการเลือกเฟ้นกันอย่างพิถีพิถัน ไม่ได้คว่ำเอามาใช้ปกครองกันแบบสุ่มสี่สุ่มห้า กลัวมวลมนุษย์จะเป็นบ้ากันทั้งโลก โดยหาความเป็นธรรมและความสงบสุขมิได้ คุณก็กรุณาตั้งใจไว้ว่าเป็นธรรม ระวังใจอย่าให้โยกคลอนไปตามลมปาก อรรถมีธรรมมีกรุณาปฏิบัติไปใครว่าอะไรคอยแต่จะเศร้าใจเสียใจ ก็ทำให้เขาอายุเขาแห้งจริงๆ เพราะทำแล้วได้ผลใครก็อยากทำ คือ อยากเสียมสอนไว้เป็นสาวิกาแห่งความหมดหวัง สาวิกาของผู้ว่าบาปไม่มี

บุญไม่มี นรกไม่มี สวรรค์ไม่มี อนาคตของคนของสัตว์ไม่มี ทำอะไรลงไปไม่มีหวังได้รับผล เปล่าโดยประการทั้งปวง นำไปและนำอยู่ใหม่คุณ อาจารย์ว่าเข้าทีดีเพราะไม่เคยมีในแดนมนุษย์เรา

สุภาพสตรีตอบว่า เพียงได้ยินเขาพูดให้ฟังประโยคสองประโยคเท่านั้น ใจยังรู้สึกว่โลกจะบรรลัยอยู่แล้ว ปรากฏว่าใจคว่ำใจหายในขณะนั้น แล้วยังจะนำไปนำอยู่อย่างไรกันอีก

ผู้เขียน อาจารย์ก็พูดไปอย่างนั้นเอง หัวใจและสติปัญญาอยู่กับทุกคน ย่อมเป็นสิทธิของแต่ละคนจะพิจารณาเลือกเฟ้นเอาตามใจชอบได้ ไม่มีใครมาบังคับให้เป็นไปตามอำนาจของตนได้ คุณผู้มีหวังในผลงานที่ทำของตนและอนาคตของตนอยู่ ก็กรุณาทำไปบำเพ็ญไป ไม่มีใครมาแย้งชิงไปได้เหมือนสมบัตินอกร่าง เพราะกรรมและผลของกรรมเป็นสมบัติเฉพาะของแต่ละบุคคล ไม่ขึ้นอยู่กับคำปฏิเสธและรับรองของใครมาแต่กาลไหนๆ กรุณาทำใจให้เย็น ผลจะได้เย็นไปตามเหตุพาให้เย็น ศาสนาสอนให้เชื่อเหตุกับผล ซึ่งติดแนบอยู่กับทุกคนตลอดสัตว์ไม่เลือกหน้า ไม่มีใครเป็นผู้มีอำนาจจำแนกแจกกรรมบังคับกรรมให้เป็นอะไรได้ นอกจากกรรมที่ตนทำขึ้นเท่านั้นจะมีอำนาจจำแนกแจกจ่าย ระบายผลให้เป็นไปตามกฎที่ทำลงแล้ว มีอยู่เพียงเท่านี้ที่ควรพิจารณาและสังเกตให้มาก

ศาสนาก็เพื่อสังคม ไม่นิยมชาติชั้นวรรณะแห่งมวลมนุษย์ การเรียนและปฏิบัติศาสนาก็เพื่อรู้เรื่องของตัวเองและสังคมหรือโลกทั่วๆ ไป ถ้ายิ่งเกี่ยวล่ำเที่ยวหลงคารมของสังคมต่างๆ อยู่ ก็แสดงว่าเรายังอ่อนต่อเรื่องของตัวและเรื่องของสังคมอันเป็นที่รวมแห่งเรื่องทั้งหลายอยู่มาก ควรเห็นโทษของตัวเองและยกโทษตัวเองเพื่อเร่งเสริมกำลังสติปัญญาให้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดอยู่เสมอไม่เว้นแต่ละเวลาเวลาที่ การเรียนและปฏิบัติจนรู้เรื่อง ของเรื่องโดยตลอดทั่วถึงแล้ว ย่อมเกิดความอาจหาญและวางตนต่อสิ่งเกี่ยวข้องทั้งหลาย ได้โดยถูกต้อง ใจมีความสม่ำเสมอต่อสิ่งที่มาเกี่ยวข้องสัมผัส ทั้งฝ่ายที่น่าตำหนิและฝ่ายที่น่าชม พิจารณาไตร่ตรองดูอย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่หลวมตัวในทุกสิ่ง ที่ควรปล่อยไปตามเดดตามลมก็ปล่อยไป ที่ควรยึดถือไว้เป็นหลักใจก็ยึดไว้อย่างมั่นคง นี่คือคตินิสัยของพุทธศาสนิกชนชาวพุทธ ที่ควรได้รับความร่วมมือจากการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง และควรให้ความร่วมมือแก่ผู้อื่นได้เท่าที่ควร มิใช่ผู้โยกๆ คลอนๆ คอยแต่จะหกล้มระทมทุกข์เพราะอารมณ์มาสัมผัสแม้เพียงนิดๆ

เท่าที่อธิบายมากก็นับว่ามาก ถ้าพอเป็นธรรมโอสธได้บ้าง ก็คงยังไม่มีกำลังพอด้านทานกับโลกหุบเขาให้หายสนิทได้ แต่ถ้าพยายามรับอยู่เสมอ ก็อาจจะพอเสริมกำลังเพื่อต้านทานพายุ พอเอาตัวรอดไปได้ จึงขอยุติปัญหาโลกบรรลัยเพียงเท่านี้